Ročník XIII. (XXXII.) | cena čísla 120 Kč | Vydává Centrum pro studium demokracie a kultury

časopis o kultuře a společnosti

Kontexty

4
2021

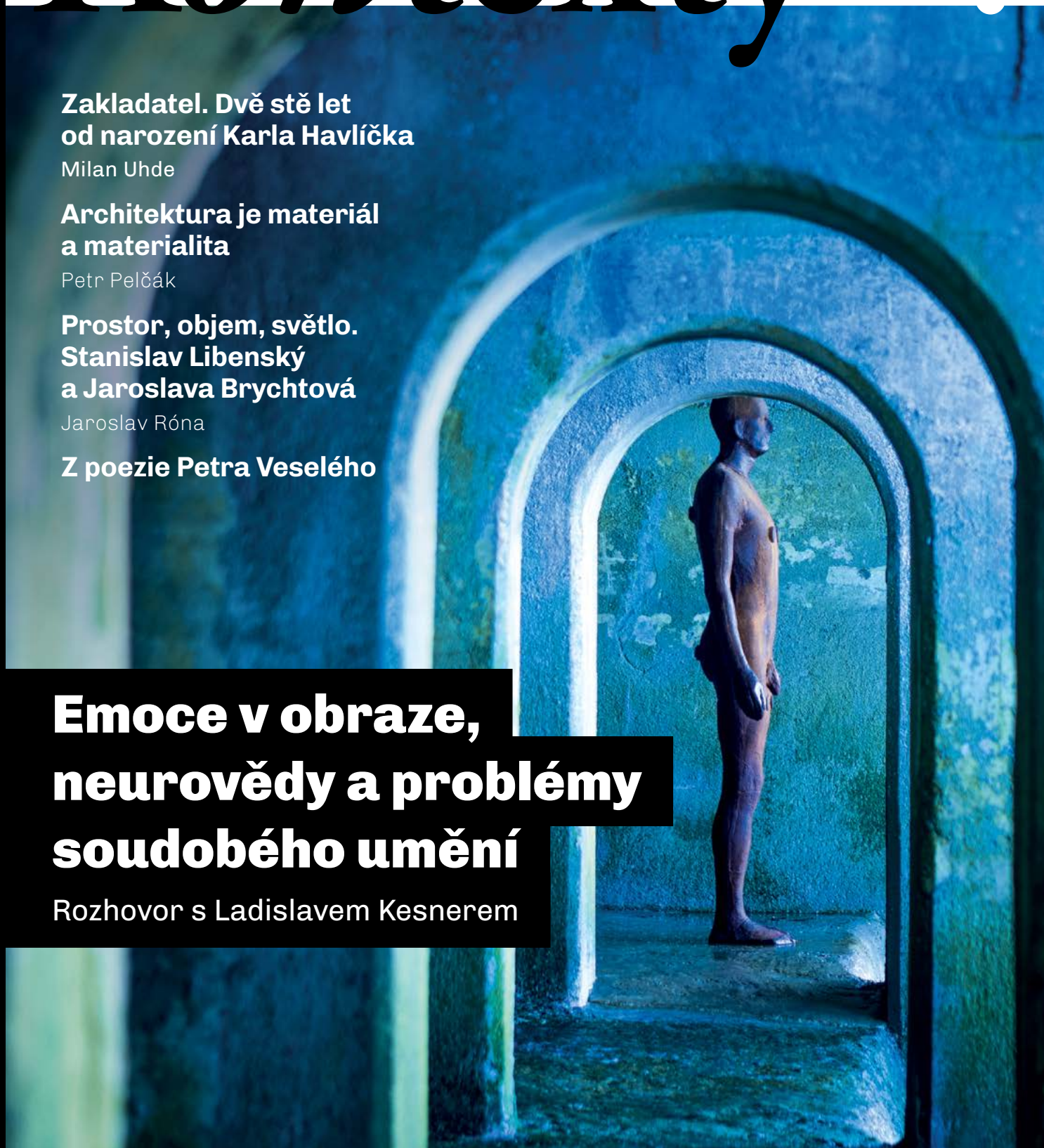

Zakladatel. Dvě stě let od narození Karla Havlíčka
Milan Uhde

Architektura je materiál a materialita
Petr Pelčák

Prostor, objem, světlo. Stanislav Libenský a Jaroslava Brychtová
Jaroslav Róna

Z poezie Petra Veselého

Emoce v obraze, neurovědy a problémy soudobého umění

Rozhovor s Ladislavem Kesnerem

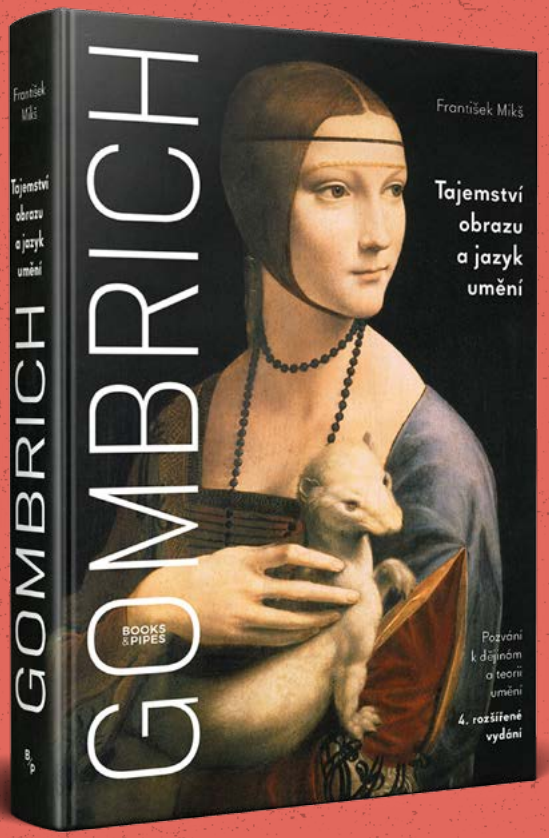

Chcete skutečně porozumět dějinám umění?

Naučit se obrazy pozorně vnímat a užívat si návštěvy galerií?

4. rozšířené vydání úspěšné publikace

František Mikš / Gombrich. Tajemství obrazu a jazyk umění Pozvání k dějinám a teorii umění

- formát 170 × 240
- barevné reprodukce
- pevná vazba
- 400 stran
- cena 499 Kč

BOOKS & PIPES

PŘI NÁKUPU PŘES **WWW.BOOKSPIPES.CZ** SLEVA 25 %

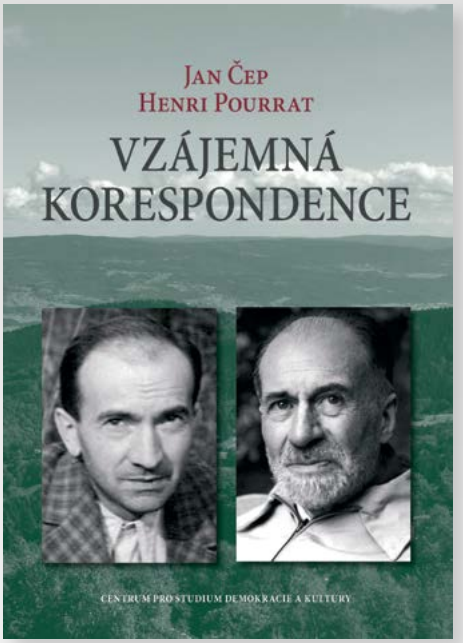

Jan Čep – Henri Pourrat

Vzájemná korespondence

Vzájemná korespondence Henriho Pourrata a Jana Čepa je mimořádně cenným pramenným materiálem pro literární historii a pro zkoumání česko-francouzských kulturních styků. Korespondenční vztah je navázán Janem Čepem coby překladatelem Pourratova *Kašpara z hor*. Z pracovní korespondence se brzy stává přátelský dialog, který reflektuje nejen literární zájmy pisatelů a jejich autorské projekty, nýbrž poskytuje i pronikavý komentář k vyhroceným dějinným událostem (Mnichov, okupace, válka, nástup komunismu, český exil). O hloubce přátelství Pourrata s Čepem svědčí i sdílení intimity mezi pisateli (zdravotní problémy, rodinný život, osobní selhání), které tvoří další poutavou linii korespondence.
K vydání připravil Jan Zatloukal.

A5 | vázané | 356 stran | 398 Kč

Centrum pro studium demokracie a kultury | objednavky@cdk.cz **www.cdk.cz**

Obsah 4/2021

Jiří Hanuš:
Editorial – Mobilizace 2

TEXTY

Stanislav Balík: Konzervativci a jejich víra
ve spásnou moc státu 4

Andrej Duhan: Jaká by měla být
konzervativní politika 10

Roman Joch: Afghánistán: Ztráta cti
i prestiže Západu 14

Nikolas Dohnal: Evropa a Amerika. Problémy
a výzvy transatlantického partnerství 16

Roman Joch: Západ a post-Západ. Jaký je stav
současné západní civilizace?. 26

HISTORIE

Jiří Hanuš, Vít Hloušek: Boj o rakouskou
ústavu a zánik říše 32

Zdeněk Slanina: Špion z Tokia. Sovětský agent
Richard Sorge a jeho poslední zpráva 37

LITERATURA & KULTURA

Milan Uhde: Zakladatel. Dvě stě let
od narození Karla Havlíčka 43

Joseph Epstein: Proč se učit latinsky. 46

ARCHITEKTURA

Petr Pelčák: Architektura je materiál
a materialita 52

VÝTVARNÉ UMĚNÍ

Jaroslav Róna: Prostor, objem, světlo:
Stanislav Libenský a Jaroslava Brychtová 57

Emoce v obraze, neurovědy
a problémy soudobého umění.
Rozhovor s Ladislavem Kesnerem. 68

Ladislav Kesner: K čemu nám je
(současné) umění? A jak o něm psát?. 78

POEZIE

Petr Veselý: Uvidět věc, popojít k místu 83

NAD KNIHAMI

Petr Fiala, Jiří Hanuš,
František Mikš, Ivana Ryčlová:
Naši autoři čtou. Co v létě přečetli
autoři revue *Kontexty* 87

Petr Pithart: Rogerova Anglie
(... také jeho Praha, a hlavně Morava) 95

Alžběta Glancová: Lingvistické toulky
Jindřicha Vacka 102

Editorial

Mobilizace

Jiří Hanuš

Onehdy jsem se přel – samozřejmě akademicky – se svým přítelem Vítkem Hlouškem o smyslu předvolební mobilizace. Vítek byl proti. Říkal, že mobilizace rozděluje společnost na dobráky a zločince, že vždy zhoršuje společenskou atmosféru. Namítal jsem, že bude mít asi v padesáti případech pravdu a jednou se může zmýlit. Někdy je zkrátka mobilizace na místě – představte si: píše se rok 1947, vy tušíte, že se schyluje k průšvihu. Co budete dělat jiného než mobilizovat to nejlepší v sobě i v druhých a upozorňovat na společenské problémy?

Takže, pokus o předvolební mobilizaci LP 2021.

Současná vláda je katastrofální. Politickou arénu ovládli populisté, přitom rozvrátili veřejné finance, nezvládli krizovou situaci s pandemií, jen tak mimochodem zničili jednu standardní levicovou stranu (ČSSD). Ujasnili jsme si díky premiérovi některé nejasné pojmy, jako je střet zájmů. Naučili jsme se nová slova jako agrofertizace země. Nedokážeme už změřit hloubku a rozsah tunelování a byrokratizace státu, k němuž dochází. Rozšířily se možnosti uplácení – v případě dárků pro důchodce jsme blízko hyenismu. Devadesátá léta se nyní jeví jako období svobody a prosperity.

Díky současné vládní garnituře poklesla politická kultura nikoli do prvního patra, ale do sklepení. Premiér bohužel neví, co to kultura je. Jeho spojenec prezident, který ho drží u moci i pod krkem, to sice ví, ale raději má tlačenku, becherovku a titulky složené ze svých výroků. Žehráme na Polsko a Maďarsko, ale u nás je mnohdy hůř. U sousedů sice mají problémy, ale pořád je tam politická politika – u nás už nikoli. Uctívá se prostý člověk, ale je to humbuk. Uctívá se člověk sprostý. Kdo by měl odejít, přijde a tlačí se dopředu. Slušní lidé jsou pomlouváni a osočováni. Intelektuálové se opět dělí na prodejné a neprodejné jako za normalizace.

Zahraniční politika je vepsí. Nikdo neví, kdo ji vlastně dělá. Ruské weby vesele rejdí, občas i agenti. Jasná prozápadní orientace je rozostřená. Premiér by měl hájit české zájmy v Bruselu, zajímá se však více o své výrobny koblih. V zahraničí začíná být Havlova Česká republika vnímána jako země oligarchů – je to potupné, ale je to pravda. Ti, kdo se nejvíc smáli „pravdě a lásce“, ještě víc lžou a nenávidí. Rozmohla se nesnášenlivost vůči zahraničí, vůči jiným náboženským a národním skupinám. Racionální pohled na migraci nahradily iracionální netolerantní výkřiky.

Radikální pravice se definitivně zbláznila. Je jí jedno, že se nedostane do parlamentu, zkouší jeden bezvýznamný politický projekt za druhým. Je schopna tvrdit, že covid je chřipečka, že s Ruskem

se musíme sbližovat, že nynější parlamentní volby jsou k ničemu, že dochází ke konci západní civilizace. Je schopna podporovat strany, které kombinují populismus s odporem k cizincům. Považuje se za znalce všeho a všech – klimatu, migrace, epidemie. Začala vlastnit pravdu, což zviditelnilo její charakterové vady. Považuje se za znalce politiky, přitom zcela zapomněla, že politika je umění kompromisu a pokusů o dorozumění.

U lidí se vytrácí naděje, že něco lze změnit. Roste přesvědčení, že je důležitější status na twitteru než dlouhodobá poctivá práce. Bují různé socialistické nápady o zdanění bohatých. Premiérovy noviny vynikají v propagandě. Přestává se rozlišovat, co je názorová pluralita a co jsou bláboly proti racionální argumentaci. Selhávají mnozí, protože tlak nízkosti je příliš silný.

Tato situace se už nedá dále snášet. Ti, kteří důvěřují parlamentní demokracii a základním pravidlům slušnosti, kteří si nepřejí další upadání českého státu a poměrů, by měli jít tentokrát odpovědně k volbám. A měli by jít SPOLU. ■

Jiří Hanuš (1963), historik, působí na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity.

*Kon*texty časopis o kultuře a společnosti

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)** ve spolupráci s nakladatelstvím **Books & Pipes**
Adresa redakce: Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, email: cdk@cdk.cz, **http://www.cdk.cz**

Ročník XIII. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXXII.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** Petr Dvořák, Martin Fiala, Kateřina Hloušková, Kateřina Mikšová (jazyková redaktorka), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Grafika a sazba** Jiří Mičkal • **Celoroční předplatné** 600 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 200 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, email: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 18036988 • **Na obálce** Antony Gormley, Another Time, Folkestone, zdroj 123rf.

Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.

www.casopiskontexty.cz Sledujte nás na sociálních sítích @KontextyCZ

Konzervativci a jejich víra ve spásnou moc státu

Budínský hrad, od roku 2019 sídlo maďarského premiéra Orbána. Foto Wikimedia Commons.

Stanislav Balík

Nelze si toho nevšimnout. V poslední době narůstá v jisté části nejen české konzervativní scény touha po politických vůdcích, kteří dají nemocný svět do pořádku – politickými prostředky. Tato touha části konzervativců je jistě při pohledu na aktuální vývoj, šílení progresivistů a dekonstrukci v zásadě všeho jsoucího společenského pochopitelná, přesto je iracionální.

Naposledy jsem si všiml zdánlivě nevinné poznámky prominentního příslušníka americké konzervativní scény Roda Drehera, autora vlivné *Benediktovy cesty* (dnes již kultovní knihy nabádající ke strategickému ústupu, kdy namísto ztrácení sil marnými bitvami je třeba zachránit věrohodnost vydávaného svědectví péčí o kořeny; kniha vybízí k péči o bezprostřední okolí, namísto snahy o proměnu společnosti teď a tady). Rozhovor v českém *Týdeníku Echo* se z části točil kolem jeho obdivu k Orbánovi, který údajně dokáže provádět podstatné změny. Takže už ne strategický ústup, ale naopak ztečí vpřed?

Vždy mě znovu a znovu zarazí ta bezbřehá důvěra (snad jen části) konzervativců v silný konzervativní stát. Koneckonců i sám Dreher o pár odstavců

dál přiznává, že i kdyby se konzervativci nedopustili při vládnutí jediné chyby, bylo by těžké změnit atmosféru, neboť spousta věcí (osobně bych klidně řekl, že i většina) se děje ze svobodné vůle svobodných lidí ve svobodné společnosti.

A to je to, co si řada konzervativců nechce připustit. Že problém není ve státu ovládaném nepřátelskými silami, ale ve společnosti. A že tedy nemůže stačit vyhrát volby a nastolit silného konzervativního lídra. Řadu věcí, které se nám nelíbí, po nás nechce a nevymáhá stát, ale třeba byznys. A ten to dělá i proto, že v tom cítí společenskou podporu, nebo přinejmenším ne silný společenský odpor. Případně se to děje společenským samospádem.

Kulturní bitvy

Konzervativní hodnoty bývají často rámovány jakožto hodnoty vzešlé z křesťanství či z židokřesťanské tradice. Šermování křesťanskými hodnotami se objevuje i v současné české předvolební debatě. Bohužel se většinou nedozvídáme, které přesně to jsou. Péče o slabé a zraněné? „Byl jsem hladový a nasytili jste mě, byl jsem ve vězení a navštívili jste mě…“? Spíš ne, pro jednu část konzervativní scény se smrskly na otázky potratů či sexuality obecně.

A tak je pro mnohé křesťany důležitou kulturní bitvou, zda stát (trestní zákoník) povoluje, či zakazuje potraty. Jedno ze zatím posledních kol tohoto boje se odehrává v Polsku, vedeném sociálně konzervativní vládou. Skutečně si však někdo myslí, že právě toto je důležitá bitva dneška? Že se u Varšavy bojuje za křesťanskou Evropu? Přece i když trestní zákoník netrestá cizoložství, neznamená to, že je to pro mě pobídka, abych cizoložit začal. A naopak – kdyby to náhodou, podobně jako v islámských zemích, zakázal, cizoložníky a smilníky to samo od sebe od jejich hříšného jednání neodradí. Skutečně věříme, že povolení či zákaz potratů mění skutečnou společenskou realitu? Co se asi tak v Polsku po zákazu potratů změní? Lidé začnou souložit zodpovědně a jen tehdy, když budou otevřeni přijetí nového života? Nebude to vše jinak?

Nebo jiná z oblíbených konzervativních kratochvílí – boj proti změně pohlaví. Je jedno, že se to týká naprostého zlomku lidí. Pokrokářská agenda je v tomto ohledu jasná – maximální veřejná podpora těmto lidem. A konzervativci šílí, jako Pavlovovi psi začínají slintat. Místo aby vedli debatu o tom, jestli bude chirurgická či hormonální změna pohlaví hrazena z veřejného zdravotního pojištění, nebo soukromého připojištění, by odpůrci možnosti změny pohlaví byli nejraději, aby se to vůbec nedělo, aby to stát nepřipouštěl. Státní „požehnání“ je ale v tomto ohledu jen třešničkou na dortu, která nemění podstatu věci.

Skutečně to chtějí ve svobodné společnosti zakázat? Dochází nám, že řada (ano, jistě ne všechny) pokrokářských agend se prostě vynořuje z temných hlubin společnosti, že existují bez ohledu na to, jestli je někdo politicky tematizuje? Že pokrokářské požadavky alespoň částečně vycházejí z proměn společnosti? Ta, ať se nám to líbí nebo ne, dnes konzervativní není. Naopak, konzervativními ctnostmi typu uměřenosti, sebeovládání, řádu či autority pohrdá a odmítá je.

Někdo jistě namítne, že snadnost přístupu ke změně pohlaví (a o tom, jak vysoký, či nízký práh má v takových případech být nastaven, diskutujme) může v určitých případech vést k osobním tragédiím. Konzervativní weby jsou plné příběhů dokládajících unáhlenost, ovlivnění okolím apod. A že by stát měl zachraňovat před neštěstím. Je to ale skutečně úkol státu? Není právě v odpovědi na tuto otázku zakopán pes? Není současný konzervatismus nadmíru etatistický?

Co chtít po státu?

Při četbě Nového zákona či studiu prvokřesťanských dějin jsem si nevšiml, že by křesťanům prvních staletí šlo o to ovládnout stát. Děvkou

babylónskou opovrhovali. Po konstantinovském obratu to začalo být jinak. Onu děvku babylónskou zapřáhli křesťané tak, aby konala ve prospěch křesťanského náhledu na svět. Snad tomu tak i kdysi bylo, byť celé středověké a raně novověké dějiny jsou v řadě ohledů spíše sledem (marného) boje vládců s oporou v církvi proti nekřesťanským praktikám. Od doby osvícenství pak dochází k postupnému vyvazování státu ze symbolické nadvlády křesťanství, k oné legendární sekularizaci, jejíž vrcholení v podobě odvržení křesťanské antropologie (člověk jako Boží obraz) právě prožíváme. Nicméně důležitá jsou ona první tři staletí křesťanství, která ukazují, že pro rozvoj křesťanství a autentický život víry (někdo by mohl říci – pro jednu z variant konzervativního života) není křesťanský charakter státu vůbec podstatný.

Narážíme tím samozřejmě na klasický politologický a sociologický rozpor mezi státem a společností. Konzervatismus, alespoň tak, jak jej chápu snad nejenom já, však stojí na straně společnosti a hájí ji před státem, před jeho všemohoucími nároky.

Kde se tedy bere ono iluzorní hledání schopných politických vůdců, státníků, kteří dají nemocný svět do pořádku? Proč netoužíme – namísto schopných politiků – po skvělých otcích a matkách, učitelích, vychovatelích, kněžích, trenérech, novinářích, názorových vůdcích menších společenských skupin, kteří mohou jednotlivé části společnosti uzdravovat?

Část konzervativní scény se ale zhlédla v etatistických snech. Snad spolu s tím, jak stát zbytněl, metastázoval tam, kde po většinu lidských dějin nebyl, jsme začali doufat, že tu jeho ohromující sílu budeme schopni využít jinak. Snad skutečně věříme, že jako svatý Prokop dokážeme ďábla zapřáhnout do pluhu a využít ho k vyorání obří brázdy, k něčemu pozitivnímu. My ale nejsme svatý Prokop. Anebo si říkáme, že situace je už tak zoufalá, že nic lepšího než pořádně silnou ruku státu nemáme.

Problémem je, že toho chceme po státu moc. A nejenom my. Roger Scruton ve své knize *Jak být konzervativec* poznamenal, že v popředí britské akademické politické vědy stojí pojetí státu jako vlídné otcovské postavy, která je vždycky tady, aby nás chránila před chudobou, nemocí a nezaměstnaností. Jenomže – dodávám už já – když má takový otec příliš moci, hodně pomáhá a není zdrženlivý, celkem přirozeně začíná mluvit i do věcí, do nichž mu nic není. A my se pak divíme, když tuto svou všemoc využije tak, jak se nám nelíbí. Nebylo by řešením chtít toho po otci/státu méně?

Když jsme před pár lety s Petrem Fialou, Jiřím Hanušem a Františkem Mikšem v jedné z kapitol *Manifestu čtyř* kritizovali údajné ukončení nevolnictví z uplynulých let, totiž ukončení povinnosti udržovat v zimě chodníky před svými nemovitostmi, řada čtenářů se nesouhlasně ozvala, že to byl přece správný krok a proč jej kritizujeme. Principiálně jistě správná věc však vede k nezamýšlenému důsledku, a sice že se i v takovéto banální situaci mnohem víc než dříve spoléháme na veřejnou moc, čekáme na obecní/městskou radlici, a když nejede, nadáváme sami nebo se sousedy na neschopný stát. Můj dědeček ale považoval za přirozené, že v zimě ráno nebo při náledí vzal popel a šel posypat půlkilometrovou ulici a uličky, aby se jeho dětem a vnoučatům dobře šlo, abychom neuklouzli. Jindy posypal někdo jiný. Nedělali to proto, že jim to někdo nařídil, že to bylo v zákoně či vyhlášce (to zcela jistě ani nevěděli), že to od nich někdo čekal, ale proto, že je nenapadlo, že by to měli očekávat od radnice (místního národního výboru). Dnes už to sám od sebe nikdo nedělá. A takových oblastí, kde i pod dobrými, zdánlivě ideově pevně podloženými argumenty pouštíme stát do nových hájemství, je nespočet.

V už zmíněném *Manifestu* čtyř jsme psali, že dnes obecně od státu čekáme, že bude všezahrnující pojišťovnou, že bude vrchním lékařem, že se postará o staré a nemohoucí lidi, že bude vzdělávat naše děti, že je bude vychovávat třeba i proti vůli rodičů, že bude převychovávat také dospělé, že nás ochrání před našimi zlozvyky, že se bude starat o naše kulturní a sportovní vyžití. Co z toho

očekávali naši prarodiče od státu v první polovině dvacátého století? My už to bereme jako samozřejmost – „jen“ se nám nelíbí, když to stát nedělá podle našich ideových představ.

A v tom tkví tragédie dnešní doby, kterou mnozí konzervativci berou za špatný konec. Asi si říkají, že když už takový stát máme, tak ať slouží dobré věci. Řadu těchto ze socialismu (ne jen reálného, vždyť s něčím podobným se setkáváme všude možně po západním světě) převzatých prerogativů státu přebírají konzervativci s tím, že by stačilo, aby se použily opačně. Že bude stačit, aby se ve školách o něčem nemluvilo (anebo mluvilo opačně) – a ono to zmizí, nebude se to tak šířit. Anebo že stačí, aby se něčemu nedávala taková mediální masáž, a bude po problému.

Jaký mají školy skutečně vliv?

Je to vlastně obdivuhodná víra v sílu státu, školství, médií a kdečeho dalšího. Kéž by byl svět tak jednoduchý. To by totiž třeba nikdy neskončila loajalita českého národa k habsburským císařům a k Rakousku-Uhersku a národ by ještě zůstal stoprocentně katolický. Když jsem před lety dělal historický výzkum českého antiklerikalismu, zkoumal jsem v několika venkovských a městských sondách fungování místních škol v druhé půli 19. a v první polovině 20. století. Bylo to všude jako podle šablony (dnes by se mnozí tesklivci blahem až zalkli, jak jednotné byly školní osnovy, jak pevně stát držel vzdělávání ve svých rukou) – dynastické a monarchistické svátky byly téměř na měsíčním pořádku. Při nich se konaly nejrůznější školní a místní besedy, za přítomnosti místních honorací se recitovaly dojemné básně o věrnosti trůnu, moudrém mocnáři, historické úloze trůnu habsburského, na závěr se vždy zapělo *Zachovej nám, Hospodine*. Přesto společnost pod povrchem (i v těch školách) žila čím dál víc jinak, až se to naplno projevilo po převratu osmnáctého roku.

Totéž jsme v jiné podobě zažívali o necelé století později v dobách reálněsocialistického školství. Kolik to bylo zhlédnutých *Rudých září nad Kladnem*, vyrobených nástěnek k VŘSR, školních pionýrských slibů – a loajalitu a důvěru v komunistický režim to přesto nevytvořilo a neupevnilo.

Stejně tak se až do roku 1918 každý školní den začínal a končil společnou modlitbou, na začátku a na konci školního roku a při větších svátcích se školní děti společně účastnily bohoslužeb, bez výjimky měly pravidelnou (v některých případech každodenní) výuku náboženství. A přesto už v roce 1904 tehdejší pražský univerzitní profesor Tomáš Garrigue Masaryk ve svém spisku *V boji o náboženství* podotkl: „Většina českých studentů již přichází na univerzitu, přes vyučování náboženství, přes různé vykonávání ceremonií atd. odcizena nejen církvi katolické, ale víře vůbec; že české studentstvo, ta většina jeho, stává se lhostejným k náboženství, že dospívá, jedním slovem, náboženského nihilismu.“ Jak se to jen mohlo stát? Že by škola a svět vůbec fungovaly jinak, než si představujeme, než bychom si někdy přáli a jak se toho hrozíme?

Kde se tedy bere víra v to, že stačí něco dělat či nedělat ve školách? Ten obdiv k Orbánovi, který pomůže vyřešit problém LGBT tím, že se o něm přestane v Maďarsku mluvit ve školách? A naopak to zoufání, lámání rukama, když se k nám občas dostane nějaký výstřelek, co se tam či onde ve škole říkalo a dělalo?

Jaké má škola skutečně místo v procesu vzdělávání a výchovy (a zda jde opravdu o rozdílné kategorie), je jistě téma na velkou teoretickou debatu, kterou nelze vyřešit pár poznámkami poučeného laika. Z dvacetileté zkušenosti skautského vzdělavatele pořádajícího intenzivní mnohodenní táborové lesní školy a lesní kurzy a ze zpětných vazeb účastníků a setkávání s nimi po letech ale tuším, že po relativně krátké době už často nevědí, o čem přesně se mluvilo, jakým konkrétním tématům a jak jsme se věnovali. Ale že vnímají vliv prostředí, osobnosti instruktorů a vztahy mezi nimi, atmosféru

společných zážitků, táborových ohňů – a že to pro ně i po letech znamená hodně.

Ano, obrací nás to částečně od důrazu na obsah vzdělávání k důrazu na osobnost vzdělavatele/vychovatele. A samozřejmě k otázce, co všechno má na hodnotové otázky, postoje dětí, mládeže, celé společnosti skutečně vliv.

Není to tak, že posun ve školství většinou předpokládá předchozí nebo alespoň souběžný posun ve společnosti? Chceme-li konzervativní školství, potřebujeme konzervativní společnost. Jinak budeme v roli onoho habsburského státu, který bude vrnět blahem nad počtem dynastických školních besed a jejich vysokou estetickou úrovní, jež ale budou organizovat protihabsbursky naladění učitelé, kteří budou podprahově, potajmu nebo zkrátka jen svým mimoškolním příkladem žákům vštěpovat hodnoty úplně opačné.

Anebo odjinud – jak to, že po čtyřicetileté frankistické éře, kdy byl španělský stát zcela ovládán mentalitou byrokraticko-militaristického autoritativního režimu, která se promítala mj. (nebo vlastně především) do školství, vyrostly generace, které toto dědictví odmítly a nedávno s velkou veřejnou podporou dokonce odstranily Frankovy ostatky z velkolepého mauzolea v Údolí padlých? Že by školní formace, vliv v médiích a vůbec ovládání veřejného prostoru neměly takový vliv a výsledky?

Kde bychom také dnes vzali učitele, kteří by opustili svá přesvědčení, a začali by k tématům sexuální morálky, vlastenectví, bioetickým otázkám apod. přistupovat zcela jinak? Chtějme namísto toho, aby to nebyl stát, kdo vychovává – to by mohl být konzervativní požadavek.

Neúspěch politických prostředků

Roger Scruton v už zmíněné knize také říká, že aby existovala svobodná společnost, musí se skládat ze svobodných jednotlivců – svobodných od nehorázných nároků těch, kdo je chtějí předělávat. A také (na jiném místě), že anglické právo je vlastnictvím anglického lidu, ne zbraní jeho vládců. Ano, dnes tato Scrutonova slova čteme jako výzvu – socialisté všech odstínů, nechte nás na pokoji, nepředělávejte nás. Ale chceme-li skutečně svobodnou společnost, musíme dát pozor, aby se to neobrátilo a abychom nevnucovali státní silou konzervativní postoje – protože to nikdy štěstí nepřineslo, naopak.

Když nad tím přemýšlím, vlastně neznám jediný úspěšný příklad země západního civilizačního okruhu posledních dvou staletí, kde by byla případná konzervativní *politická* reakce dlouhodobě úspěšná – že by politickými prostředky zvrátila liberální *společenskou* revoluci počínající někdy v 18. století, rozvolňující všechny kategorie, o nichž se současníci vždy ještě v tu chvíli domnívali, že jsou nerozbořitelné a že bez nich nemůže svět fungovat. Naopak, po konzervativní reakci přicházívá většinou ještě šílenější pokrokářská protivlna, která smaže konzervativci politickými prostředky dosažené pozice a navíc dobude další a nová území. Skutečně tedy věříme, že mohou v této oblasti politicky uspět Trump, Orbán, Kaczyński, nebo snad i Putin? Jak to, že se to nepodařilo Reaganovi, Thatcherové, Wojtyłovi?

Možná že se jich tam najde deset

A ještě jedna, vím, že nepříjemná, poznámka. V knize *Genesis* Abrahám rozmlouvá s Hospodinem, který se chystá potrestat Sodomu a Gomoru za jejich prostopášný život. Praotec židovského národa se snaží smlouvat, jestli Hospodin od svých plánů ustoupí, když najde v Sodomě nejprve padesát, pak alespoň pětačtyřicet, čtyřicet, třicet, dvacet a nakonec jen deset spravedlivých: „Ať se Panovník nerozhněvá, promluvím-li ještě jednou: Možná, že se jich tam najde deset.“ Na to mu Hospodin slibuje: „Nezahladím je ani kvůli těm deseti.“ (Gn 18,20–32) Jenomže ono se jich nenašlo ani těch deset…

Tyto řádky často čteme jako archetypální příběh o tom, jak některé ohavnosti křičí k nebi tak, že musejí být potrestány. Není ale namístě vnímat i jeho jinou stránku? Kolik lidí by tehdy v Sodomě samo o sobě řeklo, že jsou ti správní, vyvolení, spravedliví?

Jak by to dopadlo s českými konzervativci? Našlo by se alespoň deset těch, kteří skutečně žijí i se svými rodinami podle hodnot, které hlásají a které by rádi vynucovali na celé společnosti? Co obhájci tradiční rodiny, kteří sami zakládají už třetí takovou? Co ti, kdo jsou nezdrženliví a neumějí si odpírat, ale rádi by, aby zdrženlivá a uměřená byla společnost? Co ti, kdo vědí, jak dnes nejlépe vychovávat děti, a přitom se jim samým děti nevyvedly, nebo dokonce ani žádné nevychovali? Co ti, kteří mají plná ústa úcty ke svobodě jednotlivce, ale zhlížejí se v putinovských a jiných diktaturách? Takových je česká rádobykonzervativní scéna plná. Dobře vím, že jako lidé jsme náchylní ke zlému, nevolám po bezhříšnosti. Jen by možná působilo na naše okolí věrohodněji, kdybychom nejprve vyndali trám z vlastního oka, než budeme chtít vyndávat třísku z oka společnosti (státu).

Oč usilovat?

Možná je tento text až příliš odevzdaný, defétistický. Tak to ale není. Oč by měl konzervatismus dnešní doby usilovat? V obrazné zkratce o to, abychom nemuseli rituálně pálit kadidlo před sochami pohanských bohů či císařů. Abychom nemuseli zapírat vlastní svědomí a přesvědčení a klanět se zlatým telatům v podobě pseudobožstev. Nemáme chtít stavět božstva svá, před kterými by se klaněl někdo jiný. Svoboda od klanění státním kultům (v nejrůznějších podobách) – to je vše, co by konzervativci měli po státu (veřejné sféře) chtít. Křesťanské prvomučedníky a vyznavače v prvních staletích zřejmě ani nenapadlo, že by císař měl být křesťanem a že by křesťanství přepsalo státní zákony. „Jen“ nechtěli zapřít svou víru a poklonit se byť symbolicky soše, která pro veřejnou sféru představovala božstvo – pro ně by to ale byla modloslužba.

Ano, možná je to vždy jen výjimečný historický okamžik, kdy nastává rovnováha mezi sebezbožšťujícími ambicemi státu a svobodou jednotlivce, kdy není jednotlivec nucen popírat své svědomí kvůli uchování pozice v zaměstnání, kvůli zachování osobní svobody či jinému benefitu. V českých podmínkách představuje tato rovnováha jeden z velkých pozitivních výdobytků listopadu 1989, který musíme hájit. To by měl být cíl českého konzervatismu, pro který stojí za to stát na barikádách. Ne za to, aby stát tlačil konzervativní agendu. Ani ne za to, abychom se mohli chovat jako hulváti, jak bohužel často může konzervativní diskurz na veřejnosti působit (a jak je dost možná občas i myšlen).

Bojujme za méně státu a za silnější pozici jednotlivce a společnosti, a to i za cenu, že ztratíme potenciální (ale v zásadě jen chimérické) nástroje pro případné silné konzervativní politiky. Aspoň nepodlehnou autoritářským tendencím a nebudou diskreditovat konzervativní agendu způsobem, jaký pozorujeme v řadě zemí současnosti. ■

Stanislav Balík (1978), politolog, děkan Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.

Jaká by měla být konzervativní politika

Andrej Duhan

Výběr konzervativních politiků časopisu *The Guardian*. Ilustrace Christopha Gowanse pro text o krizi konzervatismu (28/2019).

Politika je z konzervativního pohledu ryze specifická činnost, jejímž smyslem je správa věcí veřejných, záležitostí obecného zájmu. Je nutno ji odvozovat od praxe, zkušenosti, reality a minulosti konkrétní společnosti. Je především reakcí v konkrétní situaci a konkrétním čase, která staví na důkladném zkoumání okolností, nikoliv na ideologické čistotě.

Politika nemůže být nahrazena žádnou jinou aktivitou, jakou je byrokracie, justice či občanský aktivismus. Nedá se naučit dopředu. Nesmí začínat u představy ideálního světa, ale u respektování jeho složitosti. Platí, že neexistuje žádný univerzální politický program, žádný univerzální politický režim, žádná univerzální politika.

Cílem je zvládnout změny, ke kterým ve společnosti přirozeně dochází, tak aby byla zachována kontinuita, stabilita a společenský řád. Nejvlastnějším smyslem konzervativní politiky je uchovávat vlastní společnost a předávat ji dalším generacím. To v praxi znamená různé politické programy a priority. Každá doba, každá společnost a každá situace si žádá specifický postup.

Konzervativní politika musí odrážet konzervativní zájem o společnost. Musí vycházet z jednoduchého pravidla – vždy má být koncipována tak, aby z ní přiměřeně profitovalo co největší množství lidí, respektive aby náklady jakékoliv politiky disproporčně nenesla jedna skupina obyvatel.

Nemá hájit zájmy nejbohatších, a priori bránit změnám nebo odrážet jedno úzce definované hledisko. Skutečný konzervatismus je Disraeliho

One nation conservatism, který se snaží o smiřování zájmů všech tříd. Politický řád musí vždy směřovat k hledání rovnováhy mezi různými skupinami společnosti – bohatými a chudými, vzdělanými a méně vzdělanými, městem a venkovem, periférií a centrem.

Konzervativní politik tedy musí hájit veřejný zájem, zájem co nejširších vrstev společnosti. Musí vyvažovat zájmy společenských skupin a oslovovat masy. Neměl by sklouznout k nepřiměřenému prosazování zájmů partikulárních skupin na úkor celku.

Stejně tak při tvorbě politik nesmí zásadně převažovat jedna hodnota. Svoboda, osobní volba jednotlivce, je pro konzervativce zásadní, ale nemůže být jediným politickým kritériem. Zohlednit se musejí i požadavky na solidaritu nebo bezpečnost. Vždy je potřeba hledat rovnováhu a zohledňovat okolnosti.

Jak velmi moudře napsal Edmund Burke při kritice ideologické politiky francouzských revolucionářů, *když budeme o společnosti uvažovat pouze z jednoho hlediska, budou všechny ty jednoduché politické praktiky neskonale lákavé. Každá z nich plní svůj konkrétní cíl dokonaleji, než je schopen složitější systém, který má vyhovět všem komplexním účelům. Je však lepší, je-li nedokonale a nepravidelně vyhověno celku, než když dojde k situaci, kdy je o některé části postaráno s velkou pečlivostí, zatímco jiné jsou v důsledku přehnané péče o upřednostněný díl úplně opomíjeny nebo snad závažně poškozovány.*[1]

Umění vládnout spočívá právě ve schopnosti prosazovat politiky, ze kterých dlouhodobě profituje celek. Konzervativní politik proto musí být hlasem mlčící většiny, který je často zastřen hlasitými menšinami či mentorováním liberálních médií. Je nezbytné, aby svou společnost znal, respektoval její vývoj a identifikoval se s ní. Bez patriotismu a náklonnosti k vlastní zemi a jejím lidem zkrátka nelze být dobrým politikem.

Nakonec se konzervativci musejí vrátit k podstatě konzervatismu. V posledních třiceti letech totiž pod rouškou liberálně-konzervativní fúze v zásadě postupně přejali liberální agendu. Liberálně-konzervativní se stalo liberálním s konzervativními mimikry, kde pokud dojde ke střetu, to konzervativní tomu liberálnímu vždy ustoupí.

Konzervativci vyklidili pozice v kulturních a společenských otázkách a tyto oblasti přenechali liberální levici. Začali se zaměřovat výhradně na ekonomiku, kde v zásadě přejali neoliberalismus. Stali se stranou vypjatého individualismu, neomezeného volného trhu a nízkých daní. Nízké daně jsou nepochybně žádoucí, ale nemohou být jediným cílem.

To vše zůstávalo pod povrchem, dokud bylo určující politické dělení socioekonomické. Napříč Západem se však toto dělení mění. V současnosti se stává určujícím štěpení sociokulturní, tedy liberální vs. konzervativní. Nejde přitom o nějaké teoretické či filozofické rozpory. Nové štěpení se přímo odráží ve volbách.

Konzervatismus dnes zkrátka oslovuje jiné voliče než liberalismus. A nutno dodat, že toto nové štěpení konzervativcům odpovídá lépe než to staré. Odráží totiž odvěké konzervativní přesvědčení, že kultura je víc než ekonomika. Ostatně konzervatismus se nikdy nespojoval s konzistentní ekonomickou teorií, ale pragmaticky si vybíral podle okolností.

Dá se bezpečně říct, že toto sociokulturní štěpení již rozvrátilo tradiční sociální demokracii, která nebyla schopna smířit požadavky a agendu staré a nové levice. Liberálně-konzervativní strany podobně jako sociálnědemokratické stále hůře smiřují pnutí mezi liberalismem a konzervatismem. Své voliče pak ztrácejí nejčastěji ve prospěch liberálních centristů a pravicových populistů.

Cesta ke konzervativní většině tak vede přes budování nové volební koalice v souladu s novým hlavním politickým dělením. Nikoliv dogmaticky lpět na liberálně-konzervativním kánonu v souladu s dělením starým. Konzervativci už nemůžou těžit jen ze středních a vyšších středních vrstev. Ty se

totiž na Západě zejména ve velkých městech v nemalých počtech posouvají k levicovému liberalismu a progresivním tématům.

Joel Kotkin například uvádí, že střední třída se rozpadla na dvě skupiny. První tvoří lidé, kteří mají vlastní byznys většího či menšího rozsahu, tedy podnikatelé, majitelé firem a řemeslníci. Druhou skupinou jsou profesionálové – vysoce kvalifikovaná a vzdělaná vrstva, která pracuje především pro velké nadnárodní korporace, centrální státní instituce či velké neziskové organizace.[2] Podobně se v Česku na základě průzkumu pro Český rozhlas „Rozděleni svobodou“ dá střední třída rozdělit na tři skupiny (zajištěná střední třída, nastupující kosmopolitní třída a třída místních vazeb) s odlišnými prioritami a hodnotami.[3]

Velmi názorná je rovněž studie z roku 2015, která člení americkou populaci na levicové liberály, centristy, populisty, byznysové konzervativce (neoliberály) a politické konzervativce (libertariány), a to na základě přístupu k *Social Security* a imigraci – tedy jednoho ekonomického a jednoho kulturního tématu. Navýšit sociální výdaje a snížit imigraci si přejí populisté (je jich 40,3 %). Levicoví liberálové si přejí navýšit sociální výdaje i imigraci (32,9 %). Centristé si v obou případech nepřejí zvýšení ani snížení (20,5 %). A nakonec neoliberálové a libertariáni, kteří si přeji snížit sociální výdaje a zvýšit imigraci (6,2 % – 3,8 %, respektive 2,4 %).[4] Je třeba dodat, že Republikáni (minimálně před Trumpem) měli program v zásadě především pro těch 6,2 %, a podobně tomu bylo a je u většiny mainstreamové pravice v Evropě.

V každé zemi podle její struktury obyvatel a historie jsou tyto třídy pochopitelně definovány a vymezeny jinak. Podstata je však stejná, pravice se svou nabídkou často míjí s voličskou poptávkou a cílí na voliče, kteří neexistují v dostatečných počtech anebo pravici volit nechtějí.

Konzervativci tedy musejí opustit stávající upadající volební bloky a zformovat nové. Bez hlasů nižší střední třídy a lidí mimo velká městská centra se konzervativci prostě neobejdou. V principu jde o to vytvořit volební koalici postavenou na kulturním konzervatismu, respektive odmítnutí liberálního progresivismu. Slovy Marion Maréchalové, je

INZERCE

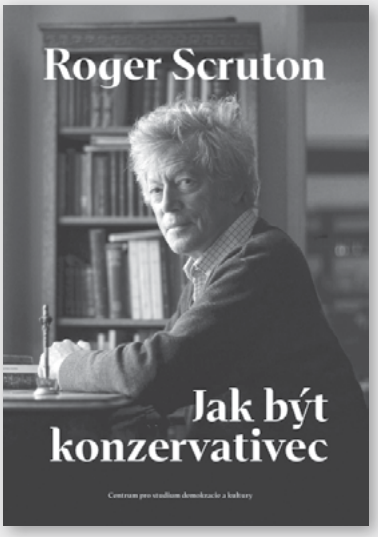

Roger Scruton

Jak být konzervativec

Co znamená být konzervativec v době, která je ke konzervatismu tak skeptická? Jak žít po boku našich „kanonizovaných předků“, když je dnes tak běžné odmítat jejich odkaz? Mohou dnes konzervativci přispět k veřejné debatě něčím, nad čím se nemávne rukou jako nad pouhou nostalgií?
Kniha Rogera Scrutona není jen programem moderního konzervatismu. Je upřímnou výzvou k obhajobě starodávných hodnot a pravidel slušného chování a soužití, jež jsou základem naší oslabené, ale stále trvající civilizace.

A5 | vázané | 248 stran | 329 Kč

Centrum pro studium demokracie a kultury | objednavky@cdk.cz www.cdk.cz

potřeba začít budovat volební alianci mezi konzervativní buržoazií a původní *classes populaires*.[5]

Tomu samozřejmě musí odpovídat ekonomický program, který se posune do středu. Nelze již opakovat neoliberální ekonomické mantry a návody ani se oddávat volnotržnímu dogmatismu. Nelze vyhrát se sociálně necitlivým programem. Bohatí městští liberálové mohou hlasovat proti svým ekonomickým zájmům, ale nižší třídy si to dovolit nemohou. Proto je potřeba hledat kompromis a neortodoxní ekonomickou politiku. Ten, kdo bude z pravicových pozic kritizovat program pro novou konzervativní většinu jako populistický, protože bude zohledňovat zájmy *working class*, nechápe novou určující štěpicí linii západní politiky. A popravdě ani konzervatismus.

Stejně tak cesta ke konzervativní většině nevede přes výhradní zaměření na kulturní války. Z konzervativního pohledu Západ nepochybně ohrožuje progresivistické sociální inženýrství, ale volební vítězství nepřinese hysterické odhalování globálního neomarxistického spiknutí na každém rohu. Kulturní války se vybojovat musejí (respektive je potřeba odrazit nápor progresivismu a nechat společnost vyvíjet se přirozeně), a je to zcela zásadní. Zpravidla ale nevytvářejí dostatečnou základnu pro trvale udržitelnou většinu. Většinu lidí nezajímají anebo se jimi necítí dostatečně ohroženi (snad s výjimkou imigrace).

Konzervativci tedy nesmějí být dogmatičtí libertariáni ani vyhrocení *culture warriors*. To jsou idealistické směry a nad tou pravou a autentickou pravicovou politikou mohou leda tak meditovat pod pětiprocentní hranicí.

Aby byla konzervativní politika schopna získat a udržet si většinu, musí být politicky pragmatická. Pouze tak může dlouhodobě sehrávat roli štítu před progresivistickým tažením. Základnou pro tento štít však musí být schopnost přinést ekonomický prospěch širokým vrstvám obyvatelstva a dbát na sociální smír. Konzervativní strana musí být kulturně konzervativní všelidová státotvorná strana. Sociokulturní hledisko tak v žádném případě neznamená pouze zaměření na kulturní války, ale má i svůj jasný ekonomický rozměr.

Společným rysem těch nejvýznamnějších nejen konzervativních státníků je schopnost i radikálně redefinovat politiku a opustit stávající dogmata, pokud si to žádají okolnosti a doba. Dnes jsme přesně v této situaci.

Tradiční liberálně-konzervativní strany přestaly oslovovat své voliče. Čelí pnutí mezi liberalismem a konzervatismem. To bylo kdysi překonatelné, dnes nikoliv, protože je to určující štěpení. Ti, kteří pochopili nové štěpicí linie a přizpůsobili se tomu, vítězí. Příkladem budiž Orbán, Trump nebo Johnson (z druhé strany pak Macron nebo němečtí Zelení).

Konzervativní politika se musí vrátit ke kulturním a společenským otázkám a zároveň ze sebe setřást neoliberální ekonomickou doktrínu. Musí být stranou kulturně konzervativní společenské většiny a této většině přinášet ekonomický prospěch. To je vítězná strategie. ■

---

1 Edmund Burke: *Úvahy o revoluci ve Francii* (CDK 1997), s. 72.
2 https://quillette.com/2020/02/27/the-two-middle--classes/
3 https://www.irozhlas.cz/sites/default/files/documents/4cb643625998e931d8f0a9aa34bbb254.pdf
4 Michael Lind: *The New Class War: Saving Democracy from Metropolitan Elite* (Atlantic Books 2020), s. 70–73.
5 https://www.valeursactuelles.com/politique/exclusif-le-testament-politique-de-marion-marechal-le--pen-83421

Kniha Andreje Duhana *Konzervativní revoluce. Ideové základy nové konzervativní pravice* vyjde na podzim v nakladatelství Books & Pipes.

Andrej Duhan (1988), právník, působí ve vedení rodinné společnosti.

Afghánistán: Ztráta cti i prestiže Západu

Evakuace amerického civilního personálu a dalších rizikových osob z mezinárodního letiště Hamid Karzai v Kábulu, 21. srpna 2021. Zdroj Wikimedia Commons.

Roman Joch

Nejdůležitější událostí letošního léta bylo americké vojenské stažení z Afghánistánu a způsob jeho provedení. Je nutno to říci otevřeně: pád Kábulu v neděli 15. srpna je největší geopolitickou porážkou Spojených států za posledních šestačtyřicet let od pádu Saigonu v dubnu 1975. Přesněji, nebyla to vojenská porážka, protože v boji Američané poraženi nebyli. „Pouze“ zemi opustili a doufali, že prozápadní vláda se alespoň ve velkých městech a v Kábulu udrží. Neudržela se. Takže více než geopolitická porážka to byl geopolitický nezdar a ústup USA, ztráta pozice, prestiže a cti.

Porážka to však byla a je politická, psychologická a demoralizující. Zajisté, pokud obyvatelé nějaké země nejsou ochotni bránit tu míru svobody, kterou mají, nemůžou spoléhat na to, že jejich svobodu budou cizí armády bránit věčně. V tomto smyslu lze mít určité pochopení pro to, že Západ po dvaceti letech Afghánistán opustil. Ale jsou zde dvě základní námitky.

Ta méně závažná je, že když už odchod, rozhodně ne takto ponižujícím způsobem. První chybou bylo, že vojáci byli staženi už v červenci, mnohem dříve, než byli evakuováni všichni západní civilisté a afghánští spojenci a přátelé s rodinami. A druhou, že sofistikované zbraně nebyly odvezeny pryč ze země anebo zničeny, nýbrž ponechány na místě jako kořist pro Tálibán. Ale mnohem závažnější námitka proti stažení z Afghánistánu je tato: Západ nebyl v Afghánistánu primárně kvůli němu, nýbrž kvůli nám, naší bezpečnosti.

Před stažením v červenci bylo v Afghánistánu pouhých dva a půl tisíce amerických vojáků. Za posledních osmnáct měsíců neměli jednu jedinou

oběť. A takto nízká a udržitelná vojenská přítomnost v zemi byla vzpruhou pro afghánskou armádu a udržovala křehkou rovnováhu, v níž centrální kábulská vláda byla slabá a zkorumpovaná, v horách byli tálibové a v údolích místní vůdci přidávající se jednou na tu, podruhé na druhou stranu. Tato rovnováha však udržovala naši bezpečnost. Rozhodnutí stáhnout americké (a západní) jednotky vedlo k tomu, že se afghánská armáda rozpadla (proč bojovat, když už se i Američané smířili s návratem Tálibánu k moci?) a během evakuace došlo na kábulském letišti ve čtvrtek 26. srpna k sebevražednému bombovému útoku, při kterém zemřelo sto sedmdesát lidí, z toho čtrnáct amerických vojáků. Za posledních deset let jich nikdy nebylo zabito tolik v jeden den. Rozhodnutí zemi opustit tak bylo pro samotné vojáky nebezpečnější než tam zůstat.

Thukydides v 5. století př. n. l. popsal, že lidé bojují ze třech důvodů, kterými jsou strach, zájem a čest. Jednou z těchto tří motivací lze vysvětlit každý konflikt v dějinách. Bohužel je projevem krize a dekadence Západu (v mnoha případech už post-Západu), že nyní pro nás čest takovou roli nehraje. Mnohé společnosti a kultury světa jsou však svou koncepcí cti posedlé, a proto budou překotné stažení Ameriky z Afghánistánu, jakkoli odůvodňované, vnímat jako ztrátu její pozice, prestiže a cti. A proto jí – i námi, celým Západem – budou pohrdat. To je nebezpečné. Když vás nenávidí, ale respektují, není to sice ideální, ale je to lepší, než když vás nenávidí a pohrdají vámi. Když vás respektují, často si nedovolí zasadit ránu; když vámi však pohrdají, pak je to k ráně přímo popouzí. Slabost – či dojem vaší slabosti – je provokativní; provokují nepřátele vám jednu vrazit, a pokud možno pořádnou pecku. To se již stalo; rozhodnutí předat Tálibánu moc v Afghánistánu vybudilo tzv. Islámský stát, pobočka Kábul, k atentátu a masové vraždě na kábulském letišti.

Psychologický dopad stažení je nesmírný; povzbudí nepřátele a protivníky Ameriky všude ve světě. Budou Ameriku v dostizích o moc a vliv vnímat jako slabého a pomalého koně, proto se budou poohlížet po koních silnějších a rychlejších. Různé islamistické buňky po celém světě, tedy i v evropských velkoměstech, se začnou aktivizovat. Můžeme čekat další vlnu teroristických útoků i v Evropě.

Povzbudí i další nepřátelské aktéry vůči Americe a Západu, tj. Rusko, Čínu a Írán. Vyhodnotí si amerického prezidenta Joea Bidena jako slabocha, který obraně svých spojenců moc nepomůže. Když Rusko opět napadne Ukrajinu zásadním, drtivým způsobem, pomůže jí Joe Biden? A jak? Když rudá Čína napadne Tchaj-wan a podnikne otevřenou invazi, pomůže mu Joe Biden? A jak? Když ajatolláhové udeří na Saúdy, pomůže jim Joe Biden? A jak?

Nejkatastrofálnější scénář návratu Tálibánu k moci v Afghánistánu se však týká jeho sousední země, Pákistánu. Nejčernějším scénářem by byla jeho destabilizace; tedy destabilizace země s jadernými zbraněmi a následné ukořistění těchto zbraní lidmi, kterým by se nikdy do rukou dostat neměly.

Způsobem, zbrklostí a překotností Bidenova stahování z Afghánistánu byli zaskočeni, zklamaní a naštvaní i hlavní a nejsilnější spojenci Ameriky v Evropě, totiž Velká Británie a Francie. „Hodný“ Biden po „zlém“ Trumpovi tedy americko-evropské vztahy příliš nevylepšil. Amerika není „zpět“, jak po odchodu Trumpa tvrdil. Ne, Amerika není zpět a ani nebude, dokud se prezident USA bude jmenovat Joseph Robinette Biden junior. A každý by to měl vzít na vědomí, nechce-li být zklamán jako naši afghánští přátelé a spojenci; tedy ti z nich, kteří ještě nejsou mrtví. ■

Roman Joch (1971), politik a publicista, ředitel Občanského institutu v Praze.

Evropa a Amerika

Problémy a výzvy transatlantického partnerství

Americký prezident Joe Biden s německou kancléřkou Angelou Merkelovou v Bílém domě v červenci 2021. Foto The White House, Wikimedia Commons.

Nikolas Dohnal

Vztahy mezi Evropou a Amerikou v posledních letech nezažívaly nejlepší období. Obchodní války, pochybnosti kolem článku 5 Washingtonské smlouvy nebo neschopnost nalézt společnou pozici vůči Číně uvrhly transatlantické partnerství do krize. Zhoršení dialogu se dává za vinu předešlému prezidentovi Donaldu Trumpovi. S jeho odchodem se prý euro-americké spojenectví zbaví těžkostí a rány pomůže zacelit Joe Biden. Takhle jednoduché to ovšem není.

Za mnoho problémů ve vztahu mezi Evropou a Amerikou skutečně může Trumpův neomalený přístup, který znejišťoval spojence na evropské půdě. Joe Biden v tomto ohledu přináší obnovení slušného dialogu. Jeho diplomatický styl však k urovnání sporů stačit nebude. Transatlantická vazba totiž čelí dlouhodobým strukturálním problémům, které nevyřeší jedno prohlášení „Amerika je zpátky". Důkazem je aktuální dění v Afghánistánu. Nejenže je Amerika ponížena na mezinárodní úrovni – jednostranný, chaotický odchod také pořádně rozčílil evropské partnery, především Británii. Britští poslanci napříč politickým spektrem se proto do prezidenta Bidena neváhali pustit. Pobouření dal najevo i předseda vlády Boris Johnson, který se ještě svůj protějšek snažil přesvědčit o odkladu finálního stažení. Amerika prý své rozhodnutí o uspíšené evakuaci s evropskými spojenci nekonzultovala, a proto se z Británie ozývají skeptické hlasy, zda zvláštní vztahy mezi Británií a USA nejsou u konce.

Biden, který měl symbolizovat renesanci vztahů, tak po pouhém půlroce svého působení zasel další pochybnosti. Jeden politik ale nemůže zlepšit nebo zhoršit celé atlantické spojenectví. Ani Trump, ani Biden sami o sobě nejsou strůjci této krize. Evropsko-americké vztahy po léta zatěžují strukturální výzvy, jež vyšly najevo až v posledních letech. Už v roce 2000 je však skoro přesně odhadl americký profesor Joseph Nye, který ve svém článku *The US and Europe: continental drift?* předpověděl, že se transatlantická vazba bude štěpit kvůli šesti problémům. Byly to

1. vzrůstající posedlost vnitřními záležitostmi (cesta k izolacionismu),
2. ekonomické štěpení (protekcionismus),
3. kulturní a hodnotové rozdíly,
4. otázka výdajů na obranu,
5. těžkopádné politické a diplomatické procesy v EU,
6. hrozba amerického unilateralismu (arogance moci).[1]

Nye nicméně sázel na to, že transatlantická vazba i přes tyto těžkosti vydrží, a rozvod považoval za nepravděpodobný. Místo toho odhadoval, že mezi Evropou a Amerikou bude docházet k „hašteření", které bude ztěžovat vzájemnou spolupráci. K uvedeným šesti bodům, které Joseph Nye odhadl téměř dokonale, mezitím přibyly ještě další zdroje napětí, jako je růst Číny či pokus o strategickou autonomii EU. Všechny dohromady dnes dál podlamují transatlantickou vazbu.

Všechny tyto problémy přitom mají společného jmenovatele – odlišné zájmy na obou březích Atlantiku. Za štěpením tedy nestojí pouze chování jednotlivých politiků, ale hlavně postupné převládání protichůdných zájmů. V zájmu transatlantické vazby, která dnes není úplně v kondici, však můžeme najít nová témata, která mohou partnerství naopak upevnit.

Obchodní války: nebyl to jen Trump

Zájmy Evropy a Ameriky se nejvýrazněji střetly v oblasti obchodních vztahů. Joseph Nye upozorňoval na to, že rozepře ve vzájemném obchodě jsou bohužel nevyhnutelné. Na obou kontinentech je silně zakořeněn protekcionismus, který může kdykoli vyplout na povrch. Nejviditelněji se to ukázalo za Trumpovy administrativy, jež uvalila cla na dovoz oceli a hliníku. Nebyl to ovšem pouze Trump. Jeho kovbojský styl a vyhrožování dalšími cly (tentokrát na auta) sice přitáhly spoustu mediální pozornosti a nepochybně se podepsaly na snížení vzájemné důvěry obou partnerů. Když se však podíváme na spory v rámci Světové obchodní organizace (WTO), zjistíme, že Evropa a Amerika jsou fakticky už delší dobu v permanentní válce. Největší spojenci na sebe vzájemně žalují častěji než na svého nového asijského konkurenta: od založení WTO roku 1995 se obě ekonomiky dostaly do 60 sporů, což je mnohem více než střety mezi USA a Čínou (39).

Protekcionismus, tak jak jej předpovídal Nye, se vleče po celé dekády. Spory se vedou o dovoz banánů stejně jako o hormonálně ošetřené hovězí

nebo o dotování leteckých společností. Z ekonomického hlediska neznamenají rozpory velké problémy: celkový transatlantický obchod tvoří zhruba jeden bilion dolarů, zatímco sporné oblasti představují zanedbatelné číslo, zhruba 4 %.[2] Může nás tedy uklidňovat, že obchodní přestřelky samy o sobě dlouhodobou spolupráci neohrožují. Ani za Trumpa se obchodní výměna koneckonců nezhroutila, celkový transatlantický obchod za jeho úřadování stále rostl.

Problém však vězí v tom, že drobná tahanice může kdykoli eskalovat a skončit jako obchodní válka. Nikdy totiž nevíme, zda zůstane pouze u vybraných produktů, nebo jestli se celní přestřelka bude dál stupňovat. Joseph Nye proto doporučuje, abychom jednotlivé konflikty nepodceňovali, neboť i drobnosti mohou nakonec výrazně nalomit vzájemnou obchodní důvěru. Můžete začít u laciných banánů a skončit u zvýšení tarifů na auta. Jak říkal sám Nye o konfliktech v devadesátých letech: „Nedávné ‚banánové války' jsou názorným příkladem toho, jak může i malá roztržka vyústit v krizi, kterou si ani jedna strana nepřeje."

Dvě roviny sporů a jejich řešení

Obchodní střety trvají od devadesátých let, takže nepřišly s Trumpem. Tento problém má však dvě roviny: jedna je úmyslný protekcionismus, kdy jedna strana (naposledy právě Trump) přestává vnímat výhody liberálního uspořádání, a proto sáhne k uvalení tarifů. S touto rovinou se dá těžko něco dělat, když je cílem protějšku vás zasáhnout. Ta druhá spočívá v nedokonalé liberalizaci, kdy obě strany sice ctí volný obchod, ale zároveň nejsou schopny domluvit se na snížení tarifů a regulací. Tato situace existovala před rokem 2016. Jak Evropská unie, tak Spojené státy tehdy pracovaly na tom, aby vznikla nová dohoda o zóně volného obchodu pod názvem *Transatlantické obchodní a investiční partnerství* (TTIP). Jejím hlavním cílem bylo odstranit tarify, eliminovat přebytečné regulace a liberalizovat investiční prostředí.

Na počátku panovala obrovská naděje. Jednání započala v roce 2013 a měla podporu skoro všech významných aktérů. Prognózy slibovaly velké benefity pro každého občana: v průměru měla dohoda přinést každé rodině v EU 545 eur ročně navíc, v Americe dokonce 665 eur. Tento raný optimismus ale narazil na zcela rozdílné přístupy: zatímco Spojené státy mají svůj vnitřní trh vysoce liberalizovaný, ten evropský je naopak silně zregulovaný (hlavně v zemědělském sektoru). Po čase bylo jasné, že najít společnou řeč prostě nepůjde. Velkým oponentem dohody se stal Evropský parlament i některé členské státy jako Německo nebo Rakousko. Po zvolení Donalda Trumpa byl osud TTIP zpečetěn definitivně.

Trump ve své kampani burcoval proti neférovým obchodním dohodám a volným zónám obchodu, na kterých prý Amerika léta prodělávala. Jeho hlavním terčem sice byla Čína, ale výhrady směřoval i vůči EU. Prostá čísla byla tentokrát na jeho straně – jednak dlouhodobý obchodní deficit na straně USA (ten v roce 2019 dělal 123 miliard dolarů) a jednak nepříznivé tarify. USA mají průměrné tarify na import nastaveny na 3,5 %, zatímco EU na 5,5 %. U zemědělských produktů a automobilů je to ještě více – USA mají v průměru pouhých 2,5 %, EU celých 10 %. (Na druhou stranu v určitých produktech, jako jsou lehké nákladní automobily, jsou zase vyšší tarify americké – v tomto případě 25 % v USA versus 22 % v EU.)

Nepříznivá čísla a touha po ochraně strategických surovin Trumpa v červnu 2018 vedly k uvalení cel ve výši 25 % na dovoz oceli a 10 % na hliník, která byla nasměrovaná vůči EU, Mexiku a Číně. EU na tento krok samozřejmě reagovala a uvalila protisankce na dovoz určitých amerických produktů jako Kentucky Bourbon nebo motorky Harley-Davidson. Trump také dlouho vyhrožoval, že zvýší cla na dovoz aut na 25 %. To všechno přispívalo k napětí.

Joseph Nye odhadl hrozbu protekcionismu naprosto přesně. Naše partnerství bylo poškozeno kvůli ochranářským opatřením obou stran. Pokud se naše zájmy budou rozcházet a vlády budou sahat k protekcionistickým opatřením, drobné střety (a s nimi i riziko rozsáhlejších obchodních válek) nikdy nezmizí. Pokud se ovšem ukáže, že je pro obě strany výhodnější upustit od ochranářských opatření, získáme prostor buď pro novou celkovou dohodu, nebo pro postupně uzavírané dílčí dohody k jednotlivým problematickým oblastem. Oba způsoby mohou být pro dosažení harmonického transatlantického partnerství stejně prospěšné.

Na dobré cestě je v tuto chvíli vyjednávání o přerušení tarifů na letecké společnosti Boeing a Airbus nebo o zjednodušení regulací typu *Conformity Assessment*, které by exportérům ulehčily získání bezpečnostní certifikace. Podle zpráv Evropské komise právě tyto regulace odrazují nemálo firem od prodávání zboží přes Atlantik. Další možností je uzavření zcela nové smlouvy o zrušení tarifů a zbytečných regulací. Musí na ní ovšem panovat shoda u všech členských států EU, uvnitř unijních institucí a na americké půdě. Evropská komise odhaduje, že pokud by se tento odvážný scénář podařil, znamenalo by to růst amerického exportu o 26,2 miliard eur a unijního o 26,7 miliard eur (odhad do roku 2033).[3]

Roztržky v NATO a snění o evropské armádě

Kolektivní bezpečnost tvoří po dekády nejdůležitější pilíř transatlantických vztahů. Kostrou tohoto partnerství je spolupráce v rámci NATO. Tu ovšem za poslední roky několikrát rozkolísala prohlášení

Setkání ministrů zahraničí zemí NATO v Bruselu v březnu 2021. Zdroj Wikimedia Commons.

vysoce postavených státníků. Do NATO se už během své kampaně tvrdě navážel Donald Trump, který organizaci označoval za přežitou. Po svém zvolení sice důležitost její role uznal, ale hádky o společnou obrannou politiku pokračovaly dál. Funkce NATO byla zpochybňována i na evropské scéně. Angela Merkelová v roce 2017 prohlásila, že „my, Evropané, musíme vzít svůj osud do vlastních rukou. Musíme bojovat za naši vlastní budoucnost." O dva roky později zase francouzský prezident Macron pronesl ostrá slova, že NATO zažívá klinickou smrt.

Mnoho hádek způsobily laciné výroky. Trump zbytečně provokoval své spojence, například když nesmyslně prohlásil, že by Černá Hora mohla způsobit třetí světovou válku. Nadto ještě zpochybnil článek 5 Washingtonské smlouvy, když si kladl otázku, zda by jí Spojené státy v případě napadení skutečně přispěchaly na pomoc.[4] Když ale odhlédneme od iracionálních projevů lídrů na obou stranách, za současnou krizí stojí několik konkrétních problémů. Prvním z nich je vzrůstající touha po izolacionismu v části společnosti a elit. Izolacionistická nálada se začala mírně zvedat za Obamovy administrativy. Podle průzkumu *Chicago Council on Global Affairs* z roku 2014 si 42 % Američanů přálo zůstat stranou mezinárodního dění, což je nejvyšší číslo za poslední dekády. Izolacionismus je však těžké postihnout jednou otázkou. Jiné průzkumy, i v Trumpově období, zase ukázaly, že si většina stále přeje aktivní roli USA ve světě.

Výrazně se nicméně štěpí pozice demokratů a republikánů. Na otázku *Pew Research Center*, zda by USA měly brát více v potaz zájmy spojenců, i když by to pro ně znamenalo nutnost kompromisů, v roce 2018 kladně odpovědělo 55 % respondentů. Mezi voliči republikánů to ovšem bylo jen 36 %, zatímco mezi demokraty 74 %. Právě takové údaje mohou znervózňovat evropské partnery. Ačkoli se Trumpova administrativa nakonec izolacionisticky nechovala, vykazovala vyšší tendence k unilateralismu, před kterým varoval Joseph Nye. Nový prezident Biden spojence sice ujišťoval, že se věci vrátí k normálu, poslední události z Afghánistánu nám ale ukazují pravý opak. Nedostatečné konzultace s partnery a sledování čistě amerických zájmů dále poškodily celkovou důvěru ve spojenectví.

Další dva problémy jdou na evropský účet. První z nich je známá neochota většiny evropských států plnit své závazky vůči NATO. Přesně tento scénář předpovídal Joseph Nye v době, kdy ochota evropských zemí podílet se na vlastní obraně začínala výrazněji slábnout. V roce 2020 nedávalo nutná 2 % na obranu celkem 18 evropských zemí. Nye tušil, že podfinancování evropských armád musí vést ke konfliktu s Amerikou. Trumpovi potom došla trpělivost a hříšníky tvrdě pokáral. Jeho kritika možná nebyla plně v souladu s diplomatickým protokolem, o to více však byla pravdivá. Tuto roztržku v transatlantickém paktu nezpůsobil Trump, ale Evropané, kteří po léta ignorovali své závazky.

Poslední obtíž je způsobena vzrůstající chutí EU a některých evropských politiků po absolutní evropské samostatnosti. Koneckonců i věta Angely Merkelové o tom, že se Evropa musí bránit samostatně, vyjadřuje především sen o evropské armádě. Ta naštěstí stále neexistuje. Co zatím pozorujeme, je tichá snaha unijních institucí o vytváření strategické autonomie. S iniciativou na prohloubení čistě evropské obranné spolupráce přišli nejprve Tony Blair a Jacques Chirac na konci roku 1998. Americká ministryně zahraničí Madeleine Albrightová plán schválila, ale pod třemi podmínkami: žádné oddělení od NATO, žádné duplikování jednotek a také vyloučení diskriminace vůči členům NATO a nečlenům EU. Integrace uvnitř unijních institucí mezitím pokračovala dál, až do ustanovení nové obranné iniciativy PESCO určené čistě pro unijní státy. Italská politoložka Federica Bindiová tvrdí, že PESCO bude v budoucnu hrát velkou roli ve vývoji samostatné obranné politiky EU a může vést k dramatické proměně transatlantického vztahu.[5] Kromě toho Evropská unie od roku 2003 do roku 2020 podnikla 34 misí, což podle experta na bezpečnostní

politiku Michaela Smithe mělo mimo jiné za cíl ukázat mírné vymezení vůči USA. EU navíc vypracovala tři vlastní bezpečnostní strategie z let 2003, 2008 a 2016, které podle Smithe jednoznačně posilují strategickou autonomii EU.[6]

Na hlubší integraci v oblasti zahraniční a bezpečnostní politiky se dá dívat více pohledy. Jeden z nich hovoří pro ustálení evropské samostatnosti, aby se Evropa mohla zbavit přítomnosti Ameriky. Tuto pozici zastávají američtí izolacionisté v čele se Stephenem Waltem, který je od konce studené války věhlasným odpůrcem transatlantické vazby. Po první roztržce mezi Trumpem a Evropou na summitu NATO v květnu 2017 vydal Walt článek *In Praise of a Transatlantic Divorce. Foreign Policy*, ve kterém deklaroval, že by se Evropa měla jednoznačně bránit sama, a to i proti Rusku.[7] Walt tedy bere evropskou autonomii za nutnou věc, jež měla nastat už dávno.

Nikdo samozřejmě neví, jak by se proměnila evropská bezpečnost, kdyby si Amerika skutečně sbalila kufry. Ze zkušeností ale víme, že v dosavadních krizích se Evropa bez americké pomoci neobešla. A to jak na Balkáně v devadesátých letech, tak při ruské agresi na Ukrajině v roce 2014. Spojené státy podle některých zdrojů musely po zabrání Krymu tlačit na Evropskou unii, aby vůči Rusku podnikla razantnější kroky. Členské státy EU ovšem zastávaly zcela odlišné pozice. Zatímco Švédsko zdůrazňovalo opatrnost kvůli vzájemné provázanosti s Ruskem, pobaltské státy a Polsko vyžadovaly tvrdá opatření. EU tak chyběla rozhodnost, což ukazuje na paradox celé ideje společné zahraniční a bezpečnostní politiky. Byť může někomu dávat smysl sjednotit evropskou bezpečnostní politiku do jednoho centra, shoda na její podobě nikdy nepanovala. Pobaltské státy budou hrozby vždy vnímat jinak než takové jižní křídlo. Jediný, kdo zajistí funkční koordinaci takto rozdílných politik, je Severoatlantická aliance. Proto se Joseph Nye mýlil ve své předpovědi o nekoordinované zahraniční politice EU. Právě naopak: transatlantickou vazbu by mohla poškodit pouze hlubší integrace, která by automaticky toužila po odstřihnutí od USA.

Může mezi nás Čína vrazit klín?

Jednou z hlavních výtek Stephena Walta vůči transatlantické spolupráci je skutečnost, že po rozpadu SSSR přestal pro západní svět existovat jeden společný nepřítel, a tedy i univerzální hrozba. Obě strany se prý vydaly cestou vlastních zájmů. Ani to se však s odstupem neukázalo jako pravda. Hrozby nového světa, jako je Rusko nebo islámský terorismus, nadále ohrožují jak Evropu, tak Ameriku. Zcela odlišný problém však představuje Čína, protože rostoucí asijskou velmoc obě mocnosti vnímají jinak. Proto bude transatlantickou vazbu pravděpodobně nadále štěpit. Relevantní jsou především čtyři rozměry: ekonomický faktor, odlišné vnímání hrozeb, rozdílná strategická kultura a odlišná představa o možné studené válce.

Čína je pro USA i pro EU důležitým ekonomickým partnerem, její ekonomický skok je však na obou březích Atlantiku vnímán odlišně. EU vnímá Čínu více pragmaticky s výhledem na prospěch v byznysu, zatímco Spojené státy ji chápou jako ohrožení svého velmocenského postavení na světové špičce. Pokud jde o čínský růst, Evropa zatím nemá žádný důvod k panice, spíše naopak. V předešlém roce se dokonce podle Eurostatu stala největším ekonomickým partnerem EU, čímž přeskočila USA (obchod ve výši 586 miliard versus 555 miliard eur). Pro EU bude čínský trh stále lukrativnější, o čemž svědčí i snaha o podpis investiční dohody CAI, což byla pořádná facka do americké tváře. Prezident Biden a jeho poradce pro národní bezpečnost Jake Sullivan EU žádali, aby od podpisu smlouvy ustoupila. Evropské špičky však daly přednost obchodním zájmům.

Evropu samozřejmě znepokojují neférové obchodní praktiky a dlouhodobý obchodní deficit, to ale nejsou pádné důvody, aby Čínu viděla jako

nepřítele. Historicky a geograficky k tomu nemá důvod. Čína nebuší na vrata Ukrajiny jako Rusko. Žádný evropský stát netrápí historické křivdy, v nichž by Čína hrála roli, pokud tedy pomineme nájezdy Mongolů z 13. století. Konvenční útok je skoro vyloučen. Evropa je díky své historii zvyklá hrát hru vyvažování zájmů a chce se vyhnout i konfrontaci s Čínou. Angela Merkelová již letos dala najevo, že „by si přála, abychom se vyhnuli budování bloků". Emmanuel Macron prohlásil, že se chce vyhnout situaci „všichni společně proti Číně".[8] Evropa tedy vylučuje ochotu stavět se do automatického protipólu vůči Číně jenom proto, že je ohrožen vliv USA coby globálního hráče, který operuje po celém Indo-Pacifiku (kde navíc brání Tchaj-wan).

Spojené státy oproti tomu děsí představa, že by vůči Číně ztratily svou vedoucí pozici, a jsou připraveny rozjet novou studenou válku, pokud by cítily další oslabování svého postavení. Po změně administrativy se vražedný pohled směrem k Číně prakticky nijak neproměnil. Nová velvyslankyně při OSN Linda Thomas-Greenfieldová o Číně prohlásila: „Čína je strategický soupeř. Její jednání ohrožuje naši bezpečnost a naše hodnoty. Ohrožuje náš způsob života, je hrozbou pro naše sousedy a hrozbou po celém světě."[9]

Obě strany sledují odlišné zájmy, což komplikuje možnost jejich spolupráce. Přitom existuje jeden hlavní společný bod, který se pro Evropu a Ameriku může stát klíčovým: je to západní pojetí lidských práv. Není teď na místě hodnotit, jestli je vývoz lidských práv do jiných civilizací správná volba, nebo zda máme upřednostňovat pragmatický model. Pokud by však agenda lidských práv měla hrát prim, bylo by výhodné spojit síly a postupovat společně. Evropa většinou agendy lidských práv a byznysu udržuje oddělené. I když během schůzek s čínským protějškem dojde na výzvy k dodržování lidských práv, tato témata se obvykle ponechají na vedlejší koleji. Přesto však známe případy, kdy lidská práva zasáhla do ekonomických záležitostí a ohrozila spolupráci. První vyostření začalo v roce 1989 po masakru na náměstí Nebeského klidu. Tehdejší EHS se tvrdě opřelo do čínského vedení a uvalilo embargo na obchod se zbraněmi. Během dvou let spadl vzájemný obchod zhruba na polovinu, z 240 miliard na 120 miliard dolarů.[10]

Druhá významná roztržka se dotkla aktuálního dění. Již zmíněná investiční dohoda CAI mezi Čínou a EU právě teď leží zmrazená v Evropském parlamentu a zatím nejsou vyhlídky na její úspěšné uzavření. Obří smlouva, která měla evropským firmám umožnit snadnější přístup na čínský trh, se vyjednávala už od roku 2013. V prosinci 2020 ji podepsala Evropská komise, krátce nato ji ovšem zablokoval Evropský parlament, který měl od počátku výhrady k nedostatečnému ohledu dohody na agendu lidských práv a zlepšení pracovních podmínek. Klíčový okamžik přišel po březnovém puči v Myanmaru, kdy Evropský parlament vydal kromě sankcí na představitele vojenské junty i sankce na porušovatele lidských práv všude po světě. Byli mezi nimi i někteří čínští představitelé. Čína si tuto akci nenechala líbit a na oplátku uvalila sankce proti několika evropským politikům. Tyto události přispěly k tomu, že smlouva byla v květnu tohoto roku prozatím odstavena.

Pokud chce EU akcentovat lidská práva vůči Číně, měla by postupovat společně s USA. Čína se sice tváří velmi pragmaticky, je ale velice citlivá na odpor. I malé ohrazení vůči Číně může vést k pokusu nás vytrestat. Dobrým příkladem je Austrálie: poté, co v minulém roce zkritizovala Čínu za vypuštění koronaviru do světa, zhoršily se jejich vzájemné vztahy natolik, že Čína uvalila cla na dovoz vybraných komodit (víno, ječmen nebo měď). K tomu zcela zastavila dovoz australského uhlí. Ačkoli tvrdí, že za restrikcemi jsou ekonomické důvody, je zřejmé, že cílem bylo potrestat australskou kritiku. Australská zkušenost může být pro Evropu a USA podnětem k zamyšlení. Čína dokáže brát jakkoli lacinou kritiku velmi osobně, zvláště pokud jde o její politický systém. Proto musí Západ v této agendě postupovat společně, aby měl větší sílu.

Partnerství nových časů

I když se americké a evropské zájmy v mnoha věcech střetávají, naše partnerství může posílit díky novým agendám. Technologický pokrok s sebou nese nové výzvy a příležitosti, které budou Evropu a Ameriku přirozeně spojovat. Jde především o spolupráci v kybernetickém prostoru a v energetice. Zejména v kybernetickém prostoru bude Západ muset být jednotnější. Za poslední léta rapidně stoupá počet závažných kybernetických incidentů se státním pozadím, jak zaznamenává *Center for Strategic and International Studies*. Ještě v roce 2016 jich bylo 41, zatímco v roce 2020 už 135. Významná je přitom míra spojitosti těchto incidentů s Čínou, která byla během 17 let zapletena do 152 incidentů. Tato čísla by pro Evropu měla být jasným signálem, aby se před Čínou měla na pozoru. Sama Evropská komise v minulém roce obvinila Čínu z několika útoků na evropské nemocnice. Kromě Číny je mistrem hackerských útoků a dezinformací také Ruská federace, která během letošního jara Spojeným státům ukázala, že hackerské útoky mohou zcela ochromit jejich státní infrastrukturu. Kybernetická bezpečnost se už stala pevnou součástí priorit NATO. Organizace se v roce 2014 dokonce dohodla, že i pouhý kybernetický útok může vést ke spuštění článku 5 Washingtonské smlouvy.[11]

Na komerční úrovni nebyla transatlantická vazba zpočátku tak pevná. Evropa řešila otázku, zda nechá své mobilní sítě 5G zbudovat čínskou firmou Huawei. Ta je dlouhodobě v hledáčku Spojených států coby bezpečnostní riziko. První vážnější podezření se začala objevovat na počátku roku 2019 a USA začaly tlačit na Evropu, aby Huawei vyřadila z jednání. V té době ještě velké evropské státy jako Velká Británie či Německo s Huawei seriózně počítaly, což s pokračujícím tlakem ze strany USA postupně přestalo. Některé státy se dokonce rozhodly Huawei přímo zakázat. Transatlantická vazba v tomto bodě až na výjimky uspěla, protože Huawei skutečně představuje bezpečnostní riziko. Společnost je stále nepřímo napojena na Komunistickou stranu Číny, a čínská vláda by tak jejím prostřednictvím získala snadný přístup k citlivým datům. V Austrálii dokonce jeden bývalý agent informoval o tom, že by čínští komunisté klidně mohli shodit tamní kritickou infrastrukturu, pokud by sítě 5G zbudovala právě společnost Huawei.[12] Čína by tak měla západní země v hrsti.

V kybernetickém prostoru se tedy znovu vynořuje důležitost našeho spojenectví. Transatlantická vazba si nemusí uměle vytvářet nové nepřátele, jak tvrdil Stephen Walt. Naopak je pro nás pragmaticky výhodné spolupracovat. V tomto bodě bude euroatlantické spojenectví jednoznačně posilovat.

LNG terminál v polském Svinoústí. Zdroj Wikimedia Commons.

Americké dodávky plynu

Oblastí, kde byla v minulosti transatlantická spolupráce vyloučena, byla energetika, zejména plyn. Zde byly vztahy mezi USA a Evropou někdy dokonce více napjaté než jejich vztahy s Ruskem. Ještě v době studené války západní státy Evropy potřebovaly dodávky ropy a plynu, jejichž ideálním dodavatelem byl tehdejší Sovětský svaz. Spojené státy se však nehodlaly smířit se vzrůstající závislostí Evropy na jejich hlavním rivalovi, a proto aktivně blokovaly stavby potrubí mezi SSSR a Evropou. Na tomto přístupu se mnoho nezměnilo ani dnes. Podobný pohled upřely USA na kontroverzní stavbu posledních let, plynovod Nord Stream 2 mezi Ruskem a Německem. Ten má společně s Nord Streamem 1 do Evropy přivést 110 bcm ruského plynu. Trumpova administrativa proti tomuto projektu od počátku ostře vystupovala. USA na konci roku 2019 dokonce sáhly k sankcím, a stavba byla na chvíli přerušena. Trump vyčítal Německu, že se stane zcela závislým na Rusku. Ačkoliv jeho argumentace není úplně přesná, neboť jde o dodávky pro celý evropský trh, je pravda, že se zhorší pozice Evropy vůči Rusku při případné konfrontaci. Z toho důvodu volají některé německé strany jako Zelení po jeho zrušení. Stavba je nicméně skoro u konce. Nakonec i Joe Biden, který měl vůči Nord Streamu 2 velké výhrady, stavbu nechá dokončit.

Transatlantická vazba v tomto ohledu opět utrpěla, protože se zde střetly dva rozdílné principy: zatímco Evropa vidí obchod s ruským plynem jako čistě komerční pozici, USA zůstávají věrny realistické tradici, která chápe ruské energetické obchody jako zbraň vůči Západu.

Amerika toho dosud proti ruskému vlivu v dodávkách plynu nemohla příliš udělat. Vzdálenost přes Atlantik jí znemožňovala přístup na evropský trh s plynem. Situaci ale mění novinka v podobě zkapalněného zemního plynu (LNG), protože díky zkapalnění lze plyn do Evropy přivézt tankerem. Při vyjednávání v létě 2018 se Jean-Claude Juncker a Donald Trump dohodli na přísunu amerického LNG do EU. Výsledky se dostavily rychle: zatímco o rok dříve přivezly USA do Evropy pouhých 2,2 bcm, v roce 2020 už se s 18,8 bcm staly největším dovozcem LNG do EU. Rusko má z těchto čísel pochopitelně hrůzu. Zatím si totiž užívá pozici klíčového dodavatele. Celá Evropská unie je na Rusku závislá ze 43 %, podstatně hůře jsou na tom ale země střední a východní Evropy. Slovensko, Finsko, Estonsko nebo Lotyšsko jsou na Rusku závislé kompletně. Právě Slovensko nebo Bulharsko byly také silně zasaženy během plynové krize v roce 2009.

Americké LNG přináší vítanou konkurenci Ruska. I když USA Rusko z evropského trhu asi nikdy stoprocentně nevytlačí, může Evropě výrazně pomoci: zaprvé může jednotlivé státy zbavit ruských okovů, pokud je jejich prioritou energetická bezpečnost. Touto cestou se vydalo Polsko, které po roce 2022 nechce přijmout ani metr krychlový ruského plynu. Díky LNG terminálu ve Svinoústí (Świnoujście), jehož kapacita se má rozšířit na 8,3 bcm, se místo toho spoléhá na americké a norské LNG. Zadruhé může americké LNG tlačit na ceny Gazpromu. Tento scénář si už ověřila Litva, první postsovětská země, která začala využívat americké LNG. Po vybudování terminálu na zkapalněný plyn na Klajpedě Gazprom Litvě prudce snížil ceny. A za třetí může americké LNG zabránit politizaci ruských dodávek. Teoreticky ani do Evropy nemusí neustále proudit, už jen pouhá možnost rychlého dodání je v případě ruského zákroku dostatečně odstrašující. LNG tedy výrazně posílí transatlantickou vazbu.

Rozvod nás nečeká

Transatlantická spolupráce zažila turbulentní léta. Nenechme se ale mást dohady, že jediným viníkem byl Donald Trump. Příkladem může být nedávná chabá koordinace při stažení z Afghánistánu. Jak jsem se snažil ukázat, problémy jsou strukturální

a dlouhodobé a Joseph Nye je téměř dokonale předpověděl před více než dvaceti lety. Možná jsme jeho argumentům měli věnovat více pozornosti, pak bychom mohli na vznikající problémy lépe reagovat.

V jeho textu je ovšem podstatná ještě jedna myšlenka: Nye říká, že k rozvodu mezi USA a Evropou nedojde. Přes odlišnosti v jednotlivých zájmech naše přátelství vydrží. Jednak se rýsují nové příležitosti, kde bude pro všechny strany výhodné pragmaticky spojit síly. Dále platí, že ve vztahu Ameriky a Evropy nikdy nepřevládl vzájemný antagonismus.

A poslední argument je možná ze všeho nejdůležitější: při každodenním uvažování máme často tendenci přehlížet základní kořeny transatlantické spolupráce, Evropu a Ameriku však pojí mnohem víc než pragmatické sledování zájmů. Západ spojují především společné hodnoty, jako jsou demokracie, lidská práva, tržní ekonomika a individuální svobody. Díky nim jsme společně vybudovali mezinárodní řád, ve kterém stále ještě dominují instituce západního střihu. Proto si byl Joseph Nye na rozdíl od svých realistických kolegů tak jistý soudržností: „Spojené státy sdílejí hodnoty jako demokracie a lidská práva s většinou evropských zemí daleko více než s kýmkoliv jiným na světě. V americké zahraniční politice na hodnotách záleží a společné hodnoty mezi Spojenými státy a Evropou jsou důležitou silou, která obě strany drží pohromadě.“ ■

1 Nye, J. (2000). The US and Europe: Continental Drift? *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944–), 76(1), 51–59. Retrieved April 15, 2021, from http://www.jstor.org/stable/2626196, str. 56–57.

2 Kordos, M. (2014). Issues and Challenges of the US-EU Economic Relations. *Economics and Management*, 2014, 19(1), s. 13.

3 European Commission (2019). EU-U.S. – Strengthening a $1 trillion trade relationship. Online available: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2019/july/tradoc_158268.pdf

4 *The Guardian*. (2018). ‚Very aggressive‘: Trump suggests Montenegro could cause world war three. Online available: https://www.theguardian.com/us-news/2018/jul/19/very-aggressive-trump-suggests-montenegro-could-cause-world-war-three

5 Bindi, F. et al. (2018). The End of the Transatlantic Relationship? Brookings Institution Press. [Google Scholar], str. 26–27.

6 Smith, M. (2018). Transatlantic security relations since the European security strategy: what role for the EU in its pursuit of strategic autonomy?, *Journal of European Integration*, 40(5), 605–620.

7 Walt, S. (2017). In Praise of a Transatlantic Divorce. *Foreign Policy*. Online available: https://foreignpolicy.com/2017/05/30/in-praise-of-a-transatlantic-divorce-trump-merkel-europe-nato/

8 Lau, S. Montaz R. and Vela, J. (2021). China’s hardline turn lifts chances of deeper EU-US alliance. *Politico*. Online available: https://www.politico.eu/article/china-turns-unlikely-matchmaker-for-eu-us-alliance/

9 Zhen, L. (2021). Taiwan independence means war: China’s defence ministry warns Joe Biden against siding with Taipei. *South China Morning Post*. Online available: https://www.scmp.com/news/china/military/article/3119663/taiwan-independence-means-war-chinas-defence-ministry-warns

10 Leal-Arcas, R. (2010). European Union-China Trade Relations: Current Difficulties and Ways to Improve Them. *International Security Forum*, https://www.academia.edu/16896281/EU-China_Trade_Relations_Current_Difficulties_and_Ways_to_Improve_Them, str. 12.

11 Davis, S. (2019). NATO IN THE CYBER AGE: STRENGTHENING SECURITY & DEFENCE, STABILISING DETERRENCE. NATO Parliamentary Assembly. Science and Technology Committee. General Report. Online available: https://www.nato-pa.int/document/2019-nato-cyber-age-strenghtening-security-and-defence-stabilising-deterrence

12 *Bussiness Standart*. (2021). China could have shut down Australia’s 5G network without Huawei ban. Online available: https://www.business-standard.com/article/international/china-could-have-shut-down-australia-s-5g-network-without-huawei-ban-121052200059_1.html

Nikolas Dohnal (1998), student politologie a mezinárodních vztahů na Masarykově univerzitě.

Západ a post-Západ

Jaký je stav současné západní civilizace?

Roman Joch

Odstraňování sochy generála Roberta E. Leeho v New Orleansu. Zdroj Wikimedia Commons.

Jaký je stav současného Západu ve smyslu západní civilizace? Velice stručně lze konstatovat, že Západ coby civilizace je nyní v krizi či úpadku. Ta krize je civilizační, kulturně-morální, politická a strategická. Naštěstí se zatím nejméně týká oblasti ekonomické; Západ je stále bohatou, produktivní, prosperující a blahobytnou částí světa. Na paty mu však šlape Čína, která ho brzy může v produktivitě překonat. Západ je mocný také vojensky, tedy alespoň dvě jeho části – USA a Izrael. Jenže současnému vedení USA schází strategická vize.

Evropská kulturní válka

„Kulturní válka“ o charakter západní společnosti v Evropě už je do značné míry dobojována – s jednou důležitou výjimkou. Tento zápas má totiž výrazný geografický rozměr: zatímco západní část Evropy je v civilizačním smyslu už do značné míry post-západní, Evropa střední je stále, opět do značné míry, ještě západní. Takže civilizačním Západem jsme nyní my, střední Evropa. Může to působit jako šokující, možná až arogantní tvrzení, ukažme si tedy genezi tohoto jevu.

Levicový liberalismus byl od druhé poloviny šedesátých let 20. století, především s nástupem Nové levice roku 1968, v hodnotových a morálních otázkách záměrně programově relativistický. Trval na tom, že životní styly jsou morálně rovnocenné, že hodnoty jsou relativní a jsou primárně věcí (subjektivní) víry, nikoli objektivní mravní reality a morální pravdy. Proto usiloval o to, aby klasické (antické řecké a římské) hodnoty či židovsko-křesťanské

hodnoty vyjádřené v Desateru nebyly politicky či společensky privilegovány. Říkal tomu tolerance, fakticky se však jednalo o dekonstrukci civilizačních hodnot.

S tímto pojetím levicový liberalismus koncem 20. století do značné míry uspěl a nabyl novou, progresivistickou podobu, pro kterou je příznačné opuštění relativismu ve prospěch netolerantního, silného až dogmatického nejpřísnějšího neopuritánského a neojakobínského moralismu ve prospěch ochrany a kolektivních privilegií historicky znevýhodněných či perzekvovaných menšin: rasových, etnických, sexuálních či nejnověji „transgenderových“ a imigrantů. Jakýkoli negativní postoj vůči těmto menšinám, včetně toho nenásilného, rétorického, humorného či ironického, je vnímán jako těžký hřích; tak těžký, že má být nejen společensky odsuzován, ale i z hlediska práva považován za zločin, a tudíž zakázán, proskribován, trestán a perzekvován státní mocí coby „zločin z nenávisti“. Už ne tolerance a dekonstrukce hodnot, nýbrž ustavení postmoderních „hodnot“ ve formě privilegií pro oblíbené menšiny coby nové závazné ortodoxie povinné pro všechny. V podstatě se jedná o nové náhradní politické náboženství, tentokrát propojené se státní mocí a jejím represivním aparátem.

Zákazy a represe proti tzv. „hate speech“ – nenávistnému projevu – však představují útoky vůči svobodě projevu a náboženské svobodě, čímž se progresivisté ani netají; svoboda projevu a náboženská svoboda už pro ně nejsou žádoucím ideálem, jako nebyly ani pro puritány, jakobíny, nacisty či komunisty nebo jiné gnostiky. Tím se ale dostávají do střetu s ideály anglosaského osvícenství, pro které je svoboda (projevu, náboženská…) velkou hodnotou; a tento střet posouvá mnohé klasické liberály směrem ke konzervatismu.

Ze strany progresivismu se tudíž nejedná o rozšíření tolerance v rámci západní civilizace, nýbrž o její nahrazení civilizací novou, jinou, které říkejme post-západní. Ukažme si to na dvou příkladech. Co vždy společensky, sociologicky odlišovalo západní civilizaci od ostatních velkých civilizací světa, např. islámské, indické hinduistické či čínské konfuciánské? Monogamie. Manželství coby legální i společensky uznávaný svazek jednoho muže a jedné ženy. Všechny ostatní velké civilizace byly polygamní. Co je cílem progresivismu? Redefinovat definici manželství natolik, aby zahrnovala téměř jakékoli formy soužití; nafouknout jeho definici tak, že „manželství“ téměř ztratí svůj smysl, pozbude svého významu, neboť znamená-li téměř cokoli, neznamená vlastně téměř nic. Proto progresivismus prosazuje zavést institut tzv. stejnopohlavního „manželství“ do právního řádu; a bude jen otázkou času, kdy přijdou požadavky i na legální kodifikaci (nikoli jen toleranci) polyamorních vztahů.

Druhým příkladem je otázka imigrace. Docházelo k ní vždy a bude k ní docházet i nadále. Avšak aby byla civilizace zachována a došlo k integraci imigrantů, musí být uměřená, rozvážná a umírněná; nikoli neomezená, a už vůbec ne ve vlnách. Progresivismus však usiluje o masivní imigraci do západní civilizace, aby byla na svém území civilizačně naředěna. Proto postuluje údajné univerzální „právo“ kohokoli na světě imigrovat na Západ, pokud tam imigrovat chce; bez ohledu na to, zda se lidé Západu ve své deliberaci, společenské konverzaci a následné demokratické volbě pro to rozhodnou, či nikoli. Západ má být civilizačně naředěn, aby se proměnil v post-Západ.

Zkušenost střední Evropy

Ve střední Evropě je mnohem větší neochota redefinovat manželství tak, aby zahrnovalo i stejnopohlavní páry; v některých zemích střední a východní Evropy je proti tomu vyloženě odpor. A pokud jde o masivní imigraci ze severní Afriky a Blízkého východu, tedy z jiné, islámské civilizace, obyvatelstvo i politici ve střední Evropě projevují mnohem větší nevoli než politici v Evropě západní.

Střední Evropa se vrátila na (civilizační) Západ v roce 1989, po padesáti letech totalitarismu, a nechce ho vyměnit za civilizační post-Západ. Velcí evropští státníci Západu, jakými byli ještě před pětatřiceti lety Helmut Kohl, François Mitterand či Margaret Thatcherová, jsou pro střední Evropu stále inspirací. A možná by se tito státníci dnes civilizačně cítili více doma v Budapešti, Krakově či v Praze než v metropolích svých vlastních zemí.

V podstatě nyní v Evropě existují tři civilizace: západní, post-západní a v některých velkoměstech i islámská. Není to stav v dějinách zcela nový; tak tomu bylo i v případě úpadku a pádu Západořímské říše; na jejím území existovala stará civilizace klasická, nová křesťanská a migrující barbarské kmeny, jakými byli nejen Vandalové, Ostrogóti či Vizigóti, ale i Slované. Z historického pohledu to tedy není bezprecedentní situace, ale buďme si vědomi, že se v ní nyní nacházíme.

Dvě podoby severoamerického kontinentu

V Severní Americe „kulturní válka" o charakter společnosti stále probíhá. Zatímco v Evropě jde o konflikt Západu a post-Západu, v Americe lze tento zápas charakterizovat jako progresivismus versus amerikanismus.

Ačkoli jsou Spojené státy i Kanada převážně anglicky mluvící sousedící země a bývalé britské kolonie, jako společnosti jsou velice rozdílné – Kanada působí jako část Evropy na severoamerickém kontinentu, politicky je více evropská než americká. Je pro to i dobrý historický důvod. Velkou část Kanaďanů tvoří Američané, kteří během americké revoluce a války za nezávislost (1775–1783) zůstali věrni Britské koruně. Jeden z amerických revolucionářů, konzervativec a druhý prezident USA John Adams později poznamenal, že jedna třetina obyvatel kolonií byla pro nezávislost na Britech, jedna třetina byla proti a jedna třetina byla netečná. Ti první byli rebelové a říkali si patrioti, ti druzí byli loajalisté a obyvatelé Kanady se k revoluci nepřipojili.

Američtí revolucionáři byli politicky whigové, loajalisté naopak toryové. Po vítězství ve válce za nezávislost se loajalisté odstěhovali – nebo byli vyhnáni – do Kanady a toryovská složka britského spektra v USA absentovala; naopak v Kanadě dominovala a whigové tam byli slabí. Z whigů se vyvinul klasický liberalismus, tedy individualismus a anti-etatismus, z toryů konzervatismus britského typu, tedy paternalismus. Kanada proto byla a je evropštější než USA, tedy více paternalistická a etatistická. Navíc tzv. Novou Francii (dnešní Québec) vůbec nepostihla Francouzská revoluce; představovala tak oázu staré Francie na americkém kontinentu, s tradicionalismem a silným postavením katolické církve – až do kulturní revoluce šedesátých let 20. století a období vlády premiéra Pierra Elliotta Trudeaua.

Pro USA byl od samého počátku příznačný výrazný individualismus, malé spoléhání na roli státu, omezená moc federální vlády, jakož i značná religiozita. Individualismus však měl podobu nikoli protispolečenskou, nýbrž podobu dobrovolné spolupráce obyvatel ve sdruženích nejrůznějšího druhu, založených pro nejrozličnější účely – jak to popsal Alexis de Tocqueville ve své knize *Demokracie v Americe* z roku 1835. A religiozita v USA byla vždy pluralitní: v Nové Anglii puritáni, v Pensylvánii kvakeři, v Marylandu (a později ve všech velkých městech) katolíci, v pobřežních částech Virginie a obou Karolín anglikáni a v Apalačském pohoří evangelikálové. S intenzivní migrací do USA se jejich náboženská pluralita ještě prohlubovala.

Schizma v duši americké společnosti

Nyní jsou USA typickou společností se schizmatem v duši; vnitřně hluboce rozštěpenou. To schizma se týká otázky, zda mají zůstat společností více

americkou, tj. méně etatistickou a více religiózní, anebo společností více evropskou, tj. více etatistickou a více sekularizovanou. Toto schizma se rozvíjelo postupně. Prvním krokem k sociální demokratizaci USA byl *New Deal*, Nový úděl prezidenta Franklina D. Roosevelta ve třicátých letech 20. století po velké krizi; následovala tzv. Velká společnost prezidenta Lyndona B. Johnsona v druhé polovině šedesátých let; a třetím v řadě, pokud jde o zvětšování rozsahu federální vlády a její péče o obyvatelstvo, se chtěl stát prezident Barack H. Obama v roce 2010 svou reformou zdravotnictví, tzv. *Obamacare*. Vnímal to jako pokus Ameriku konečně „civilizovat" (tj. europeizovat) a stát se tzv. transformačním prezidentem. Dnes je však výkon Baracka Obamy vnímán americkou levicí jako málo ambiciózní a nedokončený, a tak chce jeho bývalý viceprezident a nynější prezident Joseph R. Biden uspět tam, kde podle levice Obama selhal: být druhým Franklinem D. Rooseveltem, vynaložit obrovské investice do postcovidového oživení ekonomiky, do infrastruktury země a na Zelený nový úděl (*Green New Deal*), tj. přechod z uhlíkové ekonomiky na obnovitelné zdroje.

Proces sekularizace americké společnosti započal v šedesátých letech 20. století, ale celou dobu narážel na velký odpor, dokonce i na počátku 21. století. Ještě kolem roku 2010 bylo možné konstatovat tzv. americký paradox modernizace – v Evropě platilo, že čím je společnost modernější, tím je sekularizovanější a méně religiózní; v Americe to neplatilo: byla vysoce moderní společností, avšak zároveň silně religiózní. Říkalo se, že USA jsou moderní jako Skandinávie a religiózní jako Indie. V dekádě po roce 2010, tedy v „-náctých" letech 21. století, však nastal prudký propad americké religiozity a USA se tak přibližují evropskému sekularismu.

Jako reakce na sekularismus šedesátých let a na rozhodnutí Nejvyššího soudu USA v kauze Roe versus Wade v roce 1973, v níž Nejvyšší soud tvrdil,

INZERCE

že americká ústava umělé potraty nejen umožňuje (nejsou protiústavní), ale přímo garantuje (jsou ústavním právem), se v sedmdesátých letech zformovala tzv. křesťanská pravice. V roce 1980 kandidoval její sympatizant a zároveň anti-etatistický bývalý guvernér Kalifornie Ronald Reagan. Dokázal za sebou sjednotit odpůrce vysokých daní i potratů, antikomunistické stratégy i široké vrstvy střední třídy, a s touto kombinací vyhrál volby (v roce 1984 byl triumfálně znovuzvolen). Byl to největší zvrat na cestě k větší europeizaci, tj. etatizaci a sekularizaci Ameriky. Anti-etatistický trend byl následně posílen úspěchem tzv. Smlouvy s Amerikou příštího předsedy Sněmovny reprezentantů Newta Gingriche v roce 1994. Celkově lze říci, že devadesátá léta 20. století byla poslední dekádou, kdy v USA panovala jakási normalita a schizma v duši národa nebylo plně otevřené. Ve svém projevu „O stavu Unie" v lednu 1996 dokonce demokratický prezident William J. Clinton prohlásil, že „éra velkého státu skončila".

Amerika byla vnitřně sjednocená i po útocích 11. září 2001, avšak už kolem voleb 2004 byla opět rozdělena a republikánský prezident George W. Bush dostával od radikální levice přezdívky jako „kovboj", „toxický Texasan" a „Bushitler" – kombinující výrazy „shit" i „hitler". Bush měl zajisté mnohé chyby, ale hitler (natož Hitler) to věru nebyl. Jeho prezidentství bylo označováno za bod nejvyššího vlivu křesťanské pravice – byl evangelikál, „znovuzrozený" křesťan, stejně jako mnozí lidé v jeho vládě. Nicméně už za jeho nástupce Baracka Obamy v roce 2015 Nejvyšší soud USA „nalezl" v ústavě právo na manželství osob stejného pohlaví, které v ní do té doby nikdo neviděl, dokonce ani její autoři a autoři jejích dodatků. Křesťanská pravice prohrála, co mohla.

A to také částečně vysvětluje obrat, zvrat a disrupci, kterou v roce 2016 představoval Donald J. Trump. Jeho volba byla do značné míry volbou z nouze těch lidí, kteří zásadně nesouhlasili se směrem, jímž Amerika postupuje, a měli dojem, že ztrácejí vlastní zemi a svou budoucnost ve prospěch elit, které si dělají, co chtějí, a ilegálních imigrantů, kteří přicházejí, jak chtějí, a nedodržují zákony. Trump však psychologicky, charakterem ani temperamentem nejen nebyl schopen vybudovat stabilní alternativu, ale ani rozbořit stávající struktury („vysušit bažinu"), což byl důvod, kvůli kterému byl zvolen především. Naopak, jeho prezidentství vedlo k výrazné radikalizaci americké levice.

Nová revoluce

V polovině loňského roku se Amerikou prohnala neojakobínská a neopuritánská revoluce – sochy postav její historie, které progresivisté považují za „nečisté", byly strženy. Progresivisté, kteří si říkají *woke*, tedy „probuzení", či lépe „uvědomělí", se považují za jediné čisté v dějinách; za první antirasistickou generaci, přičemž všichni před nimi prý byli rasisté. Jejich progresivismus má několik podob. Především považují současnou Ameriku za beznadějně rasistickou, za tzv. systémově rasistickou a skrznaskrz prolezlou strukturami tzv. bílých privilegií. Běloši si musejí uvědomit, že již svou vlastní existencí mají bílá privilegia, ze kterých těží; pokud to uznají, jsou *woke*, pokud o tom mají pochybnosti (půlstoletí po tzv. *affirmative action*, pozitivní diskriminaci, tedy preferenčního zvýhodňování černochů při přijímání do škol a do zaměstnání), jsou rasisté. Tak se stalo, že v momentě, kdy je Amerika nejméně rasistickou, ji ti, kdo se považují za progresivní, šmahem ruky odsoudí jako nejrasističtější. Názornou ilustrací je hnutí *Black Lives Matter*, které je de facto neorasistické – pokud dodáte, že na černošských životech zajisté záleží, ale záleží na životech všech, černých, bílých, hnědých, žlutých i dalších, hned vás obviní z rasismu.

Další podobou je teorie tzv. intersekcionality, podle které jsou historickou kastou utiskovatelů v dějinách bílí heterosexuální muži a utiskovanými ženy a barevné i sexuální menšiny. Nejvíce

utiskovanými jsou pak lidé, kteří patří zároveň do několika utiskovaných skupin – tj. černé ženy-lesby. A když k tomu přidáme i nejmódnější utiskovanou menšinu, tzv. transgendery, pak nejutiskovanější jsou černé lesbické trans-ženy (biologičtí muži, kteří se považují za ženy). I kdyby taková konkrétní trans-žena byla milionářkou a nějaký chudý běloch z Kentucky živořil. Ona utiskovaná, on privilegovaný bílý mužský utiskovatel.

V neposlední řadě je zde tzv. *cancel culture*, tedy „kultura“ vymazání těch, kdo mají nesprávné, tj. neprogresivní názory. Přesněji „zrušení“ jejich mediální a veřejné existence, tedy propouštění redaktorů a komentátorů z médií, profesorů z univerzit, znemožnění jejich přednášek a prezentací kdekoli – jejich možnosti vůbec promluvit. A samozřejmě odmítnutí vydávat jejich knihy. Toto je ten nejnebezpečnější aspekt progresivismu, protože útočí na jednu z nejdůležitějších svobod – svobodu slova a projevu, svobodu veřejné diskuse a konverzace. To je ten skutečný antiliberalismus dnešní doby, který západní civilizaci hrozí; to, co dělá Viktor Orbán v Maďarsku, je proti tomu banalita.

Progresivismus „pozdního Okcidentu“ (slovy Rio Preisnera) je tak v dnešní době nejradikálnější podobou gnóze – gnosticismu (slovy Erica Voegelina). Jedná se o další z gnostických vln či revolucí a představuje ohrožení západní civilizace, její svobody i samotné existence. Amerika je rozštěpena nikoli pouhým politickým sporem, ale sporem mnohem zásadnějším, existenciálním, je to schizma v duši americké *Body Politic*.

Obrana svobody – věčný úkol

Jakkoli je Západ v krizi, ani zdaleka to nemusí být jeho konec či odchod z jeviště a ze slávy. Takto špatně, ba ještě hůř na tom byl Západ ve třicátých letech 20. století, když třetina intelektuálů Západu věřila, že budoucnost bude a má patřit fašismu/nacismu, třetina důvěřovala komunismu a jen třetina byla konzervativní v tom smyslu, že chtěla zachovat status quo, tudíž liberální demokracii. A přesto se našel lev, který zařval a svým řevem svolával Západ k odporu a vzchopení; tím lvem byl sir Winston Churchill.

V sedmdesátých letech 20. století na tom byl Západ rovněž špatně; byl na dně. Amerika byla po válce ve Vietnamu demoralizovaná, Británie v celkové hospodářské krizi a v západním Německu i v Itálii řádily *Rote Armee Fraktion* a *Brigate Rosse*. Ale pak přišli tři: v chronologickém pořadí Jan Pavel II., Margaret Thatcherová a Ronald Reagan, kteří ve studené válce zvítězili – jak dokládá John O'Sullivan ve své vynikající knize *Prezident, papež a premiérka*.

Západ je sice nyní v krizi, ale jeho osud není ani předurčen, ani zpečetěn. Záleží na vůli, prozíravosti a odvaze jeho obyvatel a státníků. Po době úpadku může nastat doba vzestupu. Pokud se Západ vrátí ve své loajalitě ke svým kořenům, tedy židovskému, řeckému, římskému, křesťanskému a anglosasky (nikoli francouzsky!) osvícenskému. Pak si taky opět uvědomí, proč je svoboda tak důležitá a proč stojí za to za ni bojovat. Jak říkával Ronald Reagan: „Svoboda je od své porážky vzdálena vždy jen jednu generaci.“ Úkol ubránit a obhájit svobodu je úkolem věčným, vždy a pokaždé pro každou novou generaci. Dějiny neskončily, pokračují dál. A budoucnost bude taková, jakou si zvolíme a vybereme. ■

Roman Joch (1971), politik a publicista, ředitel Občanského institutu v Praze.

Boj o rakouskou ústavu a zánik říše

Jiří Hanuš, Vít Hloušek

Letos si připomínáme 150 let od krachu fundamentálních článků, tedy dohody o státoprávním uspořádání, na kterém se dohodla tehdejší česká politická reprezentace s vládou Karla von Hohenwarta. Tato smlouva měla alespoň zčásti narovnat princip dualistického uspořádání z roku 1867. Projekt ovšem ztroskotal – císař František Josef mu byl nakloněn, na rozdíl od německorakouských a maďarských politiků. Jako připomínku „fundamentálek“ uvádíme text z připravované publikace Jiřího Hanuše a Víta Hlouška, která pod názvem *Náš stát* vyjde v nakladatelství Masarykovy univerzity.

Základní charakteristika období a státu

Z české perspektivy znamenalo rakousko-uherské vyrovnání (dualismus) konečnou porážku ideje ústavně jednotné monarchie. Stát byl rozdělen ve dví. Společné zůstaly pouze zahraniční záležitosti, vojsko a finance. Uhry se domohly politického, právního a hospodářského „narovnání“, jež bylo odepřeno ostatním královstvím a zemím. Uherská strana usilovala navíc o další výsady týkající se cel a osamostatnění armády. „Náš stát“ tedy vytvářela království a země zastoupené v říšské radě, zformované tzv. prosincovou ústavou z roku 1867 – na této ústavě bylo též důležité, že zaručovala základní práva (svobodu svědomí a vyznání, svobodu vyučování a vědy, svobodu stěhování a povolání). Reformovala též soudnictví a správu, byla v podstatě vedena liberálními idejemi.

Česká a posléze moravská reprezentace proti dualismu i nové ústavě protestovala a novou říšskou radu bojkotovala. Zůstalo však jen u protestů nebo symbolických gest (cesta do Moskvy, položení základního kamene Národního divadla, převážení české koruny z Vídně do Prahy). Česká věc nebyla zcela ztracena, neboť hrabě Taaffe i hrabě Potocky, vládní ministři, se pokoušeli o smír s Čechy. I panovník sliboval korunovaci v Čechách a pověřil hraběte Hohenwarta, aby Čechy s ústavou smířil. V jednáních o tzv. fundamentálních článcích („české vyrovnání“) v letech 1870–1871 se však spojili německý tisk, sněmy německých zemí, hrabě Andrássy jménem uherské vlády a nový říšský kancléř

Beust, a dohoda s Čechy padla (spolu s Hohenwartovým ministerstvem).

Češi tedy nebyli uspokojeni a další vývoj nedával mnoho šancí, že se na dualismu a pokračující vídeňské centralizaci něco podstatného změní. Nic na tom nemohla změnit zahraniční politika: získání Bosny a Hercegoviny, dvojspolek s Německem z roku 1879, roku 1883 posílený Itálií na trojspolek. Čechové posléze vstoupili do říšské rady, a dokonce byli v postavě dr. Pražáka zastoupeni v Taaffeho vládě, navíc se změnila i jejich taktika. Mladočeská opozice začala prosazovat boj na půdě parlamentu, zejména v otázkách jazykových a školských. Vstup na půdu říšské rady napomohl k drobným ústupkům (rozdělení pražské univerzity, vliv historické šlechty v českém sněmu, změna volebního řádu do obchodních komor apod.). Asi nejvýznamnější spory svedli Češi v oblasti jazyka v úřední sféře (Stremayerova nařízení, punktace), respektive o „česko-německé vyrovnání“: drobná vítězství střídaly porážky a odvolávání domluvených nařízení.

Zásadní neúspěch české politiky a nucené hledání nových východisek pro směřování české (a moravské) politiky ovšem neznamenaly, že v celé řadě oblastí česká společnost postupně nevzkvétala. České země se staly přední rakouskou zemí v oblasti průmyslu, podnikání a obchodu, což v dlouhodobější perspektivě nezbrzdil ani krach v roce 1873. Rostl počet obyvatel, měnila se sociální struktura země (naše země přestávaly být státem víceméně agrárním, což měnilo i mentalitu obyvatelstva), stát i jednotlivé subjekty se začaly vyrovnávat s problémy a úskalími liberálního kapitalismu. Šlechta počala ztrácet svůj společenský význam, moc a vliv získávalo stále zámožnější měšťanstvo – také díky svému vzdělání, které se stává sociálním kapitálem. Rozvoj státu ve všech směrech vedl ke zbytnění nových skupin státních úředníků a zřízenců, což *a vice versa* proměňovalo stát. Rostlo též dělnictvo a jeho sebeuvědomění, také díky formulování nových politických subjektů s konkrétními zájmy (jako například agrární strana, sociální demokracie).

Důležitého pokroku bylo dosaženo v kulturní oblasti, a to ve všech vrstvách obyvatelstva. Díky státním zákonům (např. školské reformě z konce šedesátých let) a aktivitám politiků i soukromníků (vznik gymnázií a reálek, odborné průmyslové školy, zájem o studium na univerzitě i vysokých školách technického typu) se mnohonásobně rozšířila vzdělanost. Také se umocnily, profesionalizovaly a standardizovaly základy kultury, položené v době osvícenství a romantismu, o což se zasloužila síť spolků, společností, muzeí, divadel a denního tisku. Národní divadlo v Praze, dobudované v roce 1883, patřilo k předním scénám říše, česká literatura ve svých vrcholech dosahuje západoevropské úrovně.

Ideové základy a perspektivy státu

Někdejší obavy svatoaliančních politiků se naplnily. Idea národního státu převážila, což se projevilo v realizovaných projektech a zeslabovalo multietnické a multikonfesionální státy typu Rakouska. Myšlenka národní svrchovanosti lidu byla v rozporu s pojetím mocenských struktur postavených na osobnosti příslušného panovníka. Podstatnější ale byla skutečnost, že v rámci modernizace se etnické (národní) skupiny ocitaly v řadě oblastí nikoli v pozici reformátorů státu, ale jeho tvrdých kritiků. Centralisticko-byrokratický aparát říší, zejména rakouské a osmanské, nedokázal čelit silnému tlaku způsobenému nacionalismy nejrůznějšího ražení. Německá a italská cesta k národnímu státu, vrcholící krizovým rokem 1871, znamenala porušení evropské rovnováhy sil a ve svém důsledku vytvořila závislost Rakouska(-Uherska) na stále sílícím německém sousedovi a změnu jižní orientace říše. Německý „imperiální národní stát“ se postupem času stal kontinentálním konkurentem i silné Velké Británie, zatímco Rakousko slábl jak v mezinárodní soutěži, tak i kvůli vnitropolitickým sporům. Diplomatické snahy nemohly zcela zabránit konfliktům,

které se již netýkaly pouze států a jejich elit, ale všech občanů. Dobře je to vidět na německo-francouzských vztazích. Začínají závody ve zbrojení ve jménu efektivity a účelného řízení násilí, což děsivým způsobem vyvrcholí ve Velké válce 1914–1918. Mezinárodní politika byla ovlivňována také novými mocnostmi – Spojenými státy a Japonskem.

Národní myšlenka však byla pouze jedním z hrobařů monarchie. V rámci moderní ambivalence nabývá na síle myšlenka internacionální, zejména ve své marxistické verzi a v propojení socialistických ideologií s dělnickou otázkou. Státy ji musejí řešit, neboť jsou vystaveny kritice, že dostatečně nereagují na potřeby občanů-dělníků. V Komunistickém manifestu stála věta, že dělníci „nemají svou vlast". Liberalismus gründerské doby se proměňuje v masovou politiku, zabarvenou nacionálně a socialisticky. Sociální legislativa je vynucena obavou ze sociálních konfliktů, mění se povaha politických stran i zastupitelské demokracie. Masové strany, vliv tisku, různost zájmů, odbory, ideály demokratické a rovnostářské společnosti mění povahu států, i těch, které si zachovávají některé staré symbolické struktury (role panovníka, vliv církve, paralelní svět armády). Růst občanské společnosti je nepřehlédnutelný, podobně jako demokratizace, projevující se stále silnějším voláním po všeobecném volebním právu (v Rakousku dosaženo v roce 1907). Pokusy pozdních předlitavských vlád (zejména Koerberovy vlády 1900–1904) potlačit národnostní a sociální tlaky jinak úspěšnou snahou o ekonomický rozvoj nefungovaly.

Moderní trendy zcela rozleptaly starou „ideu státu rakouského", s níž operovaly staré loajální osobnosti typu Františka Palackého. V devadesátých letech počíná nový vzestup ambiciózních národních skupin, sledujících nové politické i umělecké trendy. Kulturní moderna provází inovace technické a hospodářské. V čele „pokroku" již stojí nová politická garnitura, která kritizuje nejen neplnoprávný status národa a politiku státu, ale obrací se kriticky i dovnitř národního společenství (T. G. Masaryk a jeho rukopisné a prožidovské boje). Vznikají nové programy, které sice berou ještě za základ rakouské mocnářství, ale chtějí je radikálněji přestavět. Dvě desetiletí před válečným konfliktem se však nedá říci, že by Vídeň a Rakousko-Uhersko byly „odepsané" – to se tak mohlo jevit až pozdějším generacím. Zvláště město Vídeň působilo na přelomu století okouzlujícím dojmem: spojovala se v něm minulost s budoucností – na poli architektury a výtvarného umění, staré dynastické i nové nacionální politiky, konzervativních i supermoderních myšlenek (Sigmund Freud), hudebního a divadelního dění. Metropole žila a nic nenasvědčovalo jejímu blízkému konci: snad jen předtuchy některých předvídavých literátů.

Čí byl stát?

Na tuto otázku se nedá po roce 1848 a zejména po roce 1867 odpovědět jednoduše. Stále více šlo totiž o stát v moderním, konstitučním slova smyslu, nikoli o říši starého typu – i když některé archaické společenské modely přetrvávaly, zejména ve dvorských, vojenských a církevních kruzích. Katolicismus domu rakouského měl sice vždy univerzální povahu i svou specifickou příchuť (silná mariánská úcta), i ta však byla oslabována obecnými sekularizačními trendy i ústupky liberalismu v oblasti školství a práva náboženských menšin. Slabinou tohoto modernizujícího se státu či soustátí však byla zejména redukovaná existence sdíleného rakouského státního povědomí, omezeného jen na některé společenské kruhy, nahrazení zemského patriotismu etnickým nacionalismem a s tím spojená řevnivost národních skupin a jejich nespokojenost při zachování občanské loajality (Čechové), růst silných sousedů s imperiálními cíli, zejména Německa, které svými ambicemi a sebevědomím ovlivňovalo rakouské Němce.

Šlo z českého hlediska o funkční, perspektivní stát? Čtvrtstoletí před válkou představovalo pro Čechy v českých zemích a na Moravě dobu růstu – Češi

Karel I., poslední rakouský císař.

se stali moderním evropským národem, až na svůj neplnoprávný status, který se projevil i ve slabém zastoupení v rakouských vládách. Na politickou scénu nastupovaly nové síly, sycené demokratickými a socialistickými myšlenkami, nejdříve v podobě mladočeského a omladinářského radikalismu a souběžně v podobě sociálního demokratismu, který osciloval mezi internacionálním a národním principem. Specifickým tvarem se stal tzv. austromarxismus, reprezentovaný například Bohumírem Šmeralem (1880–1941), který měl ve svém programu národnostní autonomii. Konceptů na reformu Rakouska-Uherska však existovalo více a začaly se ozývat i hlasy radikálních kritiků. O staré české státoprávní politice se nakonec rozhodlo po mnoha debatách mezi talentovanými mladšími politiky: Tomášem G. Masarykem a Josefem Kaizlem. Oba se shodovali na nefunkčnosti státoprávního maximalismu, Kaizl ale více zdůrazňoval program založený na podílu na státní moci. Čeští politici ve své většině souhlasili – šlo o proaktivní politiku založenou na předpokladu, že se Rakousko nakonec změní ve stát s funkcemi státu národního. „Oklikou přes Vídeň“ (Křen) mělo být také dosaženo toho, aby se česká politika vyvázala z nekonečných třenic s českými Němci.

Existovala řada problémů, které stát vysilovaly. Stará loď monarchie ale pořád plula. Ke komplikacím patřila stále větší závislost na hospodářsky silném Německu, vnitřní krize Předlitavska v devadesátých letech, silná uherská opozice, nepříznivý vývoj na Balkáně (srbská orientace na Rusko), nacionalismus „všeněmeckého typu“, anexe Bosny a Hercegoviny (1908), balkánské války s Tureckem, vize německé střední Evropy – a konečně představa války, která by umožnila „upustit páru v kotli“. Češi se ale stále více ocitali na okraji dění – v hledáčku následníka trůnu Ferdinanda d’Este se spíše počítalo s Jihoslovany či Poláky. Radikálně státoprávní křídlo, z něhož je asi nejznámější postava básníka Viktora Dyka, zůstávalo pozadu za radikalismem polským – jeho snem byla česká státní samostatnost, ale dosud v rámci monarchie. Češi se nedomohli ani dalších kulturních vymožeností, jako byla například druhá česká univerzita v Brně. Někteří významní politikové však začali před válkou obracet: týkalo se to jak Edvarda Beneše (1884–1948), tak Karla Kramáře (1860–1937), který před válkou připustil secesi od Rakouska a zabýval se ústavou budoucí federace slovanských států.

Válka a zánik státu

První světová válka nebyla ani krátká, ani lokální, ani civilizovaná, na rozdíl od předcházejících konfliktů druhé poloviny 19. století. Donutila účastníky mobilizovat obyvatelstvo a vyčerpala řadu mocností i menších států. Její moci se neubránila žádná oblast – dokonce i kultura se stala propagandistickou. Absolutní cíl – vítězství za každou cenu – ospravedlňoval nasazení jakýchkoli prostředků na bojištích i mimo ně. Rakousko-Uhersko nakonec patřilo k poraženým mocnostem – co víc, jeho existence skončila, i přes snahy posledního císaře Karla I., který usedl na trůn v roce 1916. Na konci války došly naplnění požadavky většiny národů – patřili k nim také Poláci, Češi, Slovinci, Chorvaté a Srbové. Konec

války určovaly navíc Spojené státy („země mládí a budoucnosti“), které přispěly k mírovému uspořádání. Ačkoli světová válka přinesla mnoho problémů, pro Čechy, Slováky a podkarpatské Rusíny znamenala nový začátek v podobě Republiky československé. Tento „nástupnický stát“ se ve zmenšené podobě podobal starému Rakousku, zejména tím, že zdědil nedořešené národní problémy. Vznikl však značným úsilím tehdejších politických elit, které za mnohé vděčily svému vzdělání a politické orientaci. To platí nejen o Tomáši G. Masarykovi, ale prakticky o celé politické i společenské garnituře, která zakládala stát – ať už se s Masarykem zapojila do zahraničního odboje nebo se pokoušela o smysluplnou politiku v českých zemích. Češi využili své příležitosti, ba vyšli jí vstříc.

Josef Pekař a jeho postoj

Osobností z řad české inteligence, která v sobě spojovala silný národní cit a konzervativní smýšlení, byl historik Josef Pekař (1870–1937), žák zakladatelské generace české Karlovy univerzity. Od roku 1905 byl řádným profesorem na FF UK, v letech 1931–1932 rektorem univerzity. Stál na pozici státoprávního programu, obával se rozpadu Rakouska-Uherska. Celoživotně polemizoval s T. G. Masarykem, zejména vzhledem k odlišné koncepci českých dějin (spor o smysl českých dějin). Vznik nové republiky přivítal, patřil však k těm, kteří kritizovali pozemkovou reformu a byli proti politice podceňování národních menšin. Po Masarykově abdikaci mu byla nabídnuta kandidatura na úřad prezidenta, ale nabídku odmítl. Je autorem mnoha aktuálních textů, v nichž se zabývá českou i rakouskou předválečnou politikou. Úryvek je z jeho článku „Co jsme chtěli“ z října 1918 (publikováno v: Josef Pekař: *Na cestě k samostatnosti*. Panorama, Praha 1993, s. 92–93).

„Je známo, jaký byl konec. Nedostali jsme nic! Od počátku, od roku 1848, srovnávali jsme právní požadavky své s potřebami celku říšského, se zřetelem na moc dynastie a státu, uskrovňovali jsme se, byli časem rakouštější než Vídeň – nedostali jsme nic! Maďaři, kteří udělali revoluci, k jejímuž zdolání bylo nutno povolati na pomoc ruskou armádu, kteří o Rakousku nechtěli slyšeti – dostali všechno, ba víc, než na co měli opravdu nárok, víc, než co bylo slučitelno s prospěchem říše a dynastie. Jejich přičiněním také rozbity byly fundamentálky – a v duchu násilí, kterým volání našemu po právu odpovídal Andrássy otec, pracuje dnes publicisticky Andrássy syn, dovolávaje se prasmlouvy, uzavřené roku 1867 mezi oběma panskými národy, podle níž v této říši má nadále platiti poddanství většiny. Nejen to – nechtěl-li Tissa otec jakékoliv vyjednávání Maďarů s Vídní vůbec připustiti, stoje bezohledně na stanovisku uherského separatismu, a neopomenul-li žádného prostředku, aby agitací proti monarchii dospěl cíle, nerozpakuje se Tissa syn na nás Čechy několikrát do roka ukazovati jako na nepřátele rakouské státní myšlenky, jako na živel podvratný, proti němuž by mělo býti rázněji vystoupeno, kdyby dovedli rakouskou státní myšlenku chápat ve Vídni tak pronikavě, jako dovedou Maďaři chápat uherskou státní myšlenku v Pešti…“ ■

Jiří Hanuš (1963), historik, působí na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity.
Vít Hloušek (1977), politolog, působí na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity.

Špion z Tokia

Sovětský agent Richard Sorge a jeho poslední zpráva

Zdeněk Slanina

Richard Sorge.
Zdroj Wikimedia Commons.

Před osmdesáti lety, 14. září 1941, odeslal dr. Richard Sorge z Tokia svou nejdůležitější zprávu – sovětské vojenské rozvědce GRU poslal depeši, o níž se soudí, že mohla rozhodnout výsledek druhé světové války v Evropě: Japonsko neprovede útok proti SSSR. Záhy poté, nad ránem 18. října 1941, byl dr. Sorge zatčen japonskou policií a umístěn do pověstné tokijské věznice Sugamo, kde strávil poslední tři roky svého života. O důsledcích své depeše se Sorge dozvídal se zpožděním od svého prokurátora. Dobře vycvičené a vyzbrojené divize z Dálného východu, kde jich už nebylo zapotřebí, byly přesunuty do Moskvy a nasazeny na německo-ruské frontě, kterou úspěšně prolomily a odsunuly do relativně bezpečné vzdálenosti zpět západním směrem. To představovalo první významnější sovětské vítězství od počátku německého útoku. Poutavý životní příběh tohoto muže ocenil i Ian Fleming, literární otec Jamese Bonda: „Sorge byl mužem, kterého považuji za nejimpozantnějšího agenta v dějinách."

Zrození špiona

V roce 1894 přesídlil do Baku německý inženýr Wilhelm Richard Sorge. Nalezl zde lukrativní zaměstnání na zdejších naftových polích. Záhy vzplál vášní k Nině Kobelevové, dceři svého domácího, a tak byl počat malý Richard, který spatřil světlo světa 4. října 1895. V roce 1898 se rodina přemístila do Berlína. Když vypukla první světová válka, byl mladý modrooký student mezi prvními dobrovolníky, kteří opustili školu a hlásili se na frontu – sloužil u polního dělostřelectva. V březnu 1916 mu střepina z ruského šrapnelu zlámala obě nohy, což mu vyneslo Železný kříž a kulhavou chůzi po zbytek života. Sorge pokračoval ve studiích, nejprve ekonomie na univerzitě v Berlíně, později v Kielu

a Hamburku, kde v roce 1920 získal doktorát. Sorge se v té době přiklonil k poválečné německé levici, pohyboval se i v komunistickém hnutí – a především navštívil svou druhou vlast. Zřejmě tehdy byl v Sovětském svazu získán pro špionážní práci a dostalo se mu základního výcviku. Po návratu do Německa se živil jako novinář a stal se známou postavou intelektuálního života ve Frankfurtu.

V roce 1930 se Sorge přemístil do kosmopolitní Šanghaje. Se svým plánem studovat čínské zemědělství seznámil německého konzula, který ho v tom plně podporoval. Novinářské články mu nakonec otevřely cestu i k samotnému čínskému generálu a prezidentu Čankajškovi. Zdá se, že Číňané ho tehdy považovali nejen za novináře, ale i za spolupracovníka německé vojenské zpravodajské služby Abwehr, a Sorge sám tuto domněnku pomáhal živit. Právě v Šanghaji se seznámil s japonským novinářem Hotsumim Ozakim, reportérem předního japonského listu *Asahi*. Ozaki byl absolventem prestižní Tokijské císařské univerzity, měl přístup do japonských politických kruhů, nicméně japonskou imperiální politiku vnitřně odmítal. Bylo to pro oba osudové setkání.

Sorgeho skupina

V roce 1932 se Sorge vrací do Německa, již kontrolovaného nastupujícím nacistickým režimem, kde oživuje své kontakty. Začátkem září 1933 dorazil do Japonska. Přijel přes Vancouver, informace o tom, zda to bylo lodí či jedním z prvních letů s přistáními New York – Vancouver – Jokohama, se však rozcházejí. V Japonsku si postupně vybudoval síť spolupracovníků. Mezi prvními byli Jugoslávec Branko Vukelič, který se živil jako fotograf a korespondent francouzské tiskové agentury, a japonský malíř Jotoku Mijagi. Mijagi sám přístup ke skutečně citlivým informacím neměl, ale přes něj mohl Sorge aktivovat kontakty s Ozakim. Ten byl ochoten se Sorgem spolupracovat, neboť v životnost japonské expanze nevěřil, naopak se domníval, že japonský válečný kurs se ještě dá zvrátit. Ozaki se ukázal jako velmi důležitý zdroj informací, protože měl přátelské kontakty s některými spolupracovníky prince Fumimara Konoa, který se v roce 1937 stal japonským ministerským předsedou. Dalším Sorgeho spolupracovníkem byl německý technik Max Clausen, který se živil množením technických výkresů. Získané informace odesílal vysílačkou do Vladivostoku a do Moskvy. Clausen se ke skupině připojil později, když předchozí radista začal příliš holdovat alkoholu. Prostřednictvím Ozakiho se Sorge v Šanghaji seznámil i s jeho přítelem Tejkichim Kawajem, který pracoval jako korespondent pro místní *Shanghai Weekly*. Ten měl přístup do kruhů japonské zpravodajské služby, které příležitostně poskytoval některé poznatky o čínských poměrech. Po návratu se v Tokiu ubytoval přímo v domě jednoho z pracovníků této zpravodajské služby, což také představovalo jistý pramen informací.

Druhým důležitým zdrojem zpráv bylo německé velvyslanectví. V říjnu 1934 Sorge vstoupil do tokijské organizace NSDAP a byl jako nositel Železného kříže vřele přivítán německým vojenským atašé, kterým byl plukovník Eugen Ott, pozdější velvyslanec. Plukovník Ott choval k Sorgemu bezmeznou důvěru, a tak se Sorge mohl v roce 1936 stát neoficiálním sekretářem německého vojenského přidělence a v roce 1939 tiskovým atašé německého velvyslanectví. To mu zajišťovalo přístup ke všem důvěrným materiálům a informacím.

Váhání mezi severním a jižním směrem

Během roku 1935 připravil Sorge se svou skupinou analýzu japonského vojenského vedení, které malíř Mijagi umělecky zpracoval do přehledných schémat. Zde byli zvlášť vyznačeni hodnostáři, kteří preferovali japonský útok směrem na jih, což znamenalo konflikt s americkými, britskými, holandskými a francouzskými zájmy, a velitelé, kteří byli příznivci

Japonští vojáci a sovětské tanky u Chalchyn golu. Zdroj Wikimedia Commons.

útoku severním směrem, tedy proti SSSR. V obou případech šlo o přístup k surovinám, které měly zajistit další posílení japonské expanze. Strategická diskuse o směru útoku trvala až do 6. září 1941, kdy bylo definitivně rozhodnuto o tažení jižním směrem, jištěném ochromením americké námořní síly bleskovým leteckým útokem na její základnu v Pearl Harboru.

K prvnímu vážnému ohrožení skupiny mohlo dojít roku 1938, když v červnu uprchl do Japonska vysoký sovětský velitel na Dálném východě generál NKVD G. S. Ljuškov, který se obával probíhajících čistek. Ljuškov dodal Japoncům podrobné informace o rozmístění vojenských sil na Sibiři. Zdá se však, že mu informace o existenci Sorgeho špionážní skupiny známy nebyly, nebo se to aspoň tehdy hned neprojevilo. Ljuškov sám se sice před čistkami zachránil, ale před koncem války byl jako příliš znalá osoba patrně stejně zlikvidován Japonci.

Nečekaný přísun informací od Ljuškova povzbudil stoupence severní cesty a japonská armáda 29. července 1938 spustila velkou bojovou akci u jezera Chasan, která skončila 11. srpna vytlačením Japonců ze sovětského území. Celkové ztráty na životech na obou stranách se odhadují až na 2 500 mužů, Japonci však tento výsledek interpretovali jako 40% vítězství v těžkém terénu a v příštím roce přistoupili k řádově většímu střetnutí, známému jako incident na řece Chalchyn u hranic Mongolska a Mandžuska. Japonci zaútočili ve dvou vlnách, nejprve v květnu 1939, kdy se útok zastavil, a pak s posilami v červenci. Na druhé straně vedl obranné boje tehdy třiačtyřicetiletý generálporučík G. K. Žukov. Ten se rozhodl bitvu zvrátit nasazením velké tankové síly. Předtím však Japonce naopak utvrzoval v přesvědčení, že půjde o vleklé obranné boje. K tomu mělo mimo jiné sloužit vysílání falešných rozkazů, o kterých se předpokládalo, že je Japonci zachytí. Budovaly se též podvodní mosty, letecky nezjistitelné. Mezitím tankové svazy objely frontu a vpadly Japoncům do zad. Během tří dnů pak byla japonská armáda zdecimována se ztrátami odhadovanými až na 60 000 mrtvých a zajatých vojáků. Svým způsobem to byla předehra k taktice ve velké bitvě u Kursku. Přestože se jednalo o střet značného rozsahu, Sorgeho poznatky nenasvědčovaly, že by měl mít nějaké okamžité pokračování, nýbrž že šlo spíše o akci armády a stoupenců severní cesty poněkud na vlastní pěst. Navíc bylo zřejmé, že prestiž armády utrpěla, jednalo se de facto o její první větší prohru.

Srpen 1939 však přinesl ještě jednu událost, která v další perspektivě přispěla k přesunu preferencí ve prospěch jižní cesty. Fakticky to byla diplomatická neobratnost Němců, kteří svého nejbližšího spojence opomněli informovat, že vedou tajná jednání s Molotovem o uzavření paktu o neútočení.

Japonci se o jednáních dozvěděli, až když byla 23. srpna 1939 dohoda podepsána, a utvrdilo je to v jejich utkvělé představě, že na žádné cizince se spoléhat nedá a věřit jim nelze. Japonci, stejně jako Stalin, předpokládali, že Němci tento pakt skutečně dodrží, a tak jim volba jižního směru vycházela jako jistější – s tím, že až bude úspěšně dokončena akce v jihovýchodní Asii, bude možné realizovat severní cestu, a tak zachovat tvář té části velitelů, kteří ji preferovali. Z japonského pohledu se navíc jednalo i o jistý diplomatický podraz, který svým způsobem kompenzovali tím, že si sami v podmínkách utajení dojednali se SSSR pakt o neutralitě, který byl podepsán 13. dubna 1941. Sorge se záhy dozvěděl, že tento krok Japonců vyvolal šok, tentokrát na německé straně. Z hlediska Japonců pakt zabraňoval boji na dvou frontách, pokud se věci vyvinou v konflikt se Spojenými státy, naopak z hlediska Moskvy zaručoval japonskou neutralitu, pokud by Německo přece jen zahájilo válku. Pakt o neutralitě byl dojednán na pět let s tím, že pokud nebude vypovězen s jednoletým předstihem, prodlužuje se automaticky o dalších pět let. Moskva pakt vypověděla 5. dubna 1945 v duchu ujednání v Jaltě z února 1945.

Zprávy pro Moskvu

Sorge přes své kontakty na německém velvyslanectví v předstihu několika týdnů informoval Moskvu o německém útoku plánovaném na léto 1941. I když tato zpráva byla potvrzována i špionážní sítí v Evropě a později i německými zběhy, Stalin zatvrzele věřil smlouvě s Německem a odmítal udělat jakékoliv kroky. Přesné datum německého útoku Sorge sděloval v depeši z 15. června 1941. Existují i spekulace, že Moskva Sorgeho zprávám plně nedůvěřovala kvůli podezření, že by mohl být ve skutečnosti dvojitým agentem pracujícím pro Německo. Když německá operace Barbarossa 22. června 1941 skutečně začala, Stalin byl údajně ze svého fatálního omylu v šoku a ještě po řadu hodin nebyl schopen začít organizovat obranu.

Německý útok zpětně potvrdil přesnost zpráv Sorgeho skupiny. Zásluhou Ozakiho, který měl přístup k výsledkům klíčové porady nejvyššího japonského vedení ze 6. září 1941, mohla již 14. září odejít do Moskvy depeše, že k japonskému útoku severním směrem nedojde. Této zprávě byla tentokrát věnována plná důvěra a na jejím základě došlo k převelení sibiřských záloh, které se tak pod Moskvou opět setkaly se svým velitelem Žukovem, jenž se mezitím stal náčelníkem Generálního štábu.

Sorge též informoval o přípravách japonské flotily včetně letadlových lodí k útoku na Pearl Harbor, i když ještě nemohl udat přesné datum.

Prozrazení

Nicméně tou dobou se už osud Sorgeho skupiny naplňoval. Podle japonské verze se tak stalo náhodou při rutinním prověřování potenciálních podezření z neloajálnosti koncepci velké Japonské říše. V hledáčku byli zejména intelektuálové, literáti a univerzitní učitelé. Mijagi jako malíř a navíc člověk, který žil řadu let ve Spojených státech, mezi ně patřil. Těmto podezřením se věnovala policie Tokku, přezdívaná Myšlenková policie. Celé Japonsko bylo rozděleno na bloky jako šachovnice a každý dům patřil do nějakého bloku, který měl svého staršího s povinností hlásit této policii vše neobvyklé. Vedle toho zde působila Kempejtaj, což byla původně Tajná vojenská policie, která měla úlohu kontrarozvědky a zaměřovala se i na všechny cizince.

K preventivnímu zadržení Mijagiho došlo začátkem října 1941 a v jeho bytě byl při tom nalezen vzkaz od Ozakiho. Mijagi zprvu odmítal vypovídat a v nestřeženém okamžiku se pokusil o sebevraždu skokem z okna, avšak jeho pád zmírnily stromy, takže si jen zlomil nohu. Po této události se Mijagi zhroutil a druhého dne učinil dobrovolné

přiznání – jako členy špionážní skupiny uvedl jména Sorge, Kawaj, Ozaki, Clausen a Vukelič. Případ převzala Kempejtaj, následovalo zatčení Ozakiho, který se též doznal, a nakonec byli zatčeni Sorge, Clausen a Vukelič, který na rozdíl od Clausena nepřiznal nic. Poté prokurátor Jošikawa předložil jejich výpovědi Sorgemu. Ten realisticky uznal svou porážku a rozhodl se sepsat podrobnou zprávu. O tom, co předcházelo těmto přiznáním, si ovšem lze těžko dělat iluze, což dosvědčují mnohá svědectví těch, kteří rukama tajné policie prošli. Ukázalo se, že kromě Sorgeho žádný z mužů nevěděl, pro koho vlastně byly informace určeny. Sorge nikdy nepřiznal, že pracoval pro vojenskou rozvědku GRU, nýbrž tvrdil, že informace předával Kominterně, což alespoň formálně nebyla státní instituce. V kauze padly dva rozsudky smrti – pro Sorgeho s Ozakim. Clausen a Vukelič dostali doživotí, Clausenova žena tři roky za napomáhání. Sorge a Ozaki byli popraveni 7. listopadu 1944.

Otazníky nad Sorgeho osudem

Japonci tvrdí, že v případě Sorgeho nabízeli Moskvě výměnu, ale ta na to nereagovala. Je však otázka, zda by to v době, kdy Německo ještě stále bylo japonským spojencem, vůbec bylo možné. Sorge byl německý občan a vyzrazoval také tehdejší německá tajemství. Vedle toho vzniká otázka, proč Japonci, pokud byli ochotni Sorgeho vyměnit, nakonec přistoupili k popravě. Nabízí se domněnka, že to byl právě tlak z německé strany v době rozsáhlých čistek po nezdařeném atentátu na vůdce. Moskva pak o Sorgem mlčela až do roku 1964, kdy bylo překvapivě oznámeno, že mu byl udělen titul hrdina Sovětského svazu.

Sorge byl zatčen den poté, co se stal ministerským předsedou generál Hideki Tódžó. To by mohlo naznačovat, že Sorgeho skupina byla monitorována již dříve a čekalo se jen na příchod válečné vlády. Existují dokonce spekulace, že dokud vládu vedl relativně umírněný Fumimaro Konoe, byla Sorgeho skupina Japonci používána pro cílené předávání informací. Ať už to byla či nebyla pravda, to vše skončilo s příchodem vlády jestřába Hidekiho Tódžóa. V roce 1945 byl Fumimaro Konoe mezi těmi, kteří císaře přesvědčovali o nutnosti ukončit válku jednáním. Když se v prosinci 1945 dozvěděl, že by měl být souzen ve stejném procesu s válečnými zločinci jako Hideki Tódžó, spáchal tento potomek velmi staré japonské aristokratické rodiny Fujiwarů sebevraždu. Oficiální verze odhalení Sorgeho skupiny též pečlivě vylučuje zmínku o tom, že by cizinci byli nějak sledováni, odhalení se odvíjí od nahodilého preventivního zatčení jednoho japonského člena. Jenže sledovat cizince bylo v té době hlavní náplní Kempejtaj.

Rusové připouštějí jednu Sorgeho chybu, ke které došlo v květnu 1938 – Sorge se opil, nicméně vsedl na svůj motocykl a vyrazil k domovu. Stroj nezvládl a vážně havaroval. Stačil však přivolat Clausena a předat mu kompromitující materiály, které měl u sebe. Nehoda si vyžádala pobyt v nemocnici a zanechala jizvy na jeho obličeji. O této události samozřejmě byla japonská policie informována z řady

Pomník Richarda Sorgeho v jeho rodném Baku.
Zdroj Wikimedia Commons.

kanálů a některé okolnosti jí mohly připadat podezřelé. Clausen též vysílal hlavně ze svého a z Vukeličova bytu. Tato nepříliš obezřetná praxe trvala několik let, a mohla představovat stopu vedoucí k Sorgeho skupině. Rizikový faktor mohl reprezentovat i Kawaj, který byl již dříve opakovaně zatčen a poté zase propuštěn.

Neuzavřený příběh

Sorgeho životem prošlo mnoho žen, poslední byla věrná gejša Hanako (doslovně: květinová dívka), se kterou se stýkal od října 1935. Hanako mezi obviněnými nefigurovala. Podařilo se jí získat Sorgeho ostatky – z jeho zlatých korunek si prý nechala udělat prsten – a zajistila jeho pohřeb na tokijském hřbitově Tama. V létě 1965 byla pozvána na Jaltu a dostala penzi jako vdova po válečném hrdinovi. Zemřela v Tokiu v létě 2000 ve věku 89 let. Od ní pochází svědectví, že Sorge byl po velkých úspěších německého útoku v létě 1941 velmi depresivní, cítil se opuštěný a bez přátel. To muselo být z jejího pohledu – pokud by chápala Sorgeho jako ortodoxního Němce – poněkud nekonzistentní.

V archivech by se možná našlo ještě mnoho informací, avšak Japonsko a Rusko dodnes neuzavřely mírovou smlouvu, které brání otázka tzv. Jižních Kuril. V rámci jednání v Jaltě a Postupimi bylo stanoveno, že Rusku bude navrácena polovina Sachalinu a Kurily. Věc měla být uzavřena na mírové konferenci v San Franciscu v září 1951. Japonsko se zřeklo nároků v Koreji, na Tchaj-wanu, Sachalinu, Kurilách, Peskadorských a Spratlyho ostrovech a v dalších oblastech, které okupovalo. Problém však vznikl s tím, že prakticky nebylo možné do textu zanést, komu tato území připadají, a proto se otázka nástupnictví ve smlouvě neřešila. Později se ukázalo, že Rusové a Japonci se liší v definici, co to jsou Kurilské ostrovy, tedy jestli čtyři nejjižnější ostrovy jsou, či nejsou součástí tohoto souostroví. Řešení se zdálo na dosah v roce 1956, kdy Rusové

Hanako Išii.
Zdroj Wikimedia Commons.

nabídli, že Japonsku vrátí dva nejjižnější ostrovy a druhé dva si ponechají. Věc byla dohodnuta, nicméně v Japonsku poté padla vláda a smlouva nebyla nikdy ratifikována. Rusové se dodnes v zásadě drží tohoto návrhu, zatímco Japonsko žádá všechny čtyři ostrovy. Držba těchto malých ostrovů není bezvýznamná, neboť určuje demarkaci výsostných vod, a tím i vymezuje rybolov nebo podmořskou těžbu ropy či zemního plynu.

Teprve po uzavření japonsko-ruské mírové smlouvy by mohlo dojít i k otevření archivů obou stran o otázkách, které jsou zatím ještě pořád součástí živé historie. ■

Zdeněk Slanina (1948), profesor v oboru fyzikální chemie. Působí na Dálném východě a v Tichomoří.

Zakladatel

Dvě stě let od narození Karla Havlíčka

Milan Uhde

Letos v poslední říjnový den uplyne dvě stě let od narození českého spisovatele, básníka, novináře a politika Karla Havlíčka – podle rodné obce Borové u Přibyslavi doplňoval svůj pseudonym Havel přídavným jménem Borovský. Během ani ne pětatřiceti roků, které mu osud vyměřil, ale zároveň mu tím umožnil zanechat v české paměti legendární portrét mladého a nesmiřitelného rebela, se stal zakladatelskou osobností v několika oborech a směrech, především pokud jde o domácí žurnalistiku.

Pomník v Havlíčkově Brodě.
Foto Jiří Zelenka, Wikimedia Commons.

Studentskou touhu být duchovním, aby získal tribunu k přímým rozmluvám s bližními, přetavil v přitažlivý projev, kterým obecenstvo seznamoval s principy demokracie a s přednostmi nezávislé kritické publicistiky, jež vyznává tvůrčí i občanskou svobodu. Z dočasného žáka katolického semináře se skrze kontrastní ateismus, laděný výrazně proticírkevně, vyvinul v liberála. Moto „Co jest císařovo, císaři, a co jest božího, Bohu. Ferdinand II.“ doprovodil epigramem: „Řeknu vám, až budu smít: / neníť Bůh a císař nemá být.“ Polemizoval však s liberály německými a s jejich politickými plány a také s českými revolučními radikály Fričem a Sabinou. Snoubil liberalismus se značnou dávkou konzervatismu.

Počínal si tak i jako poslanec. Sdílel a razil přesvědčení Františka Palackého, že by úsilí o rozbití Rakouska dovedlo Čechy ke smrtonosné konfrontaci s agresivitou pruskou a ruskou. Ztratil o Rusku veškeré iluze, když se za pobytu v zemi velkého slovanského bratra seznámil s režimem vražedně nepřátelským vůči myšlence svobody. To mu nebránilo kritizovat rakouskou vládu a snažit se o reformu systému, který nerespektoval rovná práva ovládaných národů a utiskoval slabší.

Osobním počínáním převratně obohatil veřejný život, když se Palacký po dobu Bachova absolutismu vzdal politické činnosti a věnoval se vědecké práci. Havlíček naopak pokračoval v odporu, a to nadobro osamocen a vystaven dokonce nesouhlasu některých krajanů, kteří se distancovali od jeho „havlíčkování“: vlastním nákladem vydával časopis *Slovan* téměř do chvíle, kdy proti němu vláda zakročila zcela bezprecedentně: byl na léta policejně internován v Brixenu.

Přestože pod policejním tlakem a pod vlivem objektivních i subjektivních okolností nakonec podepsal dlouho odmítané prohlášení, že „upustí od všech politických rejdů, jmenovitě od každé takové činnosti v tisku a skrze tisk, a že na něm bude možno pozorovat úplně korektní a loajální chování“, dal svým předchozím postojem další zakladatelský příklad: pokračoval v boji, který vypadal jako marný, ale jehož vítězný smysl se ukázal dlouho po pádu bachovské vlády.

Jako zakladatel české satiry vstoupil do dějin literatury skvělými epigramy a dvěma velkolepě sklenutými básnickými skladbami, které přesáhly rozměry standardní satirické poetiky, a to tématem groteskního sváru mezi mocí světskou a duchovní – v nedokončeném *Křtu svatého Vladimíra* – a tématem hloupého a zločinného vládce, na jehož panování si lidé zvykli – v *Králi Lávrovi*. Obě skladby pojal básník v duchu gogolovského smíchu skrze slzy.

Praktickým činem založil českou literární kritiku, protože na rozdíl od svých předchůdců a současníků formuloval některé její zásadní principy. Konkrétně mám na mysli strhující vystoupení třiadvacetiletého redaktora, které předvedlo výrazné rysy jeho analytického talentu a pestrý arzenál použitých stylistických prostředků. Havlíček svůj kritický text zamířil nejen do tehdejších vlastních řad, nýbrž promluvil i k dnešním spisovatelům – ke způsobu, jakým přijímají nebo odmítají kritické úsudky o své tvorbě. Dotkl se obecného a nadčasového vztahu veškerých domnělých i skutečných veličin k pokusům kriticky posoudit jejich výkony.

V prvních červencových dnech roku 1845 se v *České včele*, literární příloze *Pražských novin*, objevil na pokračování článek podepsaný Havlem Borovským. Zabýval se novelou Josefa Kajetána Tyla *Poslední Čech* (1844). Na rozdíl od krutých odsudků, které před osmi lety sklidila knižně publikovaná báseň šestadvacetiletého Karla Hynka Máchy, cílil Havlíčkův nástroj na známého a proslulého autora. Ohlas v tehdejší veřejnosti byl značný a rozporný. Překvapil sám tón textu, který se obešel bez vstupních poklon adresovaných zasloužilému literátovi. Už proto se leckterý současník Tyla ujímal.

Karel Havlíček uvedl svou kritiku krátkým zamyšlením nad tím, kolik zbytečné literatury v současnosti vzniká. Špatný příklad v tom směru prý přinášejí Němci: všechen rozum vkládají do knih, takže ho nezbývá pro život. V českém prostředí se rozmohl ještě jiný nešvar, totiž vzájemné klanění spisovatelů mezi sebou, které protiřečí kritickému hodnocení jejich spisů.

Obraz Tylova nejnovějšího díla, jak jej Havlíček podává a vykládá, byl zdrcující. Zkušený a dovedný vypravěč dal svou schopnost do služeb umělého, křečovitě vystavěného děje, který mají na svědomí nepřesvědčivé postavy, jejichž vrchol představuje šlechtic přesvědčený o tom, že je posledním Čechem. Kritik napadl nejen poklesle romantickou lež, ale i věcnou neznalost prostředí šlechty, v němž se novela odehrává. Pokud snad chtěl autor tendenčně získat aristokraty pro český národní ideál, měl by tak učinit kvalitní uměleckou prací. Tu však neodvedl.

Ještě razantnější soud vyvolaly vlastenecké výlevy, jimiž dílo přetéká. Kritik vyslovil přání, aby výrony citů přešly konečně od slov k činům. Jako by mu nestačila ironie, uchýlil se dokonce k otevřenému posměšku: slíbil například, že brzy vydá vlastní opus pod názvem Předpotopní Čech. Následovaly přísné a průkazné rozbory některých hrdinů novely, citace nepovedených přirovnání a tropů, ale i stručné ocenění několika zdařilých míst. Na závěr jako důkaz, že kritik četl pečlivěji než sám novelista, neodpustil si Havlíček uvést, že ve druhém díle na straně 56 stojí chybně Ladislav místo Vavřinec.

Tyl na Havlíčkův článek reagoval již po čtyřech dnech – 8. 7. v časopise *Květy*, který redigoval. Použil metodu nepřímé odpovědi: otiskl dopis překypující chválou Tylovy tvorby, zvláště pak *Posledního Čecha*, a vzdávající spisovateli díky za jeho umění. Nakonec si vlastenecký pisatel z Litomyšle posteskl

na kritiky, které vyznačuje „jedovatá hryzavost, nadutá jednostrannost a potměšilá převrácenost“. Přímo jmenoval jakéhosi Havlíčka, který na svůj cíl zaútočil pod pseudonymem.

Havlíček se ozval v *České včele* opět na pokračování, a to 15. a 18. 7. 1845. V první části své odpovědi sepsal pro Tyla ironický návod, jak se vyrovnat s kritikem. Má zdůraznit jeho mládí a zanedbání okolnosti, že se utkal s patnáctiletou literární žní a s uctívanou autoritou.

Ve druhé části se Havlíček vážně zamyslel nad tím, jak literáti odmítají kritiku, případně jak před ní uhýbají. Dovolával se přitom moudrého autora věty: „Muž, kterého každá hana rozzlobí, má mělké dno.“ Sám z vlastní zkušenosti věděl, že spisovatel obvykle vnitřně cítí, jaký je jeho výtvor ve skutečnosti, ale navenek to nepřipustí. Brání se samochválou, poukazuje totiž na spokojené, ba nadšené čtenáře. Havlíček naproti tomu radil Tylovi, aby nevěřil, že když žádné negativní ohlasy neobdržel, smí se domnívat, že jeho práci nikdo nehaní. Měl by spíš důvěřovat tomu, kdo kritizuje a haní přímo do očí.

Rady završil tímto krásným a dodnes živým krédem: „Kritika, to je Vaše nejvěrnější přítelkyně, Vaše milenka, s Vámi nejupřímněji smýšlí, ta při Vás setrvá až do konce, neopustí Vás, kdyby Vás celé čtenářstvo opustilo.“ Dodávám: I nejnepříznivější posudek má kladnou funkci a koneckonců pozitivně působí na autora, který rozpoznal poctivost kritikova hledání pravdy, protože sám patří k jejím hledačům.

Takový názor nepopírá vliv subjektivních složek kritikova stanoviska. Havlíček sám v dopise své tehdejší snoubence Fany Weidenhofferové s uspokojením, ba hrdě líčil, jakou pozornost vzbudil jeho tylovský článek. Psal jej s velikým sebevědomím, netajenou chutí, zabarvoval jej nadsázkami a humornými nápady a pokládal jejich užití za kritikovo právo, o které nemá a nesmí být připraven. Tylovi, který věděl, kdo se skrývá pod kritikovým pseudonymem, drsně vytkl, že autorovo pravé jméno prozradil nešetrně a nefér.

Konečně poslední zásadní radu určil nejen tvůrci *Posledního Čecha*, ale po jejím smyslu i všem pozdějším obětem záporných kritik. Pokud jeho vyjadřování připomene způsoby zralého F. X. Šaldy nebo Václava Černého, jde o zřejmé spříznění kritického talentu, byť se někomu může Havlíčkova intonace zdát příliš mladistvě troufalá. Posuďte sami: „A pak se, synu můj! proti jiným nenadýmej! Nemysli si, že literární článek teprve podpisem váhy nabývá: když je dobrý, zůstane dobrým, ať si je pod ním podepsán kdokoli (…). Nepohrdej také, milý synu, těmi, jenž mnoho nesepsali: mnohý, který by již spisovati mohl, raději se ještě dále učí, a mnohý, který by se ještě učiti měl, již spisuje.“ Nazvat přitom kohokoli „jakýmsi“ je podle Havlíčka samozřejmě odsouzeníhodné.

Tím vším je Havlíček dodnes inspirativní. Jeho měřítka platí dalekosáhle: „Kdo nemůže být v cizině prorokem, ať ním ani doma nechce býti.“ ■

Milan Uhde (1936), spisovatel a dramatik, bývalý politik.

Proč se učit latinsky

Joseph Epstein

Mistrovství Josepha Epsteina (nar. 1937) už čtenáři *Kontextů* mohli poznat. Nyní přinášíme jeden z jeho esejů z poslední doby, který dokonalým způsobem spojuje osobní přístup, hluboké znalosti i přiznání k humanistické tradici. Pro tu je typická mimo jiné znalost latiny, kterou mnozí naši současníci považují nejen za mrtvý, ale naprosto neužitečný jazyk. Ne tak Joseph Epstein – se svým pověstným smyslem pro humor vysvětluje, proč se začal učit latinsky až v deváté dekádě svého života. Výbor z díla tohoto mimořádného myslitele vyjde na konci roku v nakladatelství CDK.

Busta Publia Vergilia Marona, Neapol.
Foto Armando Mancini, Creative Commons.

Někteří lidé se učí cizí jazyky snáze než jiní, ale bohužel k nim nepatřím. Nemohu s klidným svědomím tvrdit, že bych nějaký cizí jazyk skutečně ovládal. Vládnu asi tak stovkou slovíček z jidiš, možná dvěma, což mi stačí na to, abych góje uvedl v omyl, že tímto jazykem mluvím, s opravdovými Židy se však musím dorozumívat jinak. Jako chlapce mne sice poslali do židovské školy, ale bylo to jen krátce poté, co se Izrael stal nezávislým státem, a proto se tam hebrejština ještě pořád učila hlavně jako liturgický jazyk, kterým vládnou leda učenci, a nikoli jako běžný dorozumívací prostředek. Tak se stalo, že jsem se, stejně jako mí spolužáci, naučil hebrejskou výslovnost a nejdůležitější modlitby, abych při obřadu *bar micva* dokázal předčítat z Tóry, zatímco překládáním jsme se zabývali minimálně. Francouzsky umím dost na to, abych dokázal číst Pascala a La Rochefoucaulda, ale Montaigna nebo Prousta už ne. A francouzštinu navíc doprovázejí elize, takže jako mluvené řeči jí rozumím jen velmi špatně. Při nepočetných příležitostech, kdy jsem byl nucen promluvit francouzsky, to muselo znít, jak se obávám, *comme une vache espagnole*.

V posledních ročnících základní školy byli ti z mých spolužáků, o nichž se soudilo, že mají

studijní předpoklady, vedeni k tomu, aby si zapsali latinu. Serióznějším chlapcům, kteří se už ve čtrnácti letech rozhodli věnovat medicíně, bylo doporučeno, aby se naučili německy, což jim mělo později umožnit studium odborných článků. A prosťáčci mezi námi se učili španělsky: na gymnáziu jsem tak činil dva roky, z mé španělštiny však nezbylo o mnoho více než věta „*El burro es un animal importante*“. Ve svém pozdějším životě jsem pro ni příliš široké uplatnění nenalezl.

Existuje nějaká souvislost mezi schopností naučit se cizí jazyky a jinými dovednostmi a nadáními – tak jako se někdy soudí, že existuje souvislost mezi matematickými schopnostmi a hudebním nadáním? Slyšel jsem, že herecký talent, tedy umění proměnit se v někoho jiného, nezřídka provází schopnost osvojit si i jiné jazyky. Anthony Powell má ve své románové řadě *Tanec na hudbu času* postavu jménem X. Trapnel, která se vyznačuje schopností rychle si osvojit znalost cizích jazyků dostatečnou na to, aby se jimi domluvila. Je to jedna z nejrozkošněji pochybných generalizací, s nimiž jsem se kdy setkal, ale vypravěč románu o tomto Trapnelovi prohlašuje, že stejně jako všichni lidé obdaření touto dovedností, na které kdy narazil, „byl ve své podstatě nedůvěryhodný“. Pokud je to pravda, zřejmě budu jedním z nejdůvěryhodnějších lidí, jimiž se tato země může pochlubit.

Největší polyglot, jakého jsem kdy potkal, byl muž jinak mimořádnými intelektuálními schopnostmi vcelku neobdařený. Jmenoval se Thomas Donovan a zdálo se, že ovládá *všechny* jazyky. Když jsem se ho vyptával, jak to dělá, řekl mi, že na tom vlastně nic není: „Obstarám si prostě nějaký román v novém jazyce, který se chci naučit, a slovník toho jazyka,“ vysvětlil, „a pak se s pomocí slovníku tím románem snažím prokousat.“ Zdálo by se tedy, že byl nadán jakousi přirozenou a univerzální schopností porozumět gramatice a zároveň i mocnou pamětí, která mu umožňovala osvojit si mnoho různých slovních zásob.

Když mi bylo nějakých pětadvacet, podnikl jsem pokus naučit se rusky: všude jsem s sebou tahal ruskou mluvnici, a když jsme v práci měli pauzu, četl jsem si v ní. Následkem toho se o mně zanedlouho rozšířila pověst, že jsem komunista. O dvě desetiletí později jsem jako externista začal navštěvovat seminář starověké řečtiny, ale měl jsem v té době tolik jiných pracovních povinností, že jsem to musel vzdát. Vzpomínám si, že na mě udělal velký dojem jeho vyučující jménem Stuart Small, který nám poradil, abychom si s výslovností starověké řečtiny nelámali hlavu, poněvadž nejde o to, aby nám velcí starořečtí autoři rozuměli, nýbrž jen o to, abychom rozuměli my jim. To mi přišlo jako dobrá rada a názor jsem dodnes nezměnil.

Kdybych byl šlechtic a měl svůj erb, jistě by se na něm skvělo heslo „*Ne ex experientia umquam discas*“, volně přeloženo „Nikdy nenech zkušenost, aby tě poučila“. Před dvěma lety, to mi bylo jedenaosmdesát, jsem se totiž pustil do studia latiny. Proč latiny? A proč jsem s tím tak dlouho otálel? Stručnou odpovědí je, že mi neznalost latiny postupně začala připadat jako vážný nedostatek, zejména u toho, kdo trpí tak nehoráznou intelektuální a kulturní samolibostí jako já. Také jsem měl pocit, že bych mohl mít slušnou šanci tento jazyk zvládnout. Latina má přece stejnou abecedu jako angličtina a ani výslovnost není zásadní problém, ostatně po mně nikdo nikdy nebude chtít, abych latinsky mluvil (leda bych snad potkal někoho z Latinské Ameriky, jak se to říká v tom vousatém vtipu). Kromě toho nezapomínám, že po dlouhá staletí, od římské říše do konce středověku, byla latina jazykem vzdělanců. A pokud jde o to, proč jsem se latinsky začal učit až v devátém desetiletí svého života, pádnou odpověď nabízejí slova sv. Edmunda z Abingdonu: „*Disce quasi semper victurus; vive quasi cras moriturus.*“ Uč se, jako bys měl žít navěky; žij, jako bys měl zítra umřít.

Dalším podnětem ke studiu latiny byla skutečnost, že jsem už nějaký čas předtím hltal římské

dějiny. Z Římanů jsem tak měl přečteného Sallustia, Cicerona, Livia, Tacita, Suetonia, Plinia mladšího i Senecu a z moderních historiků zabývajících se Římem Edwarda Gibbona, Theodora Mommsena, Ronalda Syma, Arnalda Momigliana i Petera Greena. A navíc jsem už dlouho pociťoval sice nikterak zásadní, ale přece jen neodbytné rozčarování ze čtení Catulla, Vergilia a Horatia v angličtině: říkal jsem si, jestli třeba nepatří k těm autorům, které člověk ocení, teprve když si je přečte v originále. (Opravdu velkých spisovatelů jako Homér, Cervantes či Tolstoj, jejichž sláva přežije i mizerný překlad, je totiž jen hrstka.)

◆

Latina – přesněji řečeno studium latiny – má své obhájce, věrozvěsty i propagandisty. N. W. Gwynne, penzionovaný obchodník, který vystudoval nejprve Eton a po něm Oxford, je tím vším zároveň. Ještě než jsem si opatřil *Gwynnovu latinu*, učebnici vybavenou neokázalým podtitulem *Definitivní úvod do latiny*, přečetl jsem si *Gwynnovu gramatiku*, což je neohrožená obhajoba běžné angličtiny, v níž autor gramatiku definuje jako „prostě správné užívání slov“ a přiznává se k osvěživě zpátečnickému názoru, že „ilustrace v učebnicích jsou ve skutečnosti překážkou učebního procesu“.

Gwynne je přesvědčen, že studium latiny poskytuje „trénink a možnost rozvoje mysli i osobního charakteru v takové míře, jaké se žádná jiná duševní či tělesná aktivita nedokáže ani přiblížit“. Studium latiny podle jeho mínění učí soustředění, cvičí paměť a zlepšuje analytické dovednosti, a tudíž i schopnost řešit problémy – a zároveň tak u studentů rozvíjí a podporuje i jejich „cit pro detail, pracovitost a vytrvalost, pozorovací schopnosti, představivost, soudnost a vkus“.

Mohlo by se zdát, že to Gwynne už poněkud přehání. Na druhé straně, vzpomínám si, že když jsem začal učit na univerzitě, to bylo počátkem sedmdesátých let, mí nejlepší studenti – ti, kteří dokázali psát gramaticky správně a uměli argumentovat – byli často absolventi katolických škol, což v té době ještě pořád znamenalo čtyři roky latiny. Bývaly časy, kdy měli angličtí studenti, kteří nastupovali na Oxford nebo Cambridge, za sebou sedm nebo i osm let latiny a řečtiny. Vůbec nepochybuji, že to sehrálo nezanedbatelnou roli při utváření celých generací brilantních anglických historiků, filozofů a literárních kritiků. Dnes už bohužel takové latinské vzdělání není součástí běžných učebních osnov ani těch nejkatoličtějších středních škol v Americe, ani elitních *public schools* v Anglii.

Poté, co Gwynne ozřejmil všechny výhody studia latiny, podotýká (a zde si představte pauzu na odkašlání), že „svou obtížností se latině žádný moderní jazyk ani neblíží“. Bezpochyby je tomu tak. Latina se dočista obejde bez určitých i neurčitých členů a často vypouští i zájmena. Skloňování – neboli pády (nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ a ablativ) – je pro tento jazyk vším: existuje ne méně než pět různých způsobů skloňování, jakož i čtyři různá časování sloves. K tomu je ještě třeba připočíst skutečnost, že každé podstatné jméno patří k nějakému rodu (mužskému, ženskému či střednímu) a slovesa mají šest různých časů. O předminulých příčestích, gerundivech, deponentních i semideponentních slovesech nebo absolutním ablativu raději pomlčme.

Latina navíc postrádá ten typ přímočaré skladby (podmět, přísudek, přímý či nepřímý předmět), který je základem každé anglické věty. Slovesa mají v latině sklon objevovat se až na samém konci věty, přídavná jména (totiž některá) předcházejí podstatná a příslovce (totiž většina) naopak následují po slovesech. Jednotlivé věty přitom vyvstávají, aniž jsou odděleny čárkami, a větné části (věty bez sloves) se mohou objevovat kdekoli. Každá minimálně složitá latinská věta je tudíž sama o sobě malou hádankou, která si žádá řešení. Nicola Gardini ve své skvělé studii římských spisovatelů a jejich užívání latiny, nazvané *Ať žije latina*, píše:

„Latina se vzpírá linearitě, přímočarosti a bezprostřednosti. Právě naopak, usiluje o náznakovost a mnohost."

Gardiniho líčení odměn čekajících na studenty latiny se na rozdíl od Gwynnova příliš nezabývá rozvojem jejich osobního charakteru, zato klade větší důraz na ryzí estetický požitek, jejž jim přináší. Studium latiny, prohlašuje Guardini,

> „je nesmírně vzrušující proces výběru a rozhodování. Je to sice otázka logiky, ale logické schopnosti samy o sobě nepostačují. Studenti latiny se neobejdou bez intuice a představivosti, musejí být ochotni spekulovat a riskovat… Latina je připomínkou, že význam nelze brát jako něco samozřejmého, že slova jsou složitými entitami, skoro jako živá stvoření, a tudíž mají vlastní vzpomínky a vlastní záměry."

I přesto, že výsledky mého snažení v tomto směru zatím zůstávají dosti nevalné, nemohu než zcela souhlasit.

◆

Své studium latiny jsem zahájil tím, že jsem jako externista začal docházet na seminář pro studenty prvního ročníku Northwestern University, kde jsem dřív tři desetiletí sám přednášel. Seminář vedla Francesca Tataranniová, dáma, jejíž okouzlující italský přízvuk výborně ladil s jejím libozvučným jménem. Docházelo na něj dvanáct studentů a začínali jsme vždy v deset hodin dopoledne. Když jsem požádal profesorku Tataranniovou o povolení účastnit se, přidal jsem prosbu, aby mě ve třídě laskavě nevyvolávala: měl jsem strach, že bych na její otázky až příliš často neznal odpověď a že bych tak v očích svých spolužáků vypadal jako trouba, což by v mém důstojném věku znamenalo trouba beznadějný. Profesorka Tataranniová je vlídná žena, a tak souhlasila.

Zakoupil jsem si tedy učebnici (sedmé vydání *Wheelockovy latiny*) a začal s ní chodit do školy, čtyřikrát týdně na jednu hodinu. Z profesorky Tataranniové se vyklubala důkladná a rozumná učitelka. Každý večer jsem dělal domácí úkoly, byť ne vždy bez chyb, a nikdy jsem nechyběl. Zakrátko jsem však zjistil, že i když jsou to z mého bytu na univerzitu jen čtyři bloky, společně s domácími úkoly mi to i tak zabírá každý den zhruba čtyři hodiny, a navíc právě ty čtyři hodiny, které jsem normálně věnoval vlastní práci. Tiše a neochotně jsem tudíž musel své formální vzdělávání ukončit s tím, že latinu budu nadále studovat jako samouk.

To znamenalo, že jsem si musel pořídit další učebnice. Vedle *Gwynnovy latiny* k nim patřily příručky jako *Latina přímo od Římanů* od Eleanor Dickeyové, *Ossa Latinitatis Sola* od Reginalda Fostera, *První ročník latiny* od Roberta J. Henleho, *Latinská gramatika* od Basila L. Gildersleeva a ještě několik dalších svazků, mezi nimiž samozřejmě nescházela ani *Latina pro pitomce*. Začal jsem se jimi pročítat a přecházel přitom z jedné do druhé. Poslouchal jsem také Wheelockova průvodce latinskou výslovností na internetu. Překládal jsem všechny věty z *Gwynnovy latiny*, z angličtiny do latiny i z latiny do angličtiny. Vypsal jsem si obrovskou spoustu poznámek – slovíčka, slovesa třetí konjugace, podstatná jména čtvrté deklinace… Dělal jsem, co bylo v mých silách, abych si zapamatoval rozdíl mezi *docere* (učit), *discere* (učit se) a *ducere* (vést). Memoroval jsem příslovce (*iam, etiam, forsitan, denique*), stejně tak předložky (*ad*, *ab*, *sub*, *de*, *in*, *post*, *ante*, *ex*) a snažil jsem se zorientovat mezi včera (*heri*), dnes (*hodie*) a zítra (*cras*). Také jsem až do noci válčil se „slovy s q": *numquam*, *umquam*, *quoniam*, *quis*, *quod*, *quam*, *quid*, *quoque* a podobně.

To se rozumí, spousta anglických slov má latinský základ (někde jsem četl, že je jich snad až 65 procent) a člověku to při snaze porozumět jejich významu pomáhá. Jenomže mnohá latinská slova jsou, jak říkají Francouzi, *faux amis*: proč má

například *neuter* znamenat „žádný z obou“, a ne „neutrální“ nebo třeba něco jako „neutralizovat“? Proč *tandem* znamená „konečně“, a ne „spojený dohromady“? Proč *placenta* neznamená to, co by si každý přirozeně myslel, a místo toho označuje „koláč“? Proč musí student latiny objevit, že *opera* neznamená to, čemu říkáme „opera“ v angličtině, nýbrž „práci“, „problém“ anebo i „dělník“? *Cum, tum, dum*; *tam, nam, tamen*; *hic, haec, hoc*; *ille, iste, idem*; *vox, vix, vae!* – ta slova jdou člověku jedním uchem dovnitř a druhým ven a povznášející pocit ne a ne se dostavit.

Obvykle rafinovaný Nicola Gardini ve své knize nezapomíná ani na otřepanou pravdu: „Naučit se latinsky, to se neobejde bez pozornosti a paměti.“ Starý muž po osmdesátce často nedisponuje pamětí, jakou by mu zbytek světa měl důvod závidět. Ann Pattyová se v kouzelné knize s názvem *Jak se žije s mrtvým jazykem: můj milostný vztah s latinou* zmiňuje o tom, že lidé, kteří trpí autistickými poruchami, často bývají v latině dobří, poněvadž mají výbornou paměť. Říká se také, že v dětství funguje paměť nejlépe, možná i proto, že člověk ještě nemá v hlavě tolik věcí, aby už pro další těžko hledal místo; nepochybně je to důvod, proč bývaly latina a řečtina nárožními kameny učebních osnov elitních anglických *public schools* a proč se mladí často učí cizí jazyky poměrně snadno. Michel de Montaigne, jedna z největších postav mého malého soukromého panteonu kulturních božstev, vyrůstal (z rozhodnutí svého otce) jako mluvčí latiny a teprve později si osvojil i francouzštinu. Ukázalo se, že moje vlastní paměť úplně spolehlivá není. Dokážu sice na stránce rozpoznat pasivní tvary sloves a konjunktivy, ovšem kdybyste se mě zeptali, jak zní třetí osoba množného čísla konjunktivu slovesa *habere*, skoro určitě bych se zakoktal.

Většinu vzdělání lze rozdělit na část, v níž jde o paměť, a na část konceptuální. Když jsem se ve věku osmnácti let ocitl na University of Illinois, v době, kdy tato instituce přijímala každého, kdo žil na území tohoto státu, a třetina nových studentů se údajně nikdy nepodívala do druhého ročníku, strávil jsem první rok převážně výcvikem paměti. Biologie (v dobách před DNA) byla věnována především výuce názvosloví obohacené leda tak pitvou nějaké nešťastné žáby. Také můj úvod do francouzštiny vyžadoval v první řadě memorování. Paměť jsem tehdy měl dost dobrou na to, abych se vyhnul ostudě propadnutí – když na to přijde, měl jsem z něho takový strach, že kdybych si byl zapsal seminář z telefonního seznamu, přinejhorším dvojku bych si odnesl i z něho.

Na pokročilejších stupních vzdělávacího procesu už ztrácí role paměti na významu. Když jsem po prvním ročníku přestoupil na University of Chicago, důraz se přesunul na něco jiného a místo učení, v němž hrála hlavní roli paměť, se ode mne očekávalo spíš hledání intelektuálních souvislostí. A právě oslňující souvislosti jsou tím, čím se vyznačují intelektuální velikáni od Tocquevilla přes Maxe Webera až po Sigmunda Freuda, kteří jsou hvězdami nižšího stupně vzdělávacího systému této instituce.

◆

Literární intelektuálové generace, jež předcházela mou, dokázali udržet v hlavě úžasné množství poezie. (Vždycky jsem litoval, že Harold Bloom před smrtí nepořídil nahrávku sama sebe, jak zpaměti recituje Wordsworthovo *Preludium* – byl by to naprosto nedostižný způsob, jak rozpouštět nudné večírky!) Kromě historických faktů (posloupnost anglických králů a královen, data amerických, francouzských a ruských revolucí, názvy velkých děl anebo základní povědomí o tom, co si myslel Aristotelés, co napsal Shakespeare a co prohlásil Churchill) však už dnes paměť v intelektuálním životě zásadní roli nehraje.

V počátečních fázích studia cizího jazyka je přitom paměť zcela klíčová. Řídil jsem se pokyny svých učebnic i učitelů a memoroval jsem ze všech

sil latinské deklinace, konjugace, časy a způsoby. Často jsem si je vypisoval a častěji shledával, že něco, o čem jsem si byl jist, že už to mám napevno v hlavě, se mi z paměti nějak vytratilo, uniklo to – co znamená *nikmi*? Jak zní budoucí infinitiv od *currir*? Odpovědi se odebraly tam, kam odcházejí hudební tóny. Měly by útěk podobně snadný, kdyby mi znovu bylo čtrnáct nebo dvacet? Mám podezření, že ne.

A tak jen vrávorám kupředu. Rád bych prohlásil, že už pracuji na překladu šesté knihy *Aeneidy* a domnívám se, že mé anglické verzi se daří dosahovat něčeho, o čem se dosavadním překladatelům ani nesnilo, ale bohužel by to byla lež. Pravdě podobnější bude přiznat, že na tom s latinou dost možná nejsem ani tak dobře, abych v semináři profesorky Tataranniové úspěšně složil test v polovině prvního semestru. Na druhé straně, velmi jsem pokročil v lásce k jazyku, o němž jsem si dost jistý, že jej nikdy neovládnu natolik, abych v něm byl schopen číst alespoň v nějaké míře plynule. „Je ohromující," napsal Basil Gildersleeve, „jaké potěšení člověku může poskytnout jazyk, jemuž rozumí jen velmi nedokonale." Podstatnou součástí lásky k latině je v mém případě láska k preciznosti tohoto jazyka. Význam latinských slov nelze uhodnout, je však zapotřebí znát významy jejich ohýbání, časů a rodů. Mrtvý jazyk má výhodu v tom, že významy slov se už dál nemění, jak tomu bývá v jazycích dneška. Koneckonců, žádný Říman nikdy neřekl, že když na to přijde, nadělá si z různých existenciálních ohrožení zbraně, jimiž zajistí spravedlivá pravidla hry.

Když jsem se pustil do latiny, snil jsem o tom, že se mi podaří tento jazyk skutečně ovládnout. Představoval jsem si, jak sahám do knihovny pro originální text například Tacita, jehož latina je obzvláště komplikovaná, a jen tak si na toaletě přečtu dva nebo tři odstavce. Snad už bych to dokázal, ale vyžádalo by si to úsilí velmi vzdálené mé představě „jen tak" – a nejspíš bych v „dolní sněmovně", jak říkal Dylan Thomas toaletě, musel strávit víc než tři hodiny. Pořád ještě nemohu tvrdit, že bych latinsky četl opravdu dobře, spíš jenom tolik, že pokud mám dost času a k ruce iPhone s příslušnou latinskou aplikací, dříve či později tomu přijdu na kloub.

Zvládnu někdy latinu skutečně, v tom neznámém čase, který je mi ještě na tomto světě vyměřen? Může se to zdát divné, ale zjišťuji, že mi na tom příliš nesejde. Prostě si jen užívám práci – anebo spíš hru? – s jazykem, cvičení paměti, hloubání nad spletitými souvětími a úžas nad jejich spořádaným bohatstvím. Mnoho lidí mého věku si představuje příjemně strávený čas tak, že v něm luští křížovky a hrají bridž nebo scrabble, popřípadě odpalují golfové míčky. Já dávám přednost tomu zápolit s dávno mrtvým, ale stále velkolepým jazykem. A jak jednou kdosi řekl, *de gustibus non est disputandum.* ■

First Things, April 2020.

/ Přeložil Tomáš Suchomel. /

Joseph Epstein (1937), americký spisovatel a esejista.

Architektura je materiál a materialita

Petr Pelčák

Obr. 1: Nájemní dům na Pekařské 34–50 v Brně.

Teze tvořící název textu může působit provokativně v konfrontaci s ustálenou představou, že architektura je postavená myšlenka. Pakliže obraz architektury jako formy utvářené ideou a zároveň ideu sdělující je vykreslen vírou ve vůdčí a tvořivou sílu ducha, zdůraznění materiálního aspektu, či dokonce materiální podstaty architektury musí být jeho opakem, přihlášením k materialismu, přitakáním bezduchosti a tedy nekulturnosti.

Je tomu však skutečně tak? Přece pouze kulturní společnost má kultivovaný, tedy i citlivý vztah k materiálům a materialitě. A tak poměr společnosti k nim vyjadřuje míru její kulturnosti. To proto, že nakládání s materiály a materialitou je věcí každodenního, všedního života, a právě jeho charakter a kvalita ukazuje kulturnost či nekulturnost společnosti.

Představa, že architektura je stavba, u níž je způsob ustrojení veden myšlenkou, která jí vtiskuje obecně srozumitelnou formu – a to až tak, že u nejlepší architektury nelze formu od myšlenky oddělit –, zajisté platí a není v rozporu s tvrzením, že pro architekturu je klíčový materiál a materialita. Obě teze se nevylučují a platí současně, avšak ta druhá má pro naši kulturu zásadnější význam a platnost, protože jen malá část člověkem zbudovaného hmotného prostředí má svým zadáním a programem dánu do vínku možnost vůbec být postavenou myšlenkou. Neboť jen zlomek postaveného světa tvoří chrámy, opery, divadla, galerie, knihovny, radnice, parlamenty – zkrátka významné veřejné kulturní, správní a reprezentativní budovy. Drtivá většina námi vybudovaného hmotného prostředí je tvořena stavbami obytnými a všemi možnými způsoby užitkovými, budovami z podstaty věci utilitárními a všedními, u nichž jsou velké myšlenky nepatřičné, a pokud se objeví, pak často působí trapně a směšně. Přesto i tyto stavby mohou být architekturou. Ba architekturou být mají, protože při obrovské kvantitě je jejich kvalita pro kulturnost našeho světa rozhodující. A zrovna u nich – vedle typu, tedy dobře použité typologie – je

zásadním a rozhodujícím prostředkem určujícím kvalitu právě materiál a materialita.

Co je vlastně obsahem těchto klíčových pojmů? Na základě toho, když řemeslník říká, že s prací čeká, až mu přijde „matroš“, lze materiálem či materiály rozumět různé stavební výrobky – truhlářské, zámečnické, klempířské, kamenické a dnes stále častěji umělohmotné, tedy např. okna, dveře, krytí parapetů, ale také omítky, obklady, dlažby atd. Čili to, co bylo ve druhé půli minulého století u nás označováno jako pomocná stavební výroba. Materialitu potom lze chápat jako to, co bylo dříve nazýváno hlavní stavební výrobou, čili konstrukční podstatu budovy a s ní spojené vytvoření jejího povrchu. Ten lze vnímat zároveň více smysly: vizuálně, hapticky, někdy i čichově.

Stavební podstata budovy čili její konstrukce a její povrch spolu úzce souvisejí. A to možná více, než si myslíme. Např. stavbu vyzděnou z klasických plných cihel lze ponechat v režném zdivu nebo ji omítnout, zatímco tu vyzděnou z dnešních keramických bloků nelze ponechat neomítnutou, protože keramika není vypálena tak, aby byla mrazuvzdorná, a styčné spáry mezi bloky se navíc při jejich zdění nevyplňují maltou. Avšak nelze ji ani omítnout, protože velké bloky mají velkou tepelnou roztažnost a omítka na nich popraská a odpadne. Vyzděná fasáda se tedy musí nejdříve natřít lepidlem a polepit umělohmotnou textilií, na kterou se však nenanáší klasická omítka, nýbrž tenkovrstvá stěrka. Omítat nelze ani polystyrenem či skelnou vatou zateplené fasády, protože na jejich stěnu nalepená tepelná izolace omítku neunese. A už vůbec neunese např. umělý kámen čili terazzo – typický materiál soklů starších domů. Povrch zateplených fasád tedy může tvořit opět pouze tenkovrstvá stěrka. Jenže ta nemá materialitu dřívějších vícevrstvých silných omítek s typickou živostí a plastičností danou tahy zedníkovy ruky při jejich nanášení – „utahování“.

Historické stavby jsou komplexně fungujícími organismy. Skrze svoji z drobných nepálených či pálených cihel nebo kamenů vyzděnou nebo ze dřeva roubenou fasádu ventilují vlhkost interiéru, kterou v nich „vyrábějí“ obyvatelé, a vlasovými spárami dřevěných kastlových oken velmi jemně větrají, i když jsou zavřená (tzv. mikroventilace), takže uvnitř je vždy zdravé, přirozené prostředí, v němž se plísním nedaří. Jak se však žije ve stavbě, jejíž okenní otvory jsou uzavřeny plastovými okny, které se roztahují a smršťují dle teploty, a tedy v létě nedýchají a v zimě jimi táhne, a jejíž plášť je napatlán umělohmotným lepidlem, polepen umělohmotnou izolací a pak potřen umělohmotnou stěrkou? Zdravý úsudek říká, že nezdravě. A přesto – na rozdíl od zbytku světa – je tento život uvnitř budov uzavřených do prezervativu ideálem české společnosti.

Pár uvedených příkladů ukazuje, jak komplexně je materialita staveb utvářena. A také to, že např. pod klasickou vícevrstvou ručně nanášenou omítkou či pod štukaturou historických fasád podvědomě cítíme stěny zděné z cihel či kamene. To proto, že povrch a konstrukce stavby spolu tvoří jeden logický, harmonický celek, který sice může být a také bývá tvořen více materiály (např. cihly a omítka), avšak ty od sebe nelze principiálně oddělit. Tak povrch stavby kryjící její konstrukci vytváří v jednotě s ní její materialitu.

Při srovnání běžných staveb vzniklých v éře moderní společnosti do šedesátých let 20. století s těmi dnešními si uvědomíme elementární kvalitu těch starších, danou nikoliv lepšími či hezčími návrhy, tedy osvícenějšími stavebníky a šikovnějšími architekty, nýbrž pouze jejich kvalitními materiály a materialitou – jejich „normálností“. Při tomto pozorování si uvědomíme, že „normální“, kvalitní všední stavbu dnes nelze vytvořit, protože nemáme odpovídající, tzn. „normální“ stavební materiály a materialitu. Úrovně obyčejných stavitelských činžáků první republiky v současnosti dosahují ti nejlepší architekti pouze s mimořádným důmyslem a vypětím, protože nemají k dispozici běžné stavební prvky a postupy minulosti. V naší

době neexistují obyčejná dřevěná kastlová okna, kvalitní a hezké dřevěné či ocelové vstupní dveře (kdo někdy srovnával vzhled a funkčnost starých dřevěných oken a dveří se soudobými plastovými, jistě rozumí), narážené terazzo na soklu, keramické šambrány oken, subtilní oplechování parapetů, profilované kordonové římsy, skutečné omítky či kvalitní keramické fasádní pásky včetně rohových či ukončujících prvků (většinu těchto prvků a materiálů nelze na fasádě s vnější plastovou tepelnou izolací aplikovat, protože měkká a křehká plastová fasáda je neunese). Právě takové materiály a taková materialita určují charakter staveb 19. a prvé půle 20. století, atmosféru ulic a městských čtvrtí, kde se cítíme dobře, kde rádi pobýváme a kde si přejeme bydlet. Právě tyto materiály a tato materialita vytvářejí město tak, jak ho dnes chápeme, cítíme a žijeme.

Máme ho rádi také pro jeho podobu stáří. Pro kvalitu postaveného prostředí je totiž důležité, jak se do něj otiskuje čas. Materiály a materialitu 19. a z velké části také prvé poloviny 20. století čas obohacuje patinou. Stavby této doby s věkem zrají, umějí stárnout a stárnou do krásy. To ty dnešní nedokážou. Nynější kult věčného mládí jako by se propisoval i do očekávání kladených na současnou architekturu. Její oblíbené a typické materiály – sklo, kovy, plasty a zčásti i beton – jsou jaksi bez charakteru, „bez chuti a bez zápachu“. Navzdory minimalistické estetice založené na zdůrazňování

Obr. 2: Nájemní domy v Kotlářské 39–43 v Brně.

Nájemní domy prvorepublikového Brna

Jako příklad dobré užitkové stavitelské „každodenní architektury“ zde slouží tři stavby typického developera oné doby, firmy Stavitel Václav Dvořák, která v Brně 30. let, jehož nemalou část vybudovala, skupovala pozemky a dle návrhů vlastního projekčního oddělení (ve kterém byli zaměstnaní průmyslováci, tedy absolventi brněnské stavební průmyslovky, kterým byl i majitel firmy Václav Dvořák) na nich realizovala nájemní domy a jejich soubory, které pak prodávala soukromým investorům. Tyto stavby tedy představují stejný druh podnikatelského produktu, jaký realizují dnešní developerské společnosti, jen s tím rozdílem, že nyní projekty navrhují autorizovaní architekti.

Na obr. 1 (úvodní obrázek) je nájemní dům na Pekařské 39–43 z roku 1936. Jeho estetická kvalita úzce souvisí s tvarem a profilací rámů dřevěných kastlových oken umístěných v pásech v líci s travertinovými meziokenními pilíři a lemovanými travertinovou parapetní a nadokenní římsou, s kvalitní barevnou přírodní dvouvrstvou omítkou, stejně jako s velkorysým „metropolitním“ soklem, jehož subtilní ocelové obchodní portály jsou osazeny v líci s velkoformátovým travertinovým obkladem.

Na obr. 2 jsou nájemní domy v Kotlářské ulici 34–50 z let 1938–1940. Kvalita průčelí je nemyslitelná bez jejich materiality: subtilní rámy dřevěných kastlových oken osazených v líci fasády a rovněž bow windows (vytvářejících specifické zimní zahrady a tlumících hluk ulice), vysazených v prvním patře na tenkých římsách před rovinu fasády obložené keramickými pásky i černým opaxitem obloženého soklu s ocelovými celoprosklenými vstupními portály.

Na obr. 3 je blok nájemních domů na Mendlově náměstí z roku 1936–1937. Kvalita jeho výrazu je založena na charakteru dřevěných kastlových oken osazených v líci fasády tvořené kvalitní dvouvrstvou barevnou přírodní omítkou a na obchodním soklu se subtilními ocelovými výkladci v líci černého opaxitového (ve hmotě probarvené sklo) obkladu, který tvoří také povrch štíhlých sloupů umístěných opět v samém líci fasády.

Uvedené příklady reprezentují „stavitelskou architekturu“ meziválečného období. Všechny výše popsané výrobky, materiály a způsoby konstrukčního nebo stavebního použití, které vytvářejí vzhled a působení, tedy estetiku těchto činžáků, a které byly v době jejich realizace naprosto normální a běžné, dnes nejsou k mání a není možné je použít (pokud je použít lze, jako třeba keramické pásky, pak za velmi komplikovaných okolností, které je vyřazují z kategorie „normální a běžné“).

(Foto: Atelier de Sandalo Brno)

Obr. 3: Nájemní dům na Mendlově náměstí v Brně.

materiality jsou paradoxně vlastně bez ní. Neumějí stárnout, získat patinu ani jinou přidanou hodnotu stáří. Nějakou dobu vypadají jako nové, pak se propadnou do jakési nevlídné ošuntělosti, ztrácejí svůj lesk a žádnou další pozitivní vrstvu nenabírají. Ruiny starých staveb mívají zvláštní kouzlo – proto je koneckonců jako turisté navštěvujeme. Rozpadající se moderní stavby naproti tomu vypadají – jak vlastně, odpudivě? Jedním z důvodů je jejich jiná materialita a jiné materiály.

Architektura – čistá tvorba ducha. Tak nazval Le Corbusier jednu z kapitol své legendární knihy *Za novou architekturu*, která ovlivnila 20. století. Sebevětší výkon ducha s ambicí vytvořit každodenní architekturu však v současnosti nutně naráží na nemožnost ji uskutečnit bez kvalitních, obyčejných, „normálních“ stavebních výrobků, metod a řemesel, bez kvalitních, „normálních“ a současně „charakterních“ materiálů a materiality, jež byly ještě pro dnešní nejstarší generaci přirozenou samozřejmostí a které dnes nejsou po ruce.

Kvalita i obyčejných staveb ještě relativně nedávné minulosti je tedy založena dobrými stavebními výrobky a dobrým řemeslem a obráceně – v současné době lze bez dobrých stavebních výrobků a řemesel kvality obyčejných staveb dosáhnout stěží. Charakter těchto výrobků a postupů se v posledních padesáti letech zásadně změnil. Opustil tradici stavitelství a přešel na pole industrie. A stavební řemesla prakticky úplně zmizela. V naší zemi podobná situace již jednou nastala, v období komunistické diktatury, a přinesla nejhlubší úpadek architektury v historii – vulgarizaci stavební kultury, z něhož se česká společnost dodnes nevzpamatovala (jak dokládá rozšíření plastových oken a jedovatě žlutých, zelenkavých, oranžových a růžových zateplených fasád, které nemá v Evropě obdobu). Nabízí se proto otázka, jak současná změna materiálů a materiality ve stavitelství ještě změní kulturu našeho hmotného prostředí. Protože možnost vzniku architektury již ovlivnila zásadně. ■

Předneseno 4. 6. 2021 na workshopu Semináře dějin umění FF MU Materiál a materialita v architektuře.

Petr Pelčák (1963), architekt.

INZERCE

TŘI VÝPRAVNÉ PUBLIKACE PŘEDSTAVUJÍCÍ NEJNOVĚJŠÍ TVORBU PŘEDNÍCH BRNĚNSKÝCH ARCHITEKTŮ

Petr Pelčák, **Aleš Burian**, **Gustav Křivinka**, **Tomáš Rusín a Ivan Wahla** patří ke generaci, která vstupovala do profesního života na přelomu 80. a 90. let a velmi brzy dostala příležitost samostatně projektovat a stavět. Spojuje je nejen generační příslušnost, ale také hodnotová orientace, která se propisuje do jejich tvorby a zajišťuje jim na mapě soudobé české architektury osobitou pozici. K jejich charakteristickým rysům patří hledání nových možností interpretace architektonické a stavitelské tradice, respekt k místu a kontextu i zájem o materiálovou a řemeslnou stránku stavění.
Jednotlivé publikace uvádí kritická esej přední české architektonické publicistky a kunsthistoričky, šéfredaktorky časopisu Zlatý řez Jany Tiché, a následuje výběr staveb z let 2009–2019 dokumentovaný na velkých barevných fotografiích.

Cena při nákupu na **www.bookspipes.cz: 446 Kč (sleva 25 %)**

BOOKS & PIPES

Srdce, 1968, tavené a broušené sklo na kovovém soklu, 73,5 × 55 cm. Foto: Gabriel Urbánek

Prostor, objem, světlo

Jaroslav Róna

Stanislav Libenský a Jaroslava Brychtová

Letos jsme si připomenuli sté výročí narození Stanislava Libenského (1921–2002), významného českého výtvarníka a sklářské legendy. Jeho ateliér a společné dílo s Jaroslavou Brychtovou, jeho partnerkou a pozdější manželkou, měly mimořádný dopad na generaci výtvarných umělců u nás i ve světě. Na neobyčejnou osobnost profesora Libenského vzpomíná sochař a malíř Jaroslav Róna, který u něj na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let studoval.

Jaroslava Brychtová a Stanislav Libenský při práci. Foto Gabriel Urbánek.

Český sklář, sochař a výtvarník Stanislav Libenský se narodil v roce 1921 v Sezemicích u Mnichova Hradiště. Studoval nejdříve Střední odbornou školu sklářskou v Novém Boru, během německé okupace se přesunul na Střední uměleckoprůmyslovou školu sklářskou v Železném Brodě a následně vystudoval užitou malbu na pražské Vysoké škole uměleckoprůmyslové. V roce 1953 se vrátil jako pedagog na SUPŠS v Železném Brodě, kde se setkal s Jaroslavou Brychtovou, svou budoucí manželkou a spolupracovnicí. Jaroslava Brychtová, rodačka (1924) z Železného Brodu, musela za války pracovat jako dělnice v německé továrně, poté vystudovala VŠUP a AVU v Praze. V roce 1950 založila experimentální středisko pro uplatnění skla v architektuře v n. p. Železnobrodské sklo. Libenský a Brychtová tvořili společně od roku 1954 a jejich dílo od samého začátku silně rezonovalo. Právě ona byla technologickým garantem jejich společné práce a zasloužila se o převádění Libenského kresebných návrhů do trojrozměrné podoby. V roce 1958 reprezentovali československou sklářskou tvorbu na Expu 58 v Bruselu. V roce 1963 se Stanislav Libenský stal vedoucím ateliéru skla na VŠUP (UMPRUM). Jeho ateliér a společné dílo s Jaroslavou Brychtovou měly mimořádný dopad na generaci výtvarných umělců u nás i ve světě. Jejich práce byla charakteristická svou monumentálností a realizacemi v oblasti architektury, byli průkopníky technologie taveného skla a jeho výtvarných možností. Oba se stali sklářskými legendami ještě za svého života a společně vytvořili nepřeberné množství prací doma i v zahraničí. Stanislav Libenský zemřel v roce 2002 v Železném Brodě, Jaroslava Brychtová v roce 2020 v Jablonci nad Nisou.

Ateliér profesora Libenského

V roce 1977, kdy jsem se objevil na chodbě UMPRUM s kresbami v podpaží, směřuje do ateliéru bájného profesora Libenského, abych se tam ucházel o studium, jsem netušil, že tím zároveň překračuji hranici uměleckých epoch. Ve zmateném, marxisticko-leninskou ideologií brutálně drceném uměleckém světě tehdejšího Československa sedmdesátých let se jevila osobnost tohoto sklářského giganta jako zázrak. Socialistickému realismu poplatná tvorba oficiálních umělců se tu střetávala s pokoutně vytvářeným uměním ze sklepních ateliérů, jež se snažilo reagovat na umělecký vývoj v západoevropských zemích, zprostředkovávaný pašovanými, vesměs černobílými uměleckými časopisy. Když jsem nastoupil na školu, moje představa umělce soustředěně pracujícího na aktech a zátiších v klidu svého ateliéru, aby se dobral poselství skrytého ve svém nitru, narazila na něco docela jiného. Profesor Libenský reprezentoval typ tvůrce, jenž sebevědomě rozkročen na své planetě dychtivě vzhlíží k nekonečným hlubinám vesmíru a jeho mysl se zaobírá cyklickým pohybem planetárních těles, zemskou tíží, které vzdoruje neomezeně tvořivá síla přírody ztělesněná novým člověkem budoucnosti. Přes všechno řečené byl ateliér skla pevně zakotven v tradici a studenti museli zvládat oněch charakteristických devatero řemesel.

Osudové setkání

Samotný počátek úspěchu Stanislava Libenského a jeho spolupracovnice, partnerky a pozdější manželky Jaroslavy Brychtové by se dal zjednodušeně vyjádřit takto: bylo to setkání mimořádně nadaných

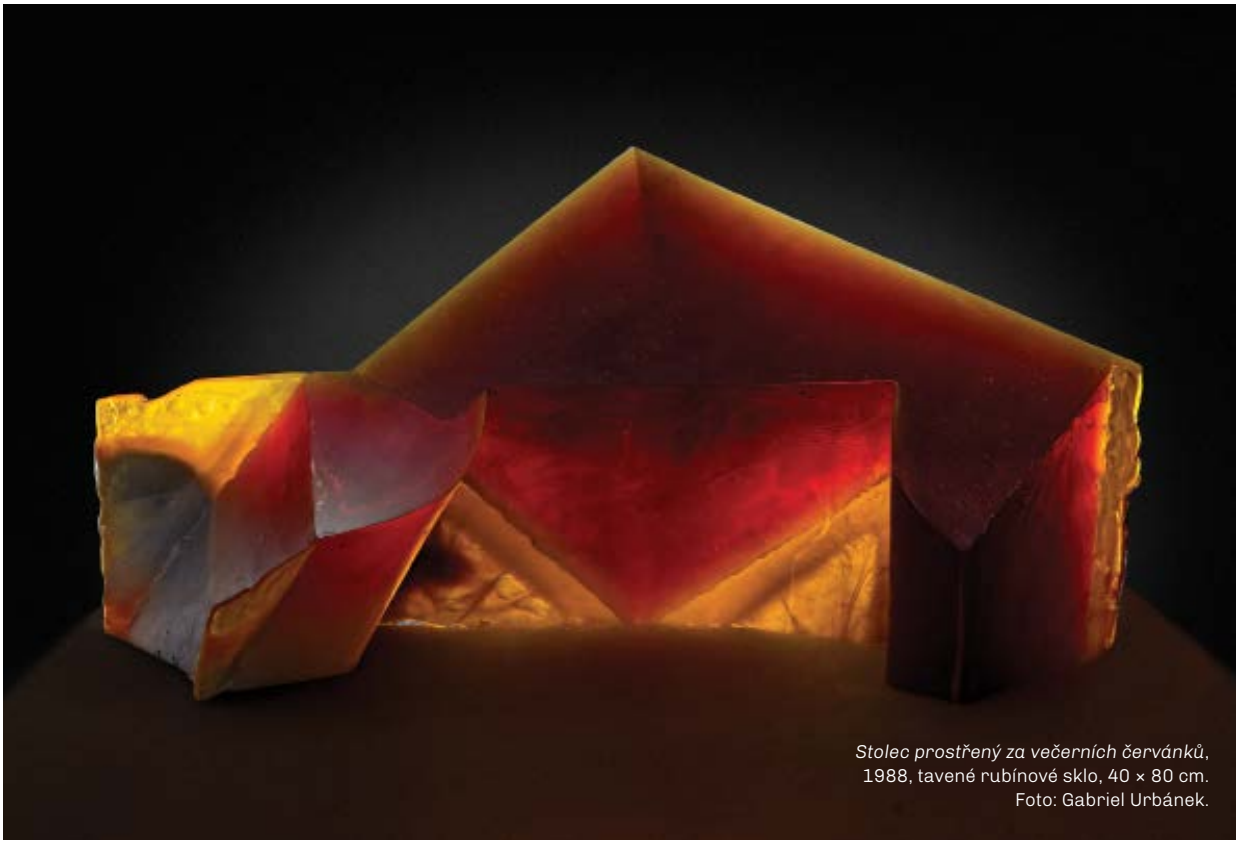

Stolec prostřený za večerních červánků, 1988, tavené rubínové sklo, 40 × 80 cm. Foto: Gabriel Urbánek.

umělců, malíře a sochařky, kteří se vzácným způsobem doplňovali. Narodili se do doby zásadních politických přeměn s velkými sociálními, ekonomickými i uměleckými ambicemi, a také možnostmi (v socialistických zemích samozřejmě jen pro vyvolené!) a energií nabitým dědictvím po velkých osobnostech západoevropské moderny. A právě to, že tato umělecká dvojice navázala na zkušenost kubismu, futurismu a konstruktivismu a aplikovala tuto lekci na tvorbu monumentálního skla do veřejného prostoru, podmiňovalo jejich velký mezinárodní úspěch. Jejich cesta oklikou od Modiglianiho archaizujících vápencových hlav přes *Polibek* Constantina Brâncuşiho, Umberta Boccioniho a jeho *Jednotné tvary kontinuity v prostoru* až k Antoinu Pevsnerovi a Naumu Gabovi, kteří pomocí nekompromisní geometrie maximálně zjednodušili přírodní tvar, vedla opět k nim samým a pomohla jim nalézt vlastní výraz podmíněný fenoménem skla.

Prestižní zakázky

Nelze ovšem pominout, že to byli umělci pro komunistický režim politicky na té správné straně (alespoň do příchodu vojsk Varšavské smlouvy) a žili

Vitráže ve Svatováclavské kapli v katedrále sv. Víta, 1964–1969, 700 × 120 cm. Foto Gabriel Urbánek.

Spad meteoritů – výtvarné řešení nosného betonového válce televizního vysílače Ještěd, Liberec, 1964–1973. Repro www.idnes.cz

v zemi s mohutnou sklářskou tradicí a mimořádně schopnými řemeslníky. Počátky malíře Libenského souvisejí s domácí reakcí na informel a jeho použití v prvních drobnějších realizacích v taveném sklu. Jeho informelní malířské kompozice jsou velmi soustředěné v omezené škále tajemno vyzařujících barev a zcela rovnocenné s pracemi Jana Koblasy, Jana Kotíka, Antonína Tomalíka a dalších českých umělců. V roce 1964 získá umělecká dvojice snad nejprestižnější možnou zakázku pro sklářského umělce, a to realizaci barevných vitráží do oken Svatováclavské kaple v katedrále sv. Víta na Pražském hradě. Na svou dobu neuvěřitelně odvážně řešená okna prozařují prostor teplými pastelovými barvami dvou vertikálních abstraktních kompozic.

Mnohem později (1987 až 1990) v komornějším prostoru, ale neméně zdařile realizují okna v kapli v Horšovském Týně, evokující Božího ducha vznášejícího se nad vodami. V letech 1966 a 1967 vytvářejí pro světovou výstavu v Montrealu tzv. *Montrealský triptych – Velký konus, Slunce staletí* a *Modrá konkrece*. Těmito ojedinělými díly otevírají zcela novou cestu užití skla v sochařství a ovlivňují jimi sochaře pracující se sklem po celém světě. Jedná se o tavbu skla v peci v sádrových formách, která umožňuje pracovat s mohutnými skleněnými bloky a tvary. Souběžně s monumentálními díly umělci vytvářejí komorní plastiky z čirého broušeného skla, založené převážně na geometrických průnicích tvarů, fascinující svou řemeslnou i optickou dokonalostí. Zdá se, jako by se jednalo o touhu zmocnit se primárních přírodních principů z dob, kdy se utvářela hmota, prostor a čas.

Mezinárodní úspěch

V letech 1964 až 1973 vytvářejí plastiku *Spad meteoritů*, zabudovanou přímo do povrchu vnitřního nosného betonového válce uvnitř vysílače a hotelu Ještěd na vrcholu stejného jména. Tato stavba od architekta Karla Hubáčka a jeho kolektivu získala prestižní Perretovu cenu Mezinárodní unie architektů. Zde je třeba říci, že tvůrčí potenciál architekta a umělců s ním spolupracujících vytvořil v této unikátní stavbě doslova třešničku na dortu socialistické kultury, a ta ji samozřejmě využívala pro svoji obhajobu i propagandu. To ale nezmiňuji jako kritiku umělců, spíše chci osvětlit dobový kontext.

Světová výstava v Ósace v roce 1970 znamenala pro tvůrčí dvojici Libenský–Brychtová asi největší světový úspěch. Ohromující *Řeka života* z křišťálového skla o rozměrech 4,2 × 22 metrů zúročila jejich dosavadní úsilí a získala velký ohlas ve světě, zejména v Japonsku. Avšak kvůli výtvarné symbolice vztahující se k Československé okupaci vojsky Varšavské smlouvy roku 1968, začleněné do reliéfu, znamenala též vyloučení obou z KSČ. Přesto bylo prof. Libenskému umožněno dále vyučovat na UMPRUM a cestovat se svou ženou po světě.

Nepřetržitý proud zakázek valících se na oba umělce musí sochaře žijící v dnešní svobodné kapitalistické demokracii fascinovat! Dekorativní stěny,

↑*Vesmír*, 1968–1970, křišťálová vitráž pro budovu Čs. mise při OSN, Ženeva, 280 × 400 cm. Foto Gabriel Urbánek.

→Korunovace, 1987–1988, tavené a broušené sklo, 50 × 80 cm. Foto: Gabriel Urbánek

sloupy, osvětlovadla na československých zastupitelstvích po celém světě, řešení reprezentativních vstupních hal muzeí v Japonsku, USA i v soukromých rezidencích a k tomu realizace v nejprestižnějších stavbách u nás doma. Strana a vláda dávala novým projektům ve stylu brutalismu zelenou a skleněná plastika byla pro zjemnění celku ideální. Ke všem těmto úspěchům je nutno dodat, že po celou svou tvůrčí dráhu oba umělci vystavovali po celém světě v galeriích a muzeích, jež se věnují skleněné plastice, a jejich výstavy všude ovlivňovaly místní umělce. Zúčastňovali se mezinárodních konferencí o uměleckém sklu, a dokonce jako hostující umělci vyučovali techniku taveného skla v USA na Kent State University v Ohiu a na Pilchuck Glass School ve státě Washington. Díky těmto aktivitám a pozváním navázali přátelské vztahy se světovou sklářskou elitou.

Svět ideálních tvarů

Vrátím-li se ještě k tvorbě komorních plastik, které někdy připomínaly středověké alchymistické objekty neznámého účelu, ale magické přitažlivosti, musím říci, že s pracemi založenými na principech broušeného skla vyšlo z ateliéru na UMPRUM velké množství absolventů. Profesor

Libenský chtěl založit novou dynastii sklářských umělců, ale moc prostoru na objevování jim v této optické oblasti (alespoň dle mého) nenechal, což opět svědčí o jeho mimořádných tvůrčích schopnostech. Pro upřesnění, u prof. Libenského absolvovalo mezi lety 1963 až 1987 neuvěřitelných 114 studentů! Já sám jsem se raději vydal cestou neprůhledného, zato však nárazuvzdorného bronzu a kamene.

Při úvahách nad dílem Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové jsem si položil otázku, do jaké míry dolehly na oba tvůrce strašlivé události druhé světové války. Jak harmonicky a pozitivně působí jejich plastiky, a to vše vytvořili v době, kdy ještě doznívaly monstrózní hrůzy holocaustu a válečných katastrof po celém světě. Možná že odvrácení od toho všeho a pobývání ve světě ideálních tvarů a kompozičních her s optikou a světlem pro ně byla jediná možnost jak žít.

Při práci inspirované přírodními tvary se nezabývali jejich vnějším vzhledem, ale hledali geometrii v jejich vnitřní struktuře. Je zajímavé, že organizovaná hra se světlem se podřizuje velmi přísným vztahům, které mohou být použity pouze na základě dlouholeté zkušenosti s drobnějšími modely. Na práci s velkými skleněnými hmotami je fascinující chvíle, kdy do zdánlivě neproniknutelné pevné hmoty vnikne světlo, a navodí tak pocit původní tekutosti a celý objekt zázračně odlehčí a produchovní.

⇇*Sloup 3V (Victory)*, 1989–1990, sklo tavené ve formě, 300 cm. Foto Gabriel Urbánek.

←*Velký otisk anděla II*, 1999, sklo tavené ve formě. Foto Gabriel Urbánek.

↑*Skrz naskrz*, 1988–1989, tavené a broušené sklo, 75 × 60 cm. Foto: Gabriel Urbánek

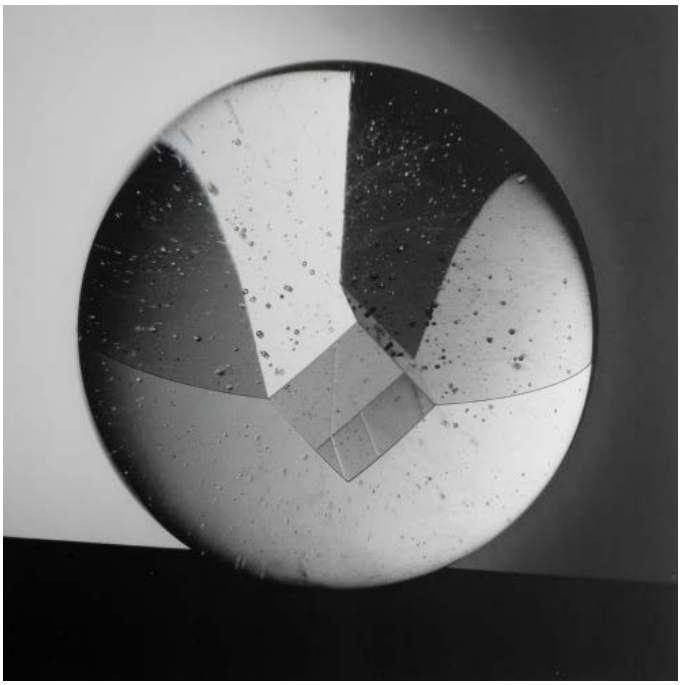

Krychle v kouli, 1979, tavené a broušené sklo, 30 cm. Foto: Gabriel Urbánek

Horizont, 1992, tavené sklo. Zdroj Wikimedia Commons.

Poslední etapa

Roku 1987 byl prof. Libenský donucen opustit výuku na UMPRUM, což nesl velmi těžce. Paradoxně mu to však umožnilo naplno se koncentrovat na ateliérovou tvorbu. Z mého pohledu je období po UMPRUM snad nejsilnější etapou v tvorbě Libenského a Brychtové. Tato etapa však začíná již v roce 1986 plastikami *Stolců* a *Trůnů*, pohříchu vždy komicky prázdných, což je jistě, odhlédnuto od vlastních estetických kvalit, narážka na mocenské hry v naší zemi, jež jim bylo dáno prožívat. Pokračují i v pro ně tradičním tématu *Hlav*: jedná se o rozvinutí klasického tématu, jež má kořeny v kubismu – a to zejména u Picassa –, a jeho posunutí do současnosti. Z našich umělců bychom mohli vzpomenout vazbu na Kubištova *Svatého Šebestiána* a celou řadu krásných kubistických hlav od Josefa Čapka. Socha *Skrz naskrz* z roku 1988 je obdivuhodná nejen svou světelnou stránkou, ale zejména využitím vnitřních prázdných prostor, rafinovaně zabudovaných do celkového tvaru. Jsem přesvědčen, že tato socha je tvarově tak zajímavá, že by fungovala i odlitá do betonu, nejlépe ve velikosti pěti metrů. A série dokonalých plastik pokračuje – sloup *Victory*, plastiky *Diagonála*, *Arcus* a dále *Prostory I.* až *V.*, *Horizont*, *Vzlet*, *Pyramidy*, *Oko pyramidy*, *Průnik kuželem* a další. V letech 1995 až 2001 vznikají uhlokresby řešící světelné a tvarové vztahy budoucích plastik a zároveň se stávají samy konečným dílem a zcela přesahují rozměr přípravných studií. Jsou lakonicky pojmenovány slovem *Kresba*. Profesor Libenský vytvářel tyto kresby během celé své tvůrčí dráhy, ale tato série se jeví snad nejvíce soudržná a koncentrovaná.

V letech 2000 až 2001 Libenský a Brychtová osazují (dle mého) snad nejdokonalejší realizaci do architektury – je to čtyřmetrová *Prostorová stěna* v podobě křišťálové čočky nebo oka pro Mint Museum v Charlotte v Severní Karolíně.

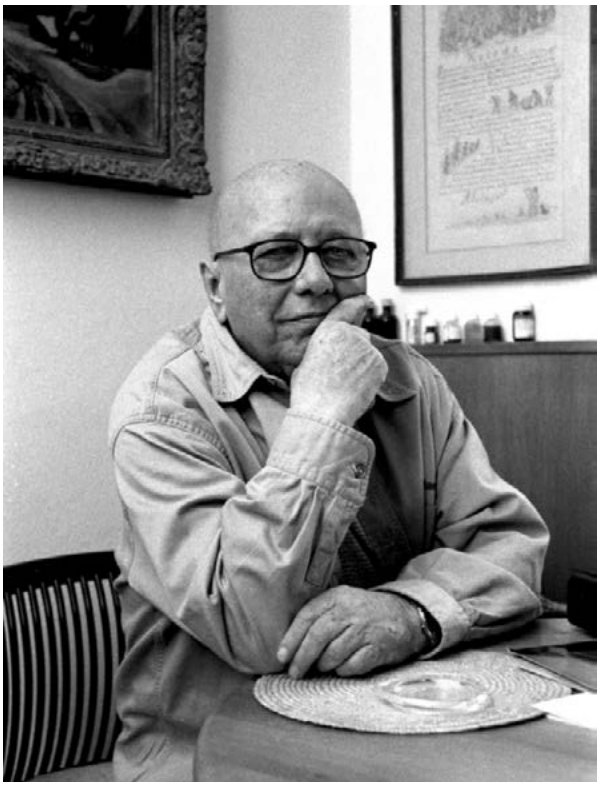

Stanislav Libenský. Foto Gabriel Urbánek.

Prostorová stěna, 2000–2001, Mint Museum v Charlotte v Severní Karolíně.

Poslední tavené plastiky i kresby k nim, které nesou název *Rubáš* a *Otisk anděla*, symbolicky předznamenávají konec Libenského tvůrčí i životní cesty a ve své zcela oproštěné formě dosahují vrcholu sochařského projevu ve skle. V únoru roku 2002 v plné aktivitě profesor Libenský náhle umírá.

Inspirativní osobnost

Na závěr bych rád řekl, že profesor Libenský se svojí ženou sice vytvořil úžasné dílo, které musí obdivovat každý, kdo se s ním setká, ale nejlepší ze všeho byl on sám! Líbilo se mi na něm snad všechno. Byl vždy elegantně oblečen, neustále kouřil Marlbora, pil whisky Johnnie Walker, nikdy nesportoval, vyjma toho, že fanaticky fandil Slavii. Pokud mohl, tak byl nám studentům vždy k dispozici a k našim prohřeškům byl nesmírně tolerantní. Jeho ateliér představoval zázrak svobody uprostřed marasmu normalizace. Vzletným řečem, jež občas vedl o umělecké tvorbě, jsme pravda moc nerozuměli, ale to, co v nás zanechal, bylo zásadní a dá se to charakterizovat jednou větou: To, že ti bylo umožněno věnovat se umění, ber jako zázrak a boží dar, jehož si musíš vážit a kterému se nesmíš nikdy za žádných okolností zpronevěřit! Měl jsem ho zkrátka strašně rád a moc mi chybí. ■

Jaroslav Róna (1957), malíř a sochař.

Emoce v obraze, neurovědy a problémy soudobého umění

Rozhovor s Ladislavem Kesnerem

František Mikš

S Ladislavem Kesnerem (1961) jsme se poprvé setkali v roce 2008, když jsme spolu připravovali sborník textů ke stému výročí narození historika umění E. H. Gombricha.[1] Již tehdy jsem ho považoval za jednoho z nejpodnětnějších badatelů v oblasti teorie umění, který zajímavým způsobem rozvíjí Gombrichovu psychologii obrazového znázorňování na základě nejnovějších vědeckých poznatků v neurovědách, kognitivní vědě a ve filozofii mysli.[2] Souběžně se však věnoval řadě dalších témat, především studiu starého čínského umění a také moderní muzeologii.[3] Od té doby jsme spolupracovali na řadě dalších projektů, naposledy na vydání jeho knihy o formulích patosu v moderním umění.[4] Nikdy jsme se však nedostali k tomu, abychom si promluvili o jeho životě, profesní kariéře a názorech na některé aktuální problémy a výzvy, ať již politicko-společenské či spojené s moderním výtvarným uměním. Nyní, při příležitosti jeho šedesátin, je nejvyšší čas to napravit.

Začnu trochu odjinud. Vždy jsem vás měl zařazeného jako úspěšného vědce, jehož akademická profesní dráha historika a teoretika umění byla vlastně předem daná a neproblematická. Historiky umění byli oba vaši rodiče, otec, rovněž Ladislav, byl dokonce po listopadu ’89 nějaký čas ředitelem Národní galerie. Teď jsem se s překvapením dočetl, že jste po studiích v polovině osmdesátých let pracoval jako topič plynových kotlů. Jak jste se do kotelny dostal a jak na toto období vzpomínáte?

Susan Aldworth a Andrew Carnie, *Enlightened 6*, 2015, monotyp, výřez. Zdroj www.a-n.co.uk/media/52576217/

Ladislav Kesner. Foto ČTK.

Když jsem se na podzim 1985 vracel z vojny, měl jsem slíbené místo kurátora ve sbírce asijského umění Národní galerie, kde jsem už nějakou dobu vypomáhal, ale místo bylo vázáno na odchod mého učitele a zakladatele sbírky Lubora Hájka do důchodu. Vzal jsem tedy práci nočního hlídače na neurologické klinice ve fakultní nemocnici a jednoho dne jsem v hospodě na rohu Kateřinské, proslulém Uteru, potkal svého kamaráda malíře Michala Singera, s nímž jsem se blíž poznal dva roky předtím během letní vojenské přípravy. Už nějakou dobu topil na foniatrické klinice v Ječné ulici a rychle mě přemluvil, ať tam nastoupím jako jeho parťák. Nebyla to plynová kotelna – na tu byly potřeba zkoušky –, ale klasická koksová kotelna. Bylo třeba hlídat jen to, aby se kotel nepřetlakoval nebo nevyhasnul, roštovat mě naučil Michal. Střídali jsme se po týdnu a práce to byla úžasná, až na brzké vstávání. Určitě je v tom i nějaká retrospektivní idealizace, ale vzpomínám na práci v kotelně moc rád. Měl jsem čistou

Andrew Carnie: *Magic Forest*, 2002.
Repro: *Obrazy mysli, mysl v obrazech* (2011).

hlavu, spoustu volného času, který jsem trávil čtením a psaním svých prvních odborných článků a vysedáváním s kamarády po hospodách.

Takže v tom byla, nebo nebyla politika, že jste se dostal do kotelny? A co studia? Jak jste se dostal k čínskému umění?

No, v mé kotelnické práci politika přímo nebyla. Ale možná bych měl začít tím, že jsem mohl studovat díky Jiřímu Kotalíkovi, tehdejšímu řediteli Národní galerie. Můj otec byl po roce 1968 vyloučen z partaje a mě podle očekávání nevzali na filozofickou fakultu, ač jsem přijímací zkoušky udělal výborně. Kotalík, s nímž tátu pojil vzájemný respekt, pak skrze své kontakty prosadil, že jsem byl nakonec na univerzitu přijat. Na sinologii a orientalistice nás začalo studovat deset a studenti se měli posléze stát diplomaty či profesionálními kritiky „maoistického režimu“. To samozřejmě v mém případě vůbec nepřicházelo v úvahu – spolu s Martinem Hálou a Zdeňkem Hofmanem, dalšími politicky nespolehlivými, nás taky na rozdíl od ostatních spolužáků nepustili na stáž do Číny. Jako kádrově neperspektivní jsem ale paradoxně získal volnost zabývat se uměním. Začal jsem vypomáhat ve sbírce asijského umění Národní galerie, kde byl šéfem už zmíněný Lubor Hájek, starý přítel mého táty. A zatímco ostatní museli psát diplomové práce na témata jako analýza usnesení čínského politbyra, já jsem se mohl věnovat sbírce čínských hrobových figur v Národní galerii. Byla to trochu ironie, oba moji rodiče byli kunsthistorici, a představa, že bych se měl profesně jakkoliv zabývat uměním, pro mě byla dlouho naprosto nepředstavitelná. Nicméně ač to za daných okolností bylo vlastně volbou z nedostatku jiných možností, staré čínské umění se pro mě rychle stalo vášní a předmětem intenzivní práce.

V devadesátých letech jste využil nabyté svobody ke studiu a později i působení na amerických univerzitách (Berkeley, Chicago). Jak jste vnímal tamní atmosféru tenkrát a jak ji vnímáte dnes, s odstupem tří desítek let?

Na jaře 1989 jsem od Američanů získal Fulbrightovo stipendium k pobytu na Kalifornské univerzitě v Berkeley, kam mne pozval profesor David Keightley. Zásadní zásluhu na získání stipendia měla jedna paní, jejíž jméno si už nevybavuji, úřednice na tehdejším ministerstvu školství, která mi řekla o možnosti požádat americké velvyslanectví o Fulbrighta pod podmínkou, že neprozradím, odkud tu informaci mám. A byl to opět Jiří Kotalík,

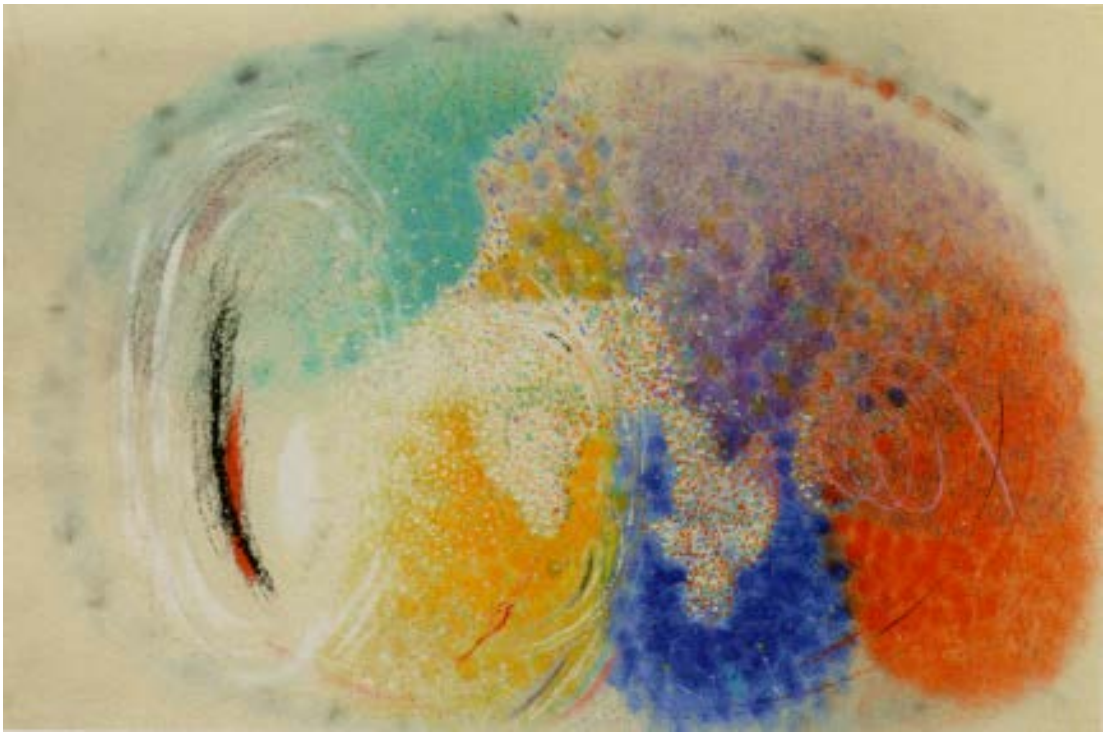

Karel Malich: *Pozoruji čtyři sedící za stolem*, 1980.
Repro *Obrazy mysli, mysl v obrazech* (2011).

který přes velký odpor kádrového a bezpečnostního referenta moji cestu schválil. V Americe jsem přistál 25. října 1989 a následující týdny jsem sledoval v televizi, co se doma děje, a uvažoval, zda se nemám vrátit, abych o to nepřišel… Ten první rok v Americe byl naprosto zásadní. Kromě studia a psaní jsem cestoval po muzeích a mohl vidět nejen všechny důležité sbírky čínského umění, ale podrobně poznat kupř. moderní americké umění. O něco později jsem mohl pracovat ve Freerově a Sacklerově galerii ve Washingtonu, kde mají nejrozsáhlejší sbírky čínského umění v Americe, a přednášet na Chicagské univerzitě, která je v dějinách umění absolutní špičkou. V roce 2002 jsem byl hostujícím badatelem v Getty Research Center v Los Angeles v mezinárodní skupině, která se věnovala tématu percepce uměleckých děl. Americká zkušenost byla nenahraditelná: možnost pracovat s těmi nejlepšími v oboru, získat spoustu kontaktů.

Zpětně si ale uvědomuji, že Amerika mi dala ještě něco neméně důležitého – člověk si tam vypěstoval přirozené porozumění a respekt k různým formám odlišnosti, které v uzavřeném světě normalizačního Československa neexistovaly nebo byly skryté. Přitom ale nepamatuji, že bych se kdekoliv, kde jsem působil, setkal s nějakou formou excesů politické korektnosti či s projevy názorové nesnášenlivosti, která se dnes v americkém akademickém prostředí šíří jako mor. Útoky na názorovou svobodu a vynucování ideové konformity, fakt, že akademici mohou být ostrakizováni nebo ztratit místo, protože řeknou cosi, co odporuje novým dogmatům, jsem naštěstí ve svém okolí nezažil a dnešní stav mě naplňuje smutkem. Dlouho jsem choval k Americe asi trochu nekritickou náklonnost, která vyprchala v posledních deseti letech. Je pro mě velice bolestivé sledovat děsivou hodnotovou a názorovou polarizaci americké společnosti a od svých amerických přátel vím, jak je to děsí.

František Kaván: *Zoufalství*, 1898–1899.
Repro: *Obrazy mysli, mysl v obrazech* (2011).

Pobýval jste i na pracovních stážích v muzeích a různých výzkumných ústavech v Číně, znáte ji tedy asi dobře. Jak vnímáte tuto zemi dnes? Nemyslím tím pouze pandemii čínského viru, která zaplavila celý svět, ale zejména její rostoucí ekonomickou sílu a pokusy expandovat ekonomicky třeba do střední Evropy, zatvrzelé udržování komunistické ideologie a potlačování lidských práv…

Já rozhodně nemůžu říct, že znám Čínu dobře! Delší dobu jsem tam pobýval jenom jednou, v roce 1993, kdy jsem díky stipendiu Gettyho nadace mohl několik měsíců jezdit po Číně a navštěvovat muzea a památky. To byla doba, kdy vlastně začínal ekonomický boom a velmocenská expanze Číny. V Pekingu se otevíral první McDonald a začínali likvidovat chutongy, aby uvolnili místo novým mrakodrapům, všude se horečně stavělo. Ale když jste přijel do vnitrozemí, bylo to jinak, kupř. v dvoumilionovém An-jangu jsem za čtyři dny nepotkal jedinou další „bílou tvář“ a všichni na mě zírali.

Naposledy jsem byl v Číně a Hongkongu tuším v roce 2000, takže moje současné vnímání je zprostředkované médii a zprávami od přátel. A vnímám ji samozřejmě negativně, jako totalitní diktaturu, v níž se zhmotnilo to nejhorší z tradičního čínského (chanského) nacionalismu a šovinismu s nejhoršími excesy bezuzdného kapitalismu a komunistického totalitarismu. Pořád ale doufám, že Čína je natolik složitý a proměnlivý organismus, že se vládnoucí klice nepodaří realizovat digitální dystopii s totální kontrolou obyvatelstva, a že Západ bude schopen dostatečně razantně čelit čínskému imperialismu. Myslím, že jeho nebezpečí nelze v žádném případě podceňovat. To ovšem předpokládá, že nebude mít ochotné pomahače – zrádce mezi západními politiky, jak je tomu bohužel i u nás.

Vedle čínského umění jste měl paralelně ještě druhou oblast zájmu – teorii a metodologii umění. Co vás vedlo k tomu, že jste čínské umění posléze opustil?

V druhé půli devadesátých let mi bylo stále jasnější, že pokud se chci nadále věnovat bádání v oblasti starověkého umění Číny, místo kurátora čínského umění v Praze k tomu opravdu neskýtá ideální podmínky a v podstatě jedinou možností je přesunout se do Ameriky. Měl jsem v té době dvě výborné pracovní nabídky z amerických univerzit, ale navzdory tomu, že jsem Ameriku dobře znal, nechtělo se mi tam z různých důvodů odejít natrvalo. Když se nám spolu s kolegy podařilo v roce 1998 splnit si dávný sen a dluh – otevřít stálou expozici asijského umění Národní galerie (bohužel posléze opět zrušenou), rozhodl jsem se staré čínské umění opustit a věnovat se nadále především druhé, paralelní oblasti mého zájmu, tedy teorii a metodologii dějin umění.

A také bádání v psychologii umění a neurovědách… Bylo to na základě četby E. H. Gombricha, jeho do značné míry iniciační knihy *Umění a iluze* z roku 1960? U nás se objevila v překladu až v roce 1985, to jste myslím zrovna končil studia.

Ne, s Gombrichem to nesouvisí, jakkoliv na mé uvažování měl značný vliv a rád vzpomínám na naše osobní setkání. Mě od poloviny devadesátých let stále více zajímal problém prožitku uměleckého díla divákem – a to, jak umění divákům skutečně zpřístupnit. V tom se opět promítaly zkušenosti získané v americkém prostředí a také fakt, že jsem se od počátku devadesátých let, mj. jako náměstek ředitele Národní galerie, pokoušel iniciovat a vést transformaci NG v moderní muzejní instituci. Ve své knize *Muzeum umění v digitální době*, kterou jsem tehdy psal, jsem se pokusil uchopit muzeum jako prostor vidění. V tomto kontextu jsem se začal soustavně zabývat problematikou vnímání a porozumění a záhy jsem dospěl k přesvědčení, že nevystačím s přehledovými pracemi určenými širšímu publiku, ale že se musím naplno ponořit do problémů poznání psychologických a kognitivních mechanismů, s jejichž pomocí vnímáme a prožíváme umělecká díla. Můj hlavní zájem se přesunul k otázce, jak mohou být interpretace a zpřístupňování uměleckých děl ovlivněny novými poznatky a teoretickými modely ve vědách o mozku a mysli. Protože jsem neměl žádné formální vzdělání v psychologii, natož v neurovědách, zabralo mi mnoho let dost usilovného studia, abych získal v těchto oblastech jakousi kompetenci k vlastní vědecké práci na průsečíku teorie umění a obrazu, psychologie a neurověd. Stále častěji jsem si však uvědomoval, že bych rád postoupil ještě dál – k experimentálnímu zkoumání procesů vnímání a rozumění obrazům. Zlom pak přišel v roce 2012, kdy jsem se seznámil s Jiřím Horáčkem a Filipem Španielem, psychiatry a neurovědci z tehdejšího Pražského psychiatrického centra. Když se pak centrum transformovalo do nově vzniklého Národního ústavu duševního zdraví (NUDZ), pozvali mě, abych si zde založil vlastní výzkumnou skupinu. Mám tak nezasloužené štěstí a privilegium, že svůj pracovní život mohu trávit mezi skvělými kolegy dvou špičkových institucí – brněnského Semináře dějin umění a Národního ústavu duševního zdraví v Klecanech.

No, ale přece tam něco z toho Gombricha bude. Když jsem psal před lety jeho monografii, uvědomil jsem si, že to byla především mezioborová otevřenost, zájem o nejnovější dění v jiných oborech, ve filozofii, psychologii či sociobiologii, co dělá jeho knihy o dějinách umění tak zajímavé a populární. Vy jste se vydal podobnou cestou. Co v Klecanech zkoumáte a jak tyto výzkumy ovlivňují vaši práci historika a teoretika umění?

V rámci aktuální reorganizace NUDZ se moje skupina nyní stává součástí nově vzniklého Centra

pokročilých studií mozku a vědomí, které vede prof. Jiří Horáček. V tomto centru se budeme nadále zabývat především zkoumáním toho, jak obrazy působí na své diváky na subjektivní, behaviorální a neurální úrovni. V současnosti přitom věnujeme více času neuměleckým zobrazením – jakými jsou mediální obrazo-texty – a jejich dopadu na psychické zdraví a eventuálně psychopatologii. To, jakým způsobem nejrůznější aktéři manipulují v masovém měřítku lidskou myslí skrze různé formy těchto obrazo-textů, je myslím jedno z nejzásadnějších společenských témat této doby.

Můžete to trochu rozvést?

Momentálně kupř. finišujeme s přípravou experimentu, v němž zkoumáme neurokognitivní mechanismy působení mediálních zpráv, a to, jak mohou potenciálně ovlivňovat duševní zdraví. Experiment kombinuje měření ve funkční magnetické rezonanci (fMRI) se subjektivním hodnocením a testujeme v něm – mj. s využitím simulovaného mediálního rozhraní (internetových novin) a psychologických intervencí – dvě různé strategie asimilace negativních, emocionálně zasahujících a potenciálně stresujících mediálních zpráv.

A jaké výsledky přináší zkoumání vnímání uměleckých děl?

Samozřejmě pokračujeme i ve zkoumání mechanismů odpovědi na umělecká díla – těch, které se odehrávají na nevědomé i vědomé úrovni. Zajímá nás, co se děje při vnímání obrazů v mozku na úrovni neurálních procesů. To klíčové při setkání s uměleckým dílem (stejně ale i v případě duševní nemoci) je ovšem subjektivní prožívání. A my bychom se chtěli stále více věnovat hledání způsobů, jak experimentálně propojit subjektivní výpověď o nějakém prožitku (kupř. uměleckého díla) s objektivními daty z funkční magnetické rezonance nebo EEG o neurální signatuře onoho prožitku. Momentálně kupř. dopisujeme článek, který je výsledkem poměrně komplikovaného experimentu, během něhož jsme s využitím funkční magnetické rezonance, eye trackingu i subjektivního hodnocení zkoumali prožitek osobního zasažení (pohnutí) uměleckým dílem. Experiment probíhal ve dvou fázích. Týž dobrovolník přišel na měření dvakrát s dvoutýdenním odstupem – nad obrazy, které napoprvé označil jako osobně nejvíce zasahující, se měl doma zamýšlet, ke skupině obrazů, které jej naopak vůbec nezasahovaly, si měl za úkol načíst interpretace a komentáře. Zajímaly nás rozdíly mezi reakcemi na obrazy, které dobrovolník označil jako osobně zasahující, oproti těm, které ho nechaly chladným, ale především, jak se oba druhy bližšího seznamování s obrazy odrážejí ve změně hodnocení a v mozkové aktivitě. Interpretace výsledků je komplikovaná, nicméně lze říci, že hlavním nálezem na úrovni neurálních dat byla zvýšená aktivita částí defaultní sítě (*default mode network* – DMN) jak u silně zasahujících obrazů oproti nezasahujícím, tak následkem domácí přípravy, během níž diváci získali k obrazům „hlubší vztah“, a ty se tak staly součástí vnitřního mentálního světa diváka. Stručně řečeno, výsledky interpretujeme jednak jako potvrzení, že pohnutí uměleckým dílem je koherentním a smysluplným konceptem zkušenosti s uměním i na úrovni neurálních dějů, a dále, že toto měřítko osobní angažovanosti a vtaženosti do uměleckého díla koresponduje s aktivitou DMN. Rovněž je pozoruhodné, že jsme aktivitu DMN (jdoucí ruku v ruce s osobní angažovaností) dokázali zvýšit tím, že jsme diváky přiměli k aktivnímu a hlubšímu sledování obrazů pomocí studia a kontemplace.

→Charles Harbutt: *Slepé dítě sahající po světle*, 1961.
Zdroj http://www.charlesharbuttphotographs.com.

Tím se dostáváme k další oblasti vašeho profesního zájmu, která s výše řečeným přímo souvisí. Jsou jí proměny emocionální „řeči“ lidského těla, jak je zachycuje výtvarné umění a vizuální kultura. Věnujete se tomu ve své zatím poslední knize *Trauma, tíseň, extáze, prázdnota – Formule afektu a patosu 1900–2018*. Zde si neodpustím malou vsuvku v souvislosti s experimentem, který jste popsal výše. Když jsem asi před patnácti lety četl vaši knihu *Muzeum umění v digitální době*, hodně mě zasáhl jeden příklad, který tam uvádíte, tuším v souvislosti s tím, jak název díla ovlivňuje jeho „čtení“ či emocionální reakci, kterou může vyvolat. Bylo to tak silné, že si to pamatuji dodnes a znovu jsem si to teď v knize vyhledal. Nejde o malbu, ale o snímek amerického fotografa Charlese Harbutta z roku 1961, na níž je zachycen malý chlapec klečící v potemnělé místnosti tváří ke zdi, na které je typická dětská kresba. Do místnosti proniká úzký pruh světla, zobrazující se na stěně, nejspíš pootevřeným oknem nebo dveřmi, po němž chlapec natahuje ruce. Snímek se může zdát na první pohled banální, dokud si v textové části nepřečteme jeho název: *Slepé dítě sahající po světle*. V tu chvíli se vám promění před očima v zobrazení hluboce emocionální, v obraz obtížně sdělitelné lidské zkušenosti. Slepé či téměř slepé dítě snažící se dostihnout světlo, vztahující toužebně ruku po něčem, co se na chvíli zobrazilo na jeho sítnici. Touha nevidomého dítěte něco uvidět, uniknout na chvíli z bariéry temna. Je to silné. Co vás ke studiu zobrazování emocí v umění vlastně přivedlo?

Jsou to samozřejmě spojité nádoby, ale mě primárně zajímá, jak výtvarná díla (a šířeji obrazy) působí na diváka, tedy i jaké emoce v něm vyvolávají – tomu se věnuji se svými kolegy v našem výzkumu. A od studia afektivního působení obrazů je odvozený můj zájem o zobrazování emocí (především v moderním a soudobém) umění, kterému jsem se věnoval spíš jako kurátor výstav. Kromě zmíněné knihy *Trauma, tíseň, extáze, prázdnota* jsem autorem velkého projektu *Obrazy mysli / Mysl v obrazech*, který společně realizovaly Moravská galerie a Deutsche Hygiene Museum, a také výstavy *Tváře – fenomén tváře ve videoartu* v Galerii Rudolfinum. Pro podstatnou část teorie a kritiky od sedmdesátých let minulého století do současnosti je zobrazování emocí v umění jakýmsi podezřelým, naivním reliktem. Očekává se, že umění má především cosi kriticky analyzovat, komentovat nebo „řešit". Pro mě jsou naopak nejzajímavější ti současní umělci (kupř. americký malíř Vincent Desiderio nebo anglická sochařka Rachel Whitereadová), kteří ve svých dílech fixují často velmi subtilní a komplikované emocionální stavy.

Když už jsme u moderního umění… zaujal mě váš loňský text pro webový portál o současném vizuálním umění *Artalk.cz*. Vlastně ho pokládám za tak závažný a podnětný, že jsem se ho rozhodl přetisknout i v našem časopise, hned za tímto rozhovorem. Co vás vedlo k formulaci tak ostrého stanoviska?

Já si nemyslím, že by můj text byl nějak zvlášť ostrý, jak říkáte. A rozhodně mne k jeho napsání nemotivovala nějaká frustrace (ta mne plní tváří v tvář české politice). Špatné texty o umění a agresivní aktivistickou ideologii části soudobého uměleckého establishmentu je ostatně nejlépe ignorovat, své studenty se snažím učit, jak s tímto diskurzem kriticky pracovat.

Podle mě ostrý je, ale ani ne tak vůči samotným umělcům, jako spíš vůči těm, kdo o umění píší. V tom článku si kladete otázku, proč narážíme v souvislosti se současným uměním na takový slovní balast. Jistě to nějak souvisí s upadající kvalitou současné umělecké produkce. Francouzský historik umění Jean Clair v jedné své knize sarkasticky podotýká, že jako by zde existovala přímá úměra. Čím víc je dílo povrchní a bídné, tím větší slovní motanici, v níž se mísí hantýrka různých humanitních věd, u tzv. znalců vyvolává.

Ano, ve svém textu v podstatě říkám (a odvolám se i na jiné podobně smýšlející autory), že špatné a plytké umění a špatné, tedy obtížně srozumitelné psaní o umění existují v biologicky dokonalé symbióze. Chabým uměleckým dílům postrádajícím vizuální zajímavost i myšlenku se tyto texty snaží dodat zdánlivou důležitost a význam těžkopádnými a banálními texty, pro něž je naopak živnou půdou existence bídného umění.

A nesouvisí to celé nějak i s klesající kvalitou humanitních věd? Loni zesnulý Roger Scruton, který si opravdu nebral servítky, v této souvislosti mluvil dokonce o „kultuře podvodů", související s úpadkem vysoké kultury, na jejíž místo tato „kultura" nastupuje. Formuluje to asi takto: Toto podvádění vyžaduje určitou míru spiklenectví mezi pachatelem a obětí, kteří spolu konspirují, aby se utvrdili v přesvědčení, že věří tomu, čemu nevěří, a cítí to, co cítit nejsou schopni. Existují falešná přesvědčení, falešné názory, falešné podoby odbornosti. Existují také falešné emoce, které se objevují, když lidé zlehčují a znehodnocují formy a jazyk, z nichž může vyrůstat opravdový cit, takže se pak pro ně stírá rozdíl mezi pravdivým a falešným. Umělec i spotřebitel (kurátor, kritik, divák) spiklenecky spolupracují

na tom, aby se navzájem přesvědčili, že to, co v jalovém uměleckém díle a skrze ně cítí, je něco hlubokého, významného a reálného. Ale ono tam nic není. Nicméně celý kolotoč se tím udržuje při životě…

Já ten Scrutonův text nečetl, nicméně zčásti s tím souzním. Odlišil bych ale dvě věci: jednou je kvalita humanitního bádání, kterou zmiňujete. Tady si vůbec nemyslím, že by klesala – samozřejmě to neplatí obecně. Ale jen v oblastech, které sleduji, tedy v dějinách a teorii umění a obrazu, se na mnoha místech dělá prvotřídní věda, která navíc má ambice, aby nezůstala uzavřena v úzkém rámci omezeného akademického publika, ale aby zasahovala širší veřejnost a debaty. Nemusíme chodit daleko, vezměte jen kupř. Centrum raně středověkých studií na Masarykově univerzitě, které vybudoval Ivan Foletti a dnes je světově významným centrem bádání i popularizace ve své oblasti. Druhou věcí je specifický svět soudobého umění, který skutečně trpí řadou neduhů a možná na prvním místě právě potřebou zabývat se vlastními problémy, být (jak pěkně říká Jaroslav Róna) „nástěnkou nejrůznějších nářků“, a v této souvislosti dává Scrutonova teze smysl.

Myslím, že to nejpodstatnější sdělení vašeho textu je toto: „… skutečnou tragédií je dle mého názoru především ztráta povědomí o tom, že jedním z nejvlastnějších důvodů existence i současného uměleckého díla je, aby přinášelo požitky pro smysly, potěšení, okouzlení, údiv nad tím, jak něco takového umělec dokázal vytvořit, a silné emoce v nejširším jejich spektru.“ Sám něco takového ve svých knihách a textech již mnoho let hlásám, nejexplicitněji ve svém delším textu „Chvála obrazu. O nutnosti návratu krásy a přirozeného světa do umění“.[5] V podstatě bez větší odezvy. Má podle vás soudobé umění nějakou šanci se v dohledné době změnit? Připustíme si vůbec někdy, že „císař je (většinou) nahý“?

V tom smyslu, v jakém se ptáte, se umění podle mě nezmění. Ale já zde (na rozdíl od vnímání globální i české politické scény) vůbec nepociťuji skepsi! Znám řadu pozoruhodných současných výtvarných umělců – napříč generacemi –, jejichž díla poskytují vnímavému divákovi příležitosti ke skutečně hlubokým a mnohovrstevným prožitkům. Od intelektuálních reflexí k silným emocím, vědomí subtilní nebo závratné krásy, spirituality či chcete-li transcendence. Nepochybně jich je menšina, ale dobré umění nikdy nepřevažovalo, a ani v budoucnu tomu nebude jinak. A tu většinu je možné více či méně ignorovat. Což dvojnásobně platí o zideologizovaném teoretickém balastu, ať už je progresivistický nebo konzervativní. Své studenty se snažím vést k tomu, jak se v té záplavě umění i textů zorientovat a jak rozpoznat kvalitu, což je samozřejmě pro koryfeje soudobé teorie a art establishmentu relikt zaostalého myšlení. ■

---

1 Mikš, František – Kesner, Ladislav (eds.): *Gombrich. Porozumět umění a jeho dějinám* (2009). Barrister & Principal, Brno.

2 Kesner, Ladislav (ed.): *Vizuální teorie. Současné angloamerické myšlení o výtvarných dílech* (1997). H&H, Jinočany. Kesner, Ladislav – Schmitz, Coleen M. (eds.): *Obrazy mysli – mysl v obrazech* (2011). Barrister & Principal a Moravská galerie v Brně.

3 Kesner, Ladislav: *Muzeum umění v digitální době. Vnímání obrazů a prožitek umění v soudobé společnosti* (2002). Argo a Národní galerie v Praze, Praha.

4 Kesner, Ladislav: *Trauma, tíseň, extáze, prázdnota. Formule afektu a patosu 1900–2018* (2018). B&P Publishing a Západočeská galerie v Plzni.

5 Mikš, František: „Chvála obrazu. O nutnosti návratu krásy a přirozeného světa do umění“, in *Obrana ženských tvarů* (2016). Barrister & Principal, Brno.

K čemu nám je (současné) umění? A jak o něm psát?

Ladislav Kesner

Následující text autor napsal v polovině loňského roku pro webový portál o současném vizuálním umění *Artalk.cz* a vyvolal celou řadu reakcí. Ne však tolik a takové, jaké by si zasloužil. Považuji ho za tak zásadní, že jsem se ho rozhodl po drobných úpravách zveřejnit i v našem časopise jako doplněk k rozhovoru s Ladislavem Kesnerem, ale také jako podnět k případné budoucí diskuzi a reakcím. (fm)

Karikatura Alana Dunna pro *Art in America*, 1/1962.

Otázka „K čemu je nám (dnes) umění?“ by nepochybně měla být kladena častěji a možná společně s otázkami „Jaký má smysl psát o umění?“ či „Jak psát a pro koho?“ Osobně je mi bližší a pro mě naléhavější převést takové otázky do první osoby jednotného čísla a ptát se sám sebe: Jaký smysl má pro mne (současné) umění? A jaký má smysl, abych (nadále) o umění psal? Případně: Jak psát, aby to nějaký smysl komusi přinášelo? Jedním z čerstvých impulzů k takovému tázání se mi staly staré ročníky *Art in America* z šedesátých, sedmdesátých a osmdesátých let minulého století, které jsem v posledních měsících po večerech pročítal. Mezi množstvím vynikajících článků a kritik o umění té doby jsem málem přehlédl drobnou karikaturu v prvním čísle z roku 1962, z níž dýchá podobně nostalgická atmosféra doby dávno minulé jako z *Volných směrů* z roku 1910. Zjevně ironizuje těžkopádnost a nesrozumitelnost „psaní o umění“ (*artwriting*) a v době svého vydání byla asi k zasmání. Ale je k smíchu i dnes? Měřeno tím, na co jsme uvykli v textech o současném umění, je ta věta, jež se v roce 1962 mohla zdát bizarně pokroucená, vlastně zcela neškodná a gramaticky i sémanticky srozumitelná. Čemu bychom se na ní dnes mohli či měli smát? Lze ji snadno přeložit a v češtině dává

smysl stejně jako v původním jazyce: „Hodnota moderního uměleckého díla odvisí méně od jména a slávy umělce, než od jeho schopnosti abstrahovat metafyzický pojem prostorového vztahu z vymezeného obrazu reality…“ A nehodí se vlastně docela dobře k popisu některých nejradikálnějších děl, jež byla na tehdejší newyorské umělecké scéně k vidění – například ikonoklastického vystoupení tehdy neznámého, třiadvacetiletého Franka Stelly, který roku 1959 vystavil své „pruhované“ obrazy, dnes obecně považované za jedny z prvních děl reduktivního minimalismu?

Začteme-li se do článků v *Art in America* z pera předních kritiků té doby (jako byli Lawrence Alloway, Max Kozloff, Leo Steinberg, Michael Fried, Lucy Lippardová či Peter Schjeldahl), shledáme, že i ve svých rétoricky nejobtížnějších momentech nejdou nad rámec toho, co pranýřuje karikaturista. S jejich konkrétními vývody a hodnocením je možné nesouhlasit, ale jsou srozumitelné, čtenářsky vstřícné a je z nich patrné, že i ve svých abstraktnějších polohách vždy komunikují s viděnými a prožitými výtvarnými díly.

Zřejmě ani v nejdivočejším snu by si autor této kreslené anekdoty a jeho čtenáři v roce 1962 nedovedli představit, jak bude možné psát o soudobém umění ve 21. století, notabene způsobem, který je dnes mnohými akceptován jako normální a normativní – kupříkladu jako v náhodně vybrané pasáži z textu o současném post-abstraktním umění v časopisu *Texte zur Kunst*, který mi zkřížil cestu v těchto dnech:

> „The insistence on contemporary identity politics, on the differentiation and concreteness of the subject does not go far enough if it fails to perceive this contingency and heteronomy of the figure of identity-formation as such, or merely affirms it in the interest of a ‚critique of metaphysics‘ without securing its relation to the *axiomatic* equality of the subjects. The *minor* narratives in which the authors and audiences of contemporary post-abstract art behold their own reflections are images supported by the symbolic order that shore up the availability of the subjects (and objects) within the order of representation.“[1]

Případná námitka, že *Texte zur Kunst* jsou odborným periodikem, jehož čtenář musí být na takový jazyk připraven, myslím neobstojí. Jednak tento druh slovní huspeniny lze nalézt i v katalozích či programových textech světových přehlídek umění a dalších formátech určených širší veřejnosti (jak mimo jiné pěkně doložili David Levine a Alix Ruleová svojí analýzou fenoménu International Art English)[2] – tedy přesně tohoto *ptydepe*, jak je používáno v tiskových zprávách k výstavám současného umění. Především však text odborníků určený odbornému publiku sice musí používat specializovaných pojmů a konvencí vyjadřování, ale požadavek na sdělnost a srozumitelnost je pro něj stejně zásadní jako v případě sdělení pro širší veřejnost.

◆

Na citovanou pasáž tak lze nahlížet jako na symptom toho, kam se svět současného umění a reflexe nad ním posunul za šedesát let, a myslím, že vypovídá přesně nejen o tom, jaké je psaní o umění, ale také k čemu dnes (pro mnohé) soudobé umění je. Proč narážíme v souvislosti se současným uměním na takový slovní balast? První důvod je přímočaře banální, vyplývá z exponenciálního rozmachu světa umění a současně souvisí s pojmem, který soudobá umělecká scéna úspěšně vytěsnila – totiž s kvalitou. Počet lidí, kteří se (leckdy výborně, mnohdy spíše bídně) živí současným uměním – tedy umělců, kurátorů, kritiků, teoretiků, galeristů –, je násobně větší než na počátku šedesátých let. Logickým důsledkem je absurdní

nadprodukce uměleckých děl, stejně jako výstav, všemožných přehlídek i textů. Jak píše americký filozof a kritik David Carrier[3] (a jak konstatovali i mnozí jiní): dobré texty o umění jsou stejně vzácné jako dobré umění. Nepochybně je ale možné jít dále a nadhodit, že špatné (nezajímavé, plytké) umění a špatné (pompézní, nesrozumitelné) psaní o umění ve skutečnosti existují v biologicky dokonalé symbióze. Chabým uměleckým dílům postrádajícím vizuální zajímavost i myšlenku je možné dodat zdánlivé důležitosti a významu těžkopádnými a banálními texty, pro něž je naopak živnou půdou existence bídného umění.

Nesrozumitelné a triviální texty o umění mohou samozřejmě vycházet z jakéhokoliv interpretačního rámce (kupříkladu z klasické formalistické kritiky, fenomenologie či psychoanalýzy), ale právě tak je nepochybné, že maligní bujení *artspeaku* nastalo až v přímé souvislosti s posunem v chápání toho, k čemu nám je dnes (současné) umění. Je důsledkem pronikání kritické teorie v sedmdesátých a osmdesátých letech (u nás s příslušným zpožděním), po roce 2000 pak jazyka identitní politiky, na jejíž excesy stále více upozorňují i autoři, již z tohoto ideového prostředí vzešli. Z mantry, že umění má být společensky angažované a aktivistické, logicky vyplývá jeho zájem o společensko-politické otázky (především ty, jež zajímají intelektuální kruhy) a snaha „nastolovat“, „demontovat“, „demaskovat“ diskurzy, narativy, pozice. Je důsledkem toho typu uvažování, jež tvrdí (slovy jiného recentního textu), že „… pole soudobého umění má dekonstruovat sémantiku narcisistického autoritářského statismu z feministického hlediska a vytvářet kontra-hegemonické mocenské struktury“.[4] Neboli, řečeno lapidární češtinou Jaroslava Róny, že současné umění se stalo „vývěskou politicko-společenských stížností“.

INZERCE

Právě vyšlo v Centru pro studium demokracie a kultury!

Pavel Hošek

Ve víru Velkého tance

Duchovní zkušenost přítomná v literárním díle C. S. Lewise

Dílo C. S. Lewise zůstává zahaleno tajemstvím. Ačkoliv má stamiliony vděčných čtenářů, jeho způsob myšlení je zvláštní a ojedinělý. Je autorem více než padesáti knih, mezi kterými najdeme sbírky básní, odborná pojednání, soubory esejů a kázání, romány v žánru sci-fi i pohádky pro děti. Je to dílo mimořádně rozmanité a členité. Přesto jsou Lewisovy knihy od první do poslední spojeny neviditelným poutem. Jsou to dílčí a různorodá vyjádření určité základní výpovědi, která prostupuje celým jeho literárním dílem. Vychází z Lewisovy duchovní zkušenosti, která byla rozhodujícím inspiračním zdrojem veškeré jeho tvorby.

A5 | brož s klopami | 200 stran | 229 Kč

www.cdk.cz

Politický a občanský aktivismus maskovaný jako vizuální umění je samozřejmě zcela legitimní a je dobře, že existuje, jakkoliv o jeho efektivitě můžeme mít pochyby (viz dále). Problémem je, pokud se takové pojetí umění stane jádrem sebedefinice současného uměleckého světa a pokud je vlivnými hybateli tzv. uměleckého provozu v mezinárodním i domácím měřítku brutálně prosazováno na úkor umění, které aktivistické intence a cíle nemá. A skutečnou tragédií je dle mého názoru především ztráta povědomí o tom, že jedním z nejvlastnějších důvodů existence i současného uměleckého díla je, aby přinášelo požitky pro smysly, potěšení, okouzlení, údiv nad tím, jak něco takového umělec dokázal vytvořit, a silné emoce v jejich nejširším spektru.

V českém prostředí je asi nejvýraznějším symptomem tohoto stavu osud Ceny Jindřicha Chalupeckého, která z dlouhodobého, širší veřejností ovšem neakceptovaného,[5] preferování konceptuálních tendencí přešla v nástroj prosazování politicky angažovaného umění, kdy se uplatňuje přímočará utilitárnost. Vítěz je vybrán, protože „přistupuje kriticky k současným mocenským politickým strukturám a snaží se je nabourávat pomocí jejich vlastních nástrojů“. Výsledky logicky vzbuzují rozpaky i u vstřícně naladěných kritiků, kteří upozorňují na plytkost takových děl.[6]

Existují minimálně čtyři důvody, proč sociálně a politicky angažované umění (a především umění, jež si na angažovanost hraje), preferované mluvčími současné umělecké scény, v drtivé většině případů selhává a nevzrušuje nikoho kromě jeho protagonistů. Prvním je jeho pokrytectví či (diplomatičtěji řečeno) ontologický problém, jak jej před lety pojmenoval Tom Holert ve svém hloubavém eseji o zodpovědnosti současného umění. Totiž „… skandální fakt nejhlubší provázanosti současného angažovaného uměleckého světa“ s hlavním terčem aktivistické kritiky: globálním finančním kapitálem.[7] Druhým důvodem je skutečnost, že mnohá díla s domněle politickým či sociálně angažovaným poselstvím ve skutečnosti trivializují složité problémy, pokud rovnou neparazitují na bolesti a utrpení druhých. Třetím důvodem je, že v uměleckém diskurzu se ve zřejmé snaze „ospravedlnit“ hodnotu nebo relevantnost osvědčených kanálů v době sociálních a environmentálních krizí najednou objevují tvrzení ohledně funkce daného uměleckého díla, která dalece přesahují nebo přímo rozporují to, co si dílo skutečně může nárokovat. S tím úzce souvisí fakt, že se tento typ děl zcela míjí s adresáty: oslovuje výlučně insidery uměleckého světa a spřízněné intelektuály. Diskurzivní a subverzivní (sic!) potenciál aktivistického umění možná zasáhne příslušníky „hegemonistických neoliberálních struktur“ nad diskuzí u lahve Krug Vintage Brut v pětihvězdičkovém benátském hotelu po návštěvě Bienále nebo v privátním tryskáči cestou z Art Miami. A jak inspiruje a posiluje zpolitizované kvazi-umění oběti neoliberalismu – ať jsou jimi lidé zbídačení exekučním systémem v Česku nebo (progresivistickými intelektuály vysmívaný) volič Trumpa, americký *Untermensch*, jehož průměrná doba dožití v nejbohatší zemi světa setrvale klesá?[8]

Ale nejzásadnější je poslední důvod: vizuální umění není ideální formou ke komunikaci a diskuzi o tíživých politických, ekonomických a sociálních problémech. Není třeba pochybovat o tom, že umělecká díla mohou někdy otevírat nové způsoby vhledu do tíživých problémů a situací společenské existence, že občas mají hlubokou moc pohnout vědomím – burcovat, mobilizovat, motivovat jedince i skupiny k morálně aktivním činům. Mohou tak ale činit jedině svými specifickými výrazovými prostředky, skrze (vizuální, taktilní, kinestetický, emocionální, duchovní, intelektuální) prožitek, který poskytují svou formou a který může být ideálně usnadněn osvícenou interpretací. Nejsou-li toho schopna, zůstávají jen propagandou nebo povrchním komentářem, neskonale méně efektivním než jiné formy veřejného diskurzu o špatnostech a výzvách soudobého světa.

◆

V závěru se chci vrátit ke své (naivní) představě, k čemu by nám mělo být současné umění. Nemá smyslu se rozepisovat o tom, že se svět nachází v hluboké existenciální krizi. Jednou z nejvýraznějších dimenzí této krize je rostoucí tlak na lidskou psychiku. Koronavirus je v tomto smyslu jen (bohužel nikoliv příslovečně poslední) kapkou: zjevil se v době, kdy jsou jednotlivci i lidská společenství stále intenzivněji saturována negativními emocemi – strachem a úzkostmi, anhedonií, frustrací a naučenou bezmocí, jak je vyvolává eskalující tlak globálních a lokálních problémů (od prohlubující se nerovnosti, klimatické katastrofy v přímém přenosu přes rozmach extremismu po erozi demokratického způsobu vládnutí či hrozbu agresivního ruského a čínského totalitarismu a mnohé další faktory). Negativní působení těchto stresorů je nadto dáno souběhem mezi způsoby, jimiž se v různé míře bezprostředně otiskují do individuální žité zkušenosti každého z nás (a současně jsou umocňovány mediálně šířenými reprezentacemi světa vůkol).[9]

Sociální epidemiologie negativních mentálních stavů vyvolaných zevním prostředím není jen jedním z dalších problémů, ale rovněž jejich pojivem. Ve světě, který je ve vzrůstající míře vnímán jako nepředvídatelný, naplněný existenciálními hrozbami a frustracemi, bude duševní rovnováha a psychické zdraví jedince stále více kauzálně spojeno s negativními emocemi a pocity přenášenými masovými a sociálními médii. Schopnost adaptovat se na tuto zátěž, jež bude spíše eskalovat než se zmenšovat, představuje obrovskou výzvu pro budování psychické odolnosti. V tomto kontextu je snad také možné uvažovat o smyslu (nejen současného) umění. Úmyslně zde ale neodkazuji k vědecké literatuře, dokládající pozitivní efekt umění na psychiku, nejde o účelové, preskriptivní pojetí. Představa, že si spolu s meditací, procházkou v přírodě a antidepresivem naordinuji pravidelnou návštěvu galerie, abych si přivodil pozitivní prožitek a posílil psychiku, by byla stejně směšná jako utilitární dogma angažovaného umění. Ale je svrchovaný čas vzít vážně v úvahu, že i současné umění může mít hojivou a podpůrnou roli. Uznat, že mnozí (pravděpodobně naprostá většina) z jeho diváků od něj neočekávají další konfrontaci s nespravedlnostmi, hrůzou a hrozbami, jimiž je *ad nauseam* sytí média, a že v tom limitovaném čase, který mohou věnovat umění, očekávají spíše pozitivní či transformativní prožitky – a ano, i únik z tíže běžné existence. A že, pokud si už otevřou text o současném umění, nejsou zvědavi na sémiokapitalismus, transgresi, prekarizaci, heteronormativitu či dekoloniální ekofeminismus…, ale více na slova, která jsou schopna jim smyslový, emocionální a myšlenkový potenciál kvalitního současného umění zprostředkovat. ■

---

1 Sebastian Egenhofer, Figures of Defiguration. Four Theses on Abstraction, *Texte zur Kunst* 18 (č. 69), 2008, s. 139–145.

2 Alix Rule a David Levine, International Art English, Triple Canopy, https://www.canopycanopycanopy.com/contents/international_art_english.

3 David Carrier, Looking/Reading/Writing, Brooklyn Rail March 2013, https://brooklynrail.org/2013/03/artseen/lookingreadingwriting

4 iLiana Fokianaki, Narcissistic Authoritarian Statism, Part 1: The Eso and Exo Axis of Contemporary Forms of Power, *e-flux Journal* č. 103, October 2019.

5 Srov. Kupř. Kristýna Drápalová, CJCH special: Cena za díru v překližce, *Artalk* 18. 11. 2013, https://artalk.cz/2013/11/18/cjch-special-cena-za-diru-v-preklizce/

6 Srov. kupř. vyjádření Anny Remešové, cit. in: Alena Rokosová, Překvapivý ročník. Cenu Jindřicha Chalupeckého získal Andreas Gajdošík za aktivistický on-line projekt upravených zpráv o Andreji Babišovi. ČRO-Vltava 10.12. 2019, https://vltava.rozhlas.cz/prekvapivy-rocnik-cenu-jindricha-chalupeckeho-ziskal-andreas-gajdosik-za-8121468

7 Tom Holert, Burden of Proof, *Artforum*, March 2013, s. 251.

8 Anna Case a Angus Deaton, Rising Morbidity and Mortality in Midlife among White Non-Hispanic Americans in the 21st Century, Proceedings of the National Academy of Sciences USA 112, no. 49, 2015, s. 15078–83

9 Srov. Ladislav Kesner, Mental Ill-Health and the Epidemiology of Representations. *Frontiers Psychiatry* 9:289, 2018, doi: 10.3389/fpsyt.2018.00289.

Původně uveřejněno 18. 5. 2020 na webu *Artalk.cz*.

Uvidět věc, popojít k místu

Z poezie Petra Veselého

Petr Veselý. Foto Alena Blažejovská.

Malíř a básník Petr Veselý (1953) vystudoval Střední uměleckoprůmyslovou školu v Brně, obor malba, a poté Akademii výtvarných umění v Praze. Jeho práce jsou zastoupeny ve sbírkách českých i zahraničních galerií. Petr Veselý je členem Tovaryšstva malířského (Vladimír Kokolia, Petr Kvíčala, Jan Steklík) a TT klubu. Od roku 1981 se věnuje pedagogické práci, působil na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity a poté na Fakultě výtvarných umění VUT v Brně, vyučuje na Střední škole umění a designu v Brně. Výtvarně doprovodil básnické sbírky například Norberta Holuba, Milana Laučíka, Tomáše Mazáče, Víta Slívy, Jana Sojky, Martina Stöhra a Zdeňka Volfa. Pro Český rozhlas, stanici Vltava, připravil desítky scénářů k literárním pořadům. Petr Veselý žije v Brně-Jundrově, v bývalé kovárně na Veslařské ulici, kde byl až do roku 1956 kovářem jeho dědeček Vilém Veselý. V nakladatelství Větrné mlýny mu v roce 2014 vyšla básnická sbírka *Jundrov* a letos sbírka *Kovadlina*, ze které je vybrána následující ukázka.

21. srpna 1968

Šerá chvíle
ranní
matka
jak z časů Němcové
stojí
nad mým probuzením
Rusi nás přepadli
pláče
já ze dna postele

Ráno

Náhlé ticho
k rozprostření
potom tlukot
Hodiny
Srdce
stesk hrany
Přívěsek ručníku
V koutě
dnění

V pokoji

Sedím na židli
znenadání se nakloní stěny
obnaží se střešní trámy nad stropem
Otevře se díra světla

⋄◆⋄

Pohledět
Před nocí
Před přítmím
Promáchnout

Kout

Vnukům Toníkovi, Vilémovi a Jarkovi

Chtěl bych tam být
navždy
ale přijde chvíle
kdy už neuvidím
ani ten kousek cihlové dlažby
kterou jsem kdysi pokládal
Spáry
s prorůstajícím plevelem
(on pokvete!)
z rubové strany cihel
nebudou ještě smyty
otisky mých prstů a dlaní
a kdyby hlínu
pod cihlami
někdo prosíval
jako já —
najde
i odstřižky mých nehtů
Jen úzkost?
Kdyby ji někdo uhlídal

Pak ani kost
kostřičky myší
v skulinách propršených pražců lavice
tenké jak jehly
———
Teď v koutě dvora pospávám
a na prasklinách pražců
strouhám kůži dlaně
ve snu
v šedých strukturách
jakýchsi spletí —
všechno v tom střetu
opředly
Pak pohled vnuka
zahlédne opuštěnou
visící pavučinu
pohledem se setkáme
a malý jarní pavouček
přeleze mu po tváři
Slídový prach
Čeho to leží tady střepy
lesknou se
na cihlách
a na plošině dřeva
jako na márách

⋄◆⋄

Uvidět
věc
Popojít k místu

Břemeno

V poklidu setmění
přemisťovat se
Co asi nese z tramvaje
ta malá
v břemenu nad ni větším
Silnice klesla
V pohledu lesky věží
lesky kaluží
Zastávka U Kapličky
Dělí nás
čtvero kolejí

11. 11. 2017

Kaplička sv. Josefa*

Kapličku zbořili
v osmapadesátým
letitou na rohu Lelkovy
srdce, kde nic krvácí
Zemřeli prý do roka
ti, kteří bourali
(Stojan, Šmíd a ještě jeden
co otec vzpomíná)
Po nich rány
násobky

* Kaple svatého Josefa stávala na návsi na nároží nynějších ulic Nálepkova a Lelkova v Brně-Jundrově. Nejstarší zmínka o ní pochází z roku 1657, zbourána byla komunisty 15. května 1958.

Ne dnem

A přec jen
i noc je rozedněním
Ne *dnem*
Z šípků čaj polykám k ránu
v říjnu jsem pálil trní
Bodliny v dlani
Byl jsem
Ve svahu nad pivovarem
dohořívají uhlíky
zalévám je dešťovou vodou
pulzují jako hvězdy
Stmívání
Pocítit každou vůni
vteřinu zachvění
Řetězem protáhnout
pletivo branky

Sotva se rozpadly
v pár nocích mrazivých
hroudy poryté hlíny

1. 2. 2020, 4.47 hod.

Ráhnoví

Pod křížem
bohyně stará se
o dítě

Pod břehem Svratka teče

U paty Ježíši líbám tě

Na Piavě v Jundrově, 7. 6. 2020

Poslední báseň

Psal jsem ti v mailu ve dvanáctém:
Oblékám modráky…
slyším v těch dvou slovech oblaky a mraky

7. 4. 2012 – 17. 9. 2020

Steklík

Vypral jen jednu nohavici
politou červeným vínem
svých zašlých manchestráků
šli jsme hned po ránu ulicí ke Dvořákům
zářila

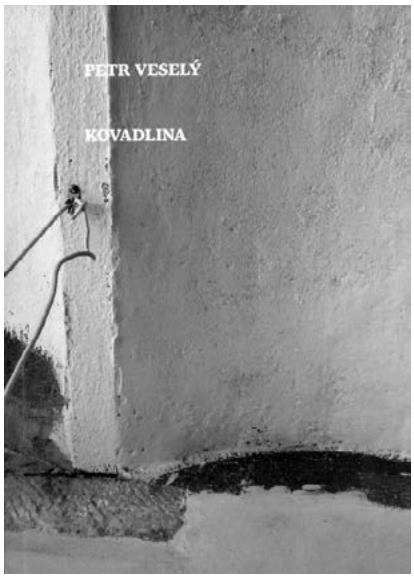

U Svratky v Jundrově

Z aleje hrušeň
zbyla
alejí
došli jsme na tramvaj
Pařezy vyhnívají
Na starém mostě
asfalt ještě měkne
Vzduch fata morgána
Kilometr pod splavem
puká výdřeva
Ke splavu kilometr teče

V popoledním ostrém slunci

V popoledním ostrém slunci
v první podzimní den
přes přehradu let
bylo náhle cítit
nějaký levný olej na opalování
s příměsí potu a písku
Při zavřených očích
větvoví s listím
šumělo mořem
A střecha skála
minula svůj stín

2019

Vybráno z básnické sbírky *Kovadlina* (nakladatelství Větrné mlýny, 2021).

Naši autoři čtou

Co v létě přečetli autoři revue *Kontexty*

Petr Fiala

politik a politolog

Možná je to jistý druh intelektuální nenasytnosti, možná v tom hraje roli vědomí, že dobrých knih je tolik, že je nikdy nestačím přečíst, nebo dokonce hrůza z toho, že nikdy nestačím přečíst ani ty, které chci – no, prostě nikdy nečtu jen jednu knihu, ale vždy souběžně několik. Ze své letošní prázdninové četby proto zmíním tři knihy různých žánrů.

S potěšením jsem přečetl knihu Laurenta Bineta *Civilizace* (Argo 2021). V kostce řečeno, Inkové se stanou vládci Evropy, je to tedy román o alternativních dějinách. Na tento žánr jako historik hledím vždy s jistou skepsí, ale toto je vážně dobré. Binet nekonstruuje jen jiný příběh dějin, ale hlavně přemýšlí nad příčinami historických jevů, nad rolí náhody, vůle a štěstí, nad úlohou náboženství, moci, pokouší se dívat na historii Evropy – a na naše převládající způsoby její interpretace – jinýma očima. Je to chytré, čtivé, zábavné. Velmi mě bavila už jeho *Sedmá funkce jazyka*. Binet ve svých knihách nabízí mně blízký způsob myšlenkové hry a vytváření alternativní reality, který nepostrádá jemný humor ani hloubku.

Některé knihy nevybíráte, ale přijdou k vám samy. Při našem setkání v Olomouci mi dal arcibiskup

Jan Graubner svoji knížku *Zbožnost je užitečná ke všemu* (Karmelitánské nakladatelství 2021). Napsal ji v době, kdy bojoval s covidem a ocitl se doslova na hranici mezi životem a smrtí. Tato zkušenost je na ní tak nějak vidět, protože je nezvykle pokorná, přemýšlivá, vyzařuje z ní radost a vyrovnanost. Vy, kdo mě znáte, se asi divíte, že tady tak chválím knihu arcibiskupa Graubnera, když jsou mi přece bližší jiné teologicko-spirituální pozice. Jenže život je plný paradoxů a nikdy nevíme, co přijde. Ještě před pár lety by mě nenapadlo, že budu chválit knížku fokolarína, zatímco se s nechápavým kroucením hlavy budu pokoušet porozumět současným názorům mně blízkého dominikána. Duch ale vane, kam chce, a cesty Páně jsou nevyzpytatelné… Nemusím

souhlasit s každým postojem, ale tato knížka je čtivá, praktická, dotýká se důležitých věcí, mluví přímo, srozumitelně, a tak nějak moudře. To je to pravé slovo. A proto je dobré si ji přečíst.

Mám rád filmy Woodyho Allena. Proto jsem s chutí a se zvědavostí sáhl po jeho autobiografii *Mimochodem* (Argo 2021) ve výborném překladu Michaela Žantovského. Je tam všechno, co asi čekáte (humor, sebeironie, jak vznikaly jeho klíčové filmy, vztahy s partnerkami apod.), ale i něco navíc. Podstatnou a nejméně veselou část knihy tvoří Allenova obhajoba a jeho výklad událostí v souvislosti s obviněním ze sexuálního zneužívání, které proti němu vznesla Mia Farrowová. O tom bude popsáno jistě ještě mnoho stran a natočeno plno filmů, věnovat se tomu tady nechci. Ani si hrát na soudce. Jen si na tom člověk uvědomí, jak je každý zranitelný (a možná ti nejslavnější jsou často nejzranitelnější), jak snadno se láska mění v nenávist, jak moc se někdy platí za to, když člověk přehlíží varovné signály, a jak je každá ideologická kampaň děsivá, pokrytecká a v dlouhodobém výsledku devastující pro všechny, viníky i oběti.

Spíše zmíním pár věcí, které v proudu Allenovy chytré sebeironie mohou zůstat nepovšimnuty. Jeho fobií si ovšem povšimnete, třeba té „z příchodu“, když má problém vejít na nějakou oslavu, do společnosti, zvláště když už je tam více lidí. Tak tomu rozumím. Nebo jeho zásadě „nikdy nejezdi k nikomu na návštěvu domů“. Líčí to s příklady a barvitě, stejně jako opakovaně zdůrazňuje, že není intelektuál, že tato jeho „nálepka“ je omyl, že má jen takové brýle a umí citovat pár chytrých výroků, a nejvíc ho přitom zajímá sledování sportovních přenosů. Láska ke sportu se mu věřit dá, s tím antiintelektuálstvím je to složitější, ale každý máme nějakou podivnost… Jiné věci jsou nám ale až důvěrně známé a podivné na nich je jen to, že se dějí i v New Yorku. Třeba když Allen popisuje, jak do jeho vysněného střešního bytu třicet let teklo, ať dělal, co dělal: „… povolal jsem stavaře, nechal (…) předělat střechu, instaloval jsem těsnění a pokládal měděný plech, ale když zapršelo, vynášeli jsme kbelíky (…) a každý rok jsem musel nechat vymalovat“. No tak to dobře znám, ale věřili byste tomu, že ani newyorští pokrývači si s tím neporadí? Nebo když popisuje, co znamená bydlet v manhattanském apartmá, kde potřebujete „souhlas domovního výboru pro každou maličkost“, kde občas celý den neteče voda, „takže se vám doporučuje, abyste si natočili vodu do hrnců“, a kde „nejhorší je, že když člověk bydlí ve společenství vlastníků jednotek, předseda a jeho pohůnci musí vyslovit souhlas s osobou, kterou jste konečně našli a která chce od vás byt koupit“. Tak „daleko“ tady ještě nejsme. Nevím ani, jestli je povzbudivé, nebo beznadějné, že na Manhattanu mají tytéž problémy. V každém případě to ukazuje, že všude je chléb o dvou kůrkách, jak říkávaly naše babičky. Ale k důležitějším věcem. Překvapil mě třeba přístup Woodyho Allena k lidem. Snad o všech mluví hezky. O herečkách a hercích, režisérských kolezích, ale i o ženách, s nimiž se ne vždy v dobrém rozešel. Allen hodně přemýšlí o svých chybách, kritika druhých vystupuje z textu jen občas a spíše nepřímo, není pro něj podstatná. Zaujme i ocenění hereckého umění u těch, kteří mu ublížili nebo se proti němu přímo postavili. To není úplně obvyklé.

Allen se ve své tvorbě řídil radami, které mu kdysi v mládí dal scenárista Danny Simon. Připadají mi vrcholně rozumné: „Nikdy nenechávej postavu říkat něco, co není naprosto přirozené, jen kvůli nějaké skvělé pointě, kterou máš hotovou. Naučil mě vyhazovat i mé nejlepší vtipy, pokud jakýmkoli způsobem brzdily nebo zpomalovaly proud vyprávění, vždycky začínat na začátku a směřovat přímo ke konci scénky, nikdy nepsat výstup mimo kontext a nikdy nepsat, když se necítíte dobře, protože ten materiál bude odrážet nedostatek energie a zdraví. Nikdy nesoutěžit. Vždycky přát úspěch současníkům, protože místa je dost pro všechny. A hlavně mě naučil důvěřovat vlastnímu úsudku. Ať mi kdokoli říká, co je legrační nebo co mám dělat, vždycky

se mám řídit vlastním úsudkem.“ Řekl bych, že to jsou dobré rady nejen pro autora a filmaře, ale tak nějak obecně. Třeba i do politiky. Ale to už bych trochu překračoval rámec rubriky, v níž se s vámi mám a chci podělit o své čtenářské zážitky.

Jak ovšem neskončit s nějakým ponaučením, že ano. Tak tady jedno je. Woody Allen vytváří film za filmem, ironie, vtipy, pointy, to všechno vzniká jakoby lehkým perem, působí to samozřejmě. Když ale čtete jeho autobiografii pozorně, uvědomíte si, kolik je v tom práce, dokonce velmi rutinní, a kolik let příprav, než se k něčemu takovému Allen dopracoval. Psaní vtipů a skečů pro druhé, pak vlastní každodenní tvorba, scénáře, léta dřiny, to se skrývá za Allenovým filmařstvím. Lehkost a improvizace jsou jen zdáním, jsou výsledkem práce, vytrvalosti, zdravé umíněnosti a ironické sebedůvěry. Bez práce nejsou koláče a ani skvělé filmy, které více než padesát let baví několik generací diváků.

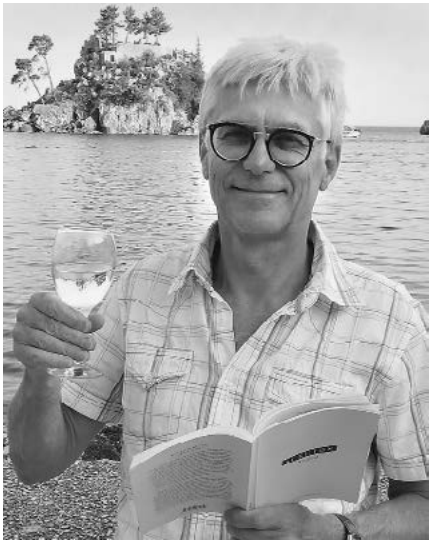

Jiří Hanuš

historik

Na dovolenou jsem si s sebou letos vzal estetický spis Rogera Scrutona s názvem *Krása* (Oikoymenh, Praha 2021) a nebyl jsem zklamán, i když po pravdě řečeno jsem dílko četl zejména pod řeckým úhlem pohledu, pobýval jsem totiž v Parze na epirském pobřeží. Proto jsem zvláště prožil pasáže o kráse přírody, kráse člověka, posvátnosti i vkusu. Četba se tudíž prolínala s mým vlastním pozorováním a místy s ním i splývala.

Na prvním místě s přírodou: tyrkysovým mořem, do jehož hlubin jsem nahlédl s vodními brýlemi, stejně propastnou oblohou bez mráčků, z níž většinou neúprosně žhnulo slunce, všudypřítomnými oleandry, které na rozdíl od našich končin vyrostou do neuvěřitelné výšky a krásy, ibišky s dvaceticentimetrovými květy, věkovitými olivovníky s připravenými sítěmi na chytání zralých plodů, zrajícími citrusovníky a dosud nepoznanými stromy, v nichž aplikace Google rozpoznala morušovníky. A do toho všeho zapadaly Rogerovy úvahy o *objets trouvés*, přírodních klenotech a pokladech, jejichž dokonalost jako by vyzařovala z nich samých vnitřní světlo, o organismech, jejichž harmonie detailů promlouvá o řádu, který je uvnitř nás samých. Kontemplace přírody, o níž mluví britský konzervativec, našla odezvu v mé zkušenosti – zdálo se mi chvílemi s Williamem Blakem, že v zrncích písku vidím celý svět a v tamaryšku nebe.

Vzdálen četbě jsem nebyl ani při pozorování krásy lidské. Samozřejmě, turistická sezóna má ve své nabídce především spoře oděná těla na plážích, clonící poněkud krásy duše. Nemohu následovat platonský ideál, neboť splňuji pouze jednu podmínku jeho dvoupólového rozpětí: jsa starším mužem nevidím tolik krásy v mladších chlapcích, dívčí a ženské tvary mi zcela dostačují. Tedy zejména k tomu, abych spolu se Scrutonem uvažoval o tělech, která tvoří v tom lepším případě souvislost s „Já“, a o tom, že stýkání těl je stýkáním s osobami v tom, čím samy jsou. Na plážích je často „duše zacloněna tělesností“, když se však našinec vydá hned po ránu do turistůprázdných ulic, může nahlédnout

i do tváří domorodců, opálených a vrásčitých, jejichž individualita je s to vyvolat údiv a překvapení. Stará tvář může být krásná, i když nám kult mládí tvrdí opak.

S krásou souvisí podle Rogera posvátno, a toho je v Řecku díky pravoslavné tradici opravdu požehnaně. Až o tomto létu jsem se řecké ortodoxii vnitřně trochu více přiblížil, patrně i díky přímluvě svatého Jiří, na něhož východní tradice na rozdíl od té západní nezapomněla. Posvátno je samozřejmě i na jihovýchodě Evropy promíseno s kýčem, zvláště v krámcích v centrech měst; v chrámech i muzeích však návštěvníkům kynou v ústrety ikony, jejichž krása se mísí s tajuplností. Poprvé v životě jsem si všiml detailů, které v sobě obsahují nestrojově vyráběné řecké obrazy – u Jiřího s kopím sedí na konci jakýsi šašek s pohárem, drak se šibalsky pochechtává. Podívejme, ani ikony nejsou zcela odtrženy od tvůrčí originality a zábavnosti, přítomné v západní tradici. Ortodoxní liturgii ovšem netvoří jen ikony, ale celý chrámový prostor, ikonostas s dvířky zapovězenými laikům, monotónní zpěvy, pozoruhodná délka obřadů. Náboženství je možná někdy opiem lidu, ale rozhodně s krásou souvisí a běda těm, kteří je chtějí vymýtit z duše prostého člověka. Je zajímavé, že Roger Scruton sice zřejmě nebyl praktikující věřící, ale o této hluboké pravdě byl pevně přesvědčen. A právě u něj jsem si osvěžil jeden prvek z mariánské úcty: vzývání Panny Marie jako „hvězdy mořské“, mořské královny, která zachraňuje ztroskotavší námořníky, vzývání přítomné v keltské tradici i východní „blankytné“ ikonografii.

Epirus je ale také svědkem a místem islámu, takřka na každém rohu narazíte na Ali Pašu Janinského a vyprávění o jeho krutých činech i marném boji se sultánem. Tyto příběhy mi Roger ozvláštnil svou úvahou o Mozartově rozkošném díle *Únos ze serailu*, osvícensky oslavujícím dobrotu muslimského srdce. Britskému estetikovi sloužil tento příklad k výkladu postmoderního útěku před krásou, tedy rysu „znesvěcení posvěcených věcí“, ikonoklasmu charakterizujícímu naši bědnou současnost. Ano, při těchto pasážích běhá mráz po těle i v přehřátých letních dnech.

Řecko, to je také a především stolování, jídlo s tisícerými vůněmi a chutěmi, ale také se speciálními zvyklostmi u stolu: se sdílením různých pochoutek, s poznáváním neznámých mořských živočichů, s řeckou hudbou provázející různé ty předkrmy, hlavní jídla a dezerty. Jsem přesvědčen, že Roger jako znalec by na rozdíl ode mne vychutnal všechny nabízené druhy vín a že by dokázal rozpoznat skutečně kvalitně prostřený stůl – já jsem se spokojil s prostým stolním vínem a byl jsem fascinován už tím, jak zručný kuchař vykostil objednanou pražmu. V knize jsem ovšem rád prozkoumal obrázek číslo 9, na němž je ukázka stolu s talířky, skleničkami a svícemi, a dal za pravdu autorovi, že i naše každodennost může být prodchnuta krásnými věcmi, i když jsou prosté.

Kupodivu jsem právě v tomto díle o kráse našel také citát, který jsem chtěl využít pro eventuální instalaci pamětní desky na uctění památky Rogera Scrutona na brněnské univerzitě. Zní takto: „Naše potřeba krásy není něčím, co bychom mohli postrádat, a přesto dál žít jako naplněné lidské bytosti. Je to potřeba, která vyrůstá z našich metafyzických podmínek jako svobodných jednotlivců, kteří hledají své místo ve veřejně sdíleném světě. Tímto světem můžeme bloudit, odcizení, zatrpklí a plní podezření a nedůvěry. Nebo v něm můžeme najít svůj domov a klid v harmonii s ostatními a se sebou samými.“ Tyto věty jsou možná až příliš optimistické, pod řeckými olivovníky ale neznějí vůbec nepravděpodobně. Až budu doma, na drsném severu, třeba mi tento ideál přehluší povědomí o lidské tragikomice. Právě umění totiž ukazuje, jak je harmonie přítomná i vzdálená, zde i „tam“, v našem světě a v našem druhém domově. Nepochybně lze ale přisvědčit talentovanému britskému estetikovi, že pravé umění odkazuje k transcendentnu.

František Mikš

šéfredaktor

Tentokrát je to o četbě z prázdnin, takže to vezmu stejně jako kolegové v lehčím tónu. Letos vydaná kniha, do níž jsem se o prázdninách začetl, je od německého novináře Floriana Illiese a jmenuje se *1913: Co jsem ještě chtěl vyprávět* (Host 2021). Jde o pokračování autorovy úspěšné knihy *1913: Léto jednoho století*, vydané v českém překladu před osmi lety (Host 2013). Tak jako v předchozí knize Illies nabízí čtenářům pestrou mozaiku krátkých příběhů, indiskrétních klepů a anekdot ze světa literatury, hudby a především výtvarného umění, pečlivě stylizovaných a chronologicky řazených, měsíc po měsíci. Čtenář by asi čekal, že půjde už jen o nějakou „vyvářku" zbytků z předchozího bestselleru, ale opak je pravdou. Autor se znovu ponořil do archivů knihoven a galerií a opět nám předkládá zajímavé umělecké panorama „jednoho roku, v němž začíná naše přítomnost", atmosféru odcházejícího devatenáctého století a záblesky toho dvacátého. Můžeme sice polemizovat s tvrzením, že naše přítomnost začala právě v tomto roce, ale v každém případě kniha nejen pobaví, ale je v ní i spousta zajímavých faktů a postřehů.

Illies je Němec, a tak samozřejmě nejzasvěceněji, a často i jízlivě, píše o Německu. A někdy vás u jeho kousavých záznamů napadají zajímavé souvislosti. Například v jednom z prvních čteme: „Dne 9. ledna objeví císař Vilém II. důkaz boží existence. Promluví ke stému výročí pruského povstání proti napoleonské cizovládě a zčistajasna prohlašuje: Máme viditelné důkazy, že Bůh byl s námi a je s námi. Z těchto uchopitelných a viditelných skutečností minulosti si může také veškerá německá mládež ukovat v ohni osvědčený štít víry, jenž nikdy nesmí chybět ve výzbroji žádného Němce a Prusa." Nicméně mládež a zejména městské obyvatelstvo, jak se zdá, to už cítí trochu jinak. Oddává se masově organizovanému nudismu a pokuřuje cigarety značky Muslim: „Islám patří k Německu. Takzvané ‚problémové cigarety' značky Muslim jsou roku 1913 nejprodávanější cigarety v zemi (ano, opravdu tomu můžete věřit)."

Autorovi věřím a myslím si, že tehdy pro Němce představovaly jistý nádech exotiky, v níž hledali únik z náboženské bigotnosti a překotně se rozvíjející průmyslové a městské společnosti. Nikoho tehdy nejspíš ani ve snu nenapadlo, že o nějakých sto let později bude v německých porodnicích patřit mezi nejoblíbenější křestní jména Mohamed. Jak se však čtenář dočte o několik stránek dál, již tehdy se objevili prozíraví myslitelé nabízející zaručené recepty, jak posílit libido a fertilitu germánských dívek a žen, nemluvě o čistotě rasy. Kupříkladu „atašé" německého nudismu Richard Ungewitter v roce 1913 vydává své stěžejní dílo *Nahota a kultura – nové výzvy*, v níž apeluje na čtenáře/ky: „Pokud by každá německá žena viděla častěji nahého germánského muže, nehonily by se tolik za exotickými cizími rasami."

Další knihou, kterou jsem si vzal na dovolenou, jsou vzpomínky a úvahy malíře Viktora Pivovarova *Zamilovaný agent* (Torst 2018). Vybral jsem si ji proto, že v pražském Veletržním paláci právě probíhá malířova velká retrospektivní výstava, lákavě nazvaná

Viktor Pivovarov: *Podobenství o vyjedeném vejci*, z cyklu Ztracené klíče, 2015. Repro *Zamilovaný agent*

Moskevská gotika. Někdy je lepší si před návštěvou galerie o malíři něco přečíst, zvláště jde-li o tak barvitou a těžko uchopitelnou osobnost, jakou je Pivovarov. Narodil se v roce 1937 v Moskvě a již jeho studijní počátky na Kalininově moskevském uměleckoprůmyslovém učilišti málem skončily katastrofou: „V roce 1954 mi nabízejí, abych vystavil své kresby na školní chodbě. Kreseb mám spousty, ale rámy žádné. Bez dlouhého přemýšlení sundávám několik portrétů Stalina, samotné portréty házím za skříň a do rámů umísťuji své kresby. Naprosto beznadějný idiot!“

Téměř zázrakem se incident obejde bez vážných následků, Stalin je už rok po smrti a vystrašené vedení školy celou záležitost ututlá. Pivovarov se po skončení studií věnuje převážně ilustraci, ale je také členem moskevské undergroundové umělecké scény – později je řazen mezi autory tzv. moskevského konceptualismu. V roce 1982 definitivně přesídlí do Prahy za svou druhou manželkou Milenou Slavickou a postupně se sžívá s místní výtvarnou scénou, nasává zdejší kulturu, tvoří a vystavuje.

Na knize mě zaujal především vývoj Pivovarovy tvorby od ruského konstruktivismu a konceptualismu přes plochou „plakátovou“ tvorbu inspirovanou cedulemi a vývěsními štíty, surrealisticky laděná dílka a eidemické postavy a krajiny až k téměř realistické malbě z posledních dvou desetiletí, odkazující na staré mistry – cyklům *Jedlíci citronů* a především *Ztracené klíče*. Zejména v druhém z nich, inspirovaném Cranachem, Bruegelem, Bellinim a dalšími, prokázal Pivovarov svůj talent a mistrovství a odpověděl i na otázku, kterou si kladl přibližně od počátku nového tisíciletí: „Mé myšlenky se stále více točí kolem realismu. Trápí mě, zda tato zdánlivě oprýskaná metoda disponuje skrytými, doposud nevyužitými možnostmi, nebo jde o dřevěný bicykl, který dávno patří do muzea.“

Pivovarův návrat k tradiční malbě je tak trochu zjevením, ačkoli asi těžko bychom mohli mluvit o realismu v pravém slova smyslu. Spíše maluje „skrze kulturu“ – sám na jednom místě své knihy mluví o tom, že naučit se vidět neznamená pro umělce jen osvojit si techniku, ovládnout proporce, objemy a prostor, ale také naučit se vidět vše kolem sebe skrze díla velkých uměleckých předchůdců, tedy „skrze kulturu“. Například jeho rozměrné plátno *Podobenství o vyjedeném vejci* přímo odkazuje k slavnému obrazu *V zemi peciválů* Pietera Bruegela staršího, ale může být i podobenstvím o tom, kam naše západní civilizace směřuje. Nepochybně patří k tomu nejlepšímu, co Pivovarov vytvořil.

Od třiaosmdesátiletého umělce, pro nějž je typická hravost, odvážné experimentování a časté střídání stylů, však nemusí být příklon k tradiční malbě a starým mistrům zdaleka posledním slovem. Po zhlédnutí jeho výstavy mě napadlo, že podstatu své rozmanité tvorby nejlépe vystihl on sám v úplně posledním odstavci již zmíněné autobiografie. Přirovnává se zde ke kačeně na kunratickém rybníku, která „stojí na jedné noze s nosem

schovaným pod křídlem, jedním okem se dívá dovnitř a druhým, pootevřeným, jako skrze svůj sen pozoruje, co se děje kolem“. Nemyslím to negativně. Pivovarov skutečně pozoruje a ztvárňuje náš svět tak nějak po svém, skrze svůj sen, tak trochu *pa ruski*, pro nás nezvykle, ale zajímavě. Výstava je výborná, v našich poměrech nadstandardní, a rovněž zajímavá je i malířova bohatě ilustrovaná autobiografie.

Poslední kniha, kterou zde zmíním, se jmenuje *Snídaně o Sothebyho* (Kniha Zlín 2015) a rovněž se zabývá světem výtvarného umění, tentokrát však z jiné perspektivy. Její autor Philip Hook je ředitelem a dlouholetým specialistou na oceňování obrazů v Sotheby’s, nejstarší a největší mezinárodní společnosti pořádající aukce výtvarného umění. Ve své knize se opírá o své pětatřicetileté zkušenosti s aukcemi a nabízí poněkud neobvyklý, tak trochu zákulisní pohled na umělce a jejich zázemí. Jak píše již na záložce knihy, vedle běžných otázek „Líbí se mi to?“ nebo „Kdo je autorem?“ nás u uměleckého díla zajímá většinou to, jakou má finanční hodnotu či jakou ji bude mít za několik let. Hook na tuto otázku – vzhledem k proměnlivosti vkusu a trhu s uměním – pochopitelně nemůže dát vyčerpávající odpověď, může jen naznačit některé trendy. Nicméně napsal čtivou a zajímavou knihu, v níž se mísí zajímavé postřehy a fakta s nadsázkou a břitkým humorem.

Lidé chtějí od umění v různých dobách různé věci, z čehož vyplývá, že obliba a finanční hodnota toho, co umělci ztvárňují a jak to dělají, se může generaci od generace lišit. Navzdory tomu však existují náměty a styly, u nichž je víceméně jasné, že se budou prodávat lépe než jiné. Velmi draze se například prodávají obrazy impresionistů, což je pochopitelné, neboť jejich pozitivní, sluncem prozářené krajiny představují (na rozdíl od dnešní chmurné produkce) jakési „vizuální antidepresivum“, jež může zmírňovat úzkost moderního velkoměstského člověka. Vysoce finančně ceněné jsou pochopitelně rovněž akty, neboť žena, respektive nahé ženské tělo přitahovalo a vždy bude přitahovat oko, nejen to mužské. Sám již léta buduji skromnou sbírku převážně prvorepublikových aktů, takže o trhu s grafikami a obrazy v tomto ožehavém žánru něco vím. S překvapením jsem se však u Hooka dočetl něco, co mi dosud unikalo. Zkušený aukční matador si všiml, že ženy zobrazené v horizontální poloze se prodávají za vyšší částky než ženy ve vertikální poloze. Platí to pro portréty i pro akty. Podmínkou ovšem je, jak trochu sarkasticky dodává, že ženy musejí být mladé a krásné. Pořád říkám, že člověk se četbou vždy něco užitečného přiučí!

Ivana Ryčlová

rusistka a překladatelka

Existují knihy čtivé a knihy čtivé méně. Záleží na tom, k čemu je potřebujeme, za jakým účelem je čteme. Chystá-li se člověk na prázdniny, uvažuje zpravidla o nějakém lehčím čtení. Přiznám se, že navzdory této filozofii, kterou při každoroční cestě do Chorvatska nikdy neopouštím, jsem letos měla záměr úplně jiný. Těšila jsem se, že si přečtu knihu Hynka Fajmona *Británie po roce 1945*, vydanou nakladatelstvím Books & Pipes. Věděla jsem, že pokud to neudělám o prázdninách, těžko budu hledat pro četbu tak objemné publikace čas – upoutávky anoncovaly, že kniha má téměř pět set stran. Podtitul *Od druhé světové války k brexitu* sliboval, že možná konečně pochopím příčiny událostí, které znám jen povrchně z médií. I když se můj odjezd do Chorvatska s vydáním knihy těsně minul, věděla jsem, že na mě bude kniha čekat doma v balíčku. Když jsem se po návratu přes vrstvy papíru nedočkavě protrhala k obsahu zásilky, vykoukl na mě z přebalu knihy pomačkaný a vybledlý Union Jack. Královna moří! Projelo mi hlavou. Ale je to hrozně dávno: barvy jsou vybledlé, symbol velmoci

omšelý. Vzpomněla jsem si na hodiny dějepisu, a aniž bych se snažila lovit z paměti historii někdejší koloniální mocnosti, pustila jsem se dychtivě do čtení. Přiznám se, že už dlouho se mi nepřihodilo, abych od knihy zásluhou autorovou nevstala. *Británii po roce 1945* jsem však doslova „slupla" za první prázdninový prodloužený víkend. Četla jsem s velkou chutí.

Ačkoli má kniha Hynka Fajmona všechny parametry kvalitní historické publikace, autor neskládá jen fakta a události, ale vypráví skrze ně příběh. A to bývá u publikací, jejichž ambicí je výklad dějin či historických etap, velmi vzácné. Hynek Fajmon provází čtenáře novodobými dějinami Británie s lehkostí, která dává tušit, že jeho zájem o tuto zemi je hluboký a trvá dlouho. Příběh ostrovního státu, osudově ovlivněného svojí geografickou polohou, rozehrává v několika rovinách – politické, institucionální, demografické, hospodářské a kulturní. Nejvíce prostoru zcela pochopitelně patří britské politice po roce 1945. Sira Winstona Churchilla s nezbytným doutníkem v koutku úst střídají další ministerští předsedové přes Margaret Thatcherovou po Borise Johnsona. Zároveň s nimi vystupují historické postavy, mezi nimiž nechybí reprezentanti britské monarchické tradice, ale také třeba matematik Alan Turing, jenž se zapsal do dějin dešifrováním nacistických tajných kódů během druhé světové války. Na závěr má čtenář možnost nahlédnout nejen do rozmanitých zákoutí britské literatury, populární hudby i filmu (od George Orwella přes legendární Beatles po nesmrtelného agenta 007 Jamese Bonda), ale také třeba do historie ikonické automobilové značky Jaguar.

Cesta, kterou Hynek Fajmon čtenáře vede, je pečlivě promyšlená. Pět set stran nabitých událostmi je rozděleno do tematických celků a ty ještě do přehledných podkapitol. Uspořádání obsahu publikace mi tak umožňovalo vracet se k detailům klíčových dějinných momentů a propojovat je s tím, co mě zajímalo nejvíce. A tak jsem se opakovaně vracela ke kapitole uvedené černobílou fotografií Margaret Thatcherové. Události, pro něž si britská premiérka, neústupná ve svých politických postojích, vysloužila od moskevských vůdců přezdívku Železná lady, mi při četbě této kapitoly znovu ožívaly před očima. Tandem Thatcherová–Reagan, jenž silně přispěl k rozkladu sovětské říše zla, čímž mimo jiné umožnil naší zemi cestu ke svobodě, mám stále v paměti. Nebyly to však jen vzpomínky na závěrečnou etapu studené války, proč jsem si četla kapitolu o vládě Margaret Thatcherové znovu a znovu. Zaujaly mě především pasáže z premiérčiných veřejných vystoupení doma i v zahraničí, které Hynek Fajmon cituje. Je z nich velmi silně cítit, jak ostře se britská premiérka na mezinárodní scéně vymezovala proti sílícím tendencím směřujícím k evropské integraci, jejími vlastními slovy, proti „evropskému superstátu uplatňujícímu novou dominanci Bruselu".

Je toho celá řada, čím mě četba příběhu o zemi, která sice přestala hrát roli světové mocnosti, ale neztratila touhu být suverénním státem, obohatila. Vím, že se k ní budu i po prázdninách vracet. Mám totiž pro deštivé souostroví za kanálem La Manche, obývané lidem, jehož mentalita se nám Evropanům z kontinentu zdá divná, slabost. ■

Roger Scruton v osmdesátých letech.

Rogerova Anglie (… také jeho Praha, a hlavně Morava)

Nad knihou rozhovorů Marka Dooleye s Rogerem Scrutonem

Petr Pithart

Roger Scruton je u nás nejspíš zapsán jako apoštol filozofického konzervativismu. Bude však dobře hned zkraje rozhovoru, který s ním Mark Dooley vede, upozornit na střízlivě formulované Rogerovo krédo: „Nejsem příliš optimistický. Moje jediná naděje je, že nic jiného není. Nikdo jiný nemá co nabídnout. Na levici jsou jen negativa. Konzervatismus v posledku spočívá v tom, že se držíme toho, co známe a milujeme.“ Rozhovor s Markem Dooleym vám představí Scrutona filozofujícího. Řekl bych ale, že byl akademickým filozofem až na druhém místě. Řečeno možná triviálně: Roger byl víc osobitým člověkem, myslitelem, politikem, umělcem, přítelem… vším víc než systémovým filozofem. Člověkem citlivým až vášnivým, když bránil to, co miloval.

Rád bych k tomu všemu, čím byl navíc, zmínil jeho silný vztah k naší zemi, a hlavně k Moravě. „On nás měl rád“ – napadne mne v jediné větě, když se chci dál vyhnout silným slovům. Máme šanci Scrutonovi porozumět – v oné tradici rozumění, jako jsme podle Mozarta jedinečně u nás rozuměli jemu – o cosi víc než jinde na tomto světě. Bez Rogerových misijních cest do normalizovaného Československa by se tu jeho dílo stěží vyskytovalo, a hlavně rezonovalo v takové šíři i kvantitě. Neboť dovoluji si pochybovat o tom, že bylo v nějaké jiné zemi světa vydáno tolik Scrutona. Dvanáct překladů z osmadvaceti knih v originále! A další ještě jistě přibudou.

◆

Rogerovy první cesty k nám, kromě Prahy především do Brna, skončily v roce 1985. Předtím tak dlouho chtě nechtě rozčiloval zdejší represivní úřady, až mu Československo zakázaly. To se nestalo jen tak každému z návštěvníků českého disidentského světa: někde u Bratislavy ho vsadili do autobusu a postupem, kterému se kdysi říkalo „postrk“, ho vyšoupli ze země. Od toho okamžiku jsem pak

Rogera neviděl. Až později jsem ho nikoli uviděl, ale na dálku uslyšel a hned ho poznal, a byl jsem na to patřičně pyšný… To si nechte vyprávět, i to svědčí o Rogerovi víc než co jiného.

Bylo to někdy v prvních dnech ledna 1990, když čerstvě zvolený prezident Václav Havel přijel na první oficiální návštěvu Brna. Součástí programu bylo setkání se středoškolskou a vysokoškolskou moravskou mládeží v brněnském Národním divadle. Bylo nabito tak, že jsme nevěřícně hleděli ke stropu v obavách, že se horní galerie utrhnou.

Na pódiu byla lavice a stůl. Vedle Havla jsem tam seděl také já jako tzv. představitel Občanského fóra. Tedy jeho Koordinačního centra. Otázky střídaly odpovědi, a vždycky ticho jako v kostele. Pak jsem při jedné z otázek uslyšel odněkud ze třetí galerie nezaměnitelný hlas – ten, který jsem pět let neslyšel. Nebylo možné si ho splést: znal jsem dobře ráčkování Rogera Scrutona: „Pane prrrezidente, uvažujete o tom, že zakážete komunistickou strrranu?“ Na tuto otázku nebyl prezident připraven. KSČ (zanedlouho KSČM) byla od první chvíle revoluce/převratu ze hry, ležela na lopatkách, soudruzi se navzájem vylučovali, naším partnerem pro vyjednávání byl ministerský předseda Ladislav Adamec.

Havel mlčel dlouhých pět šest vteřin. Ticho by se dalo krájet. Tuhle otázku jsme v úzkém kruhu Občanského fóra neřešili. Pak se Havel obrátil ke mně a řekl rozpačitě, rovněž s patřičnými ráčky v hlase: „To je, myslím, otázka prrro tebe, Petřřře…“ A pak jsem zase já mlčel šest sedm vteřin. Rovněž přistižen nepřipraven. Nervózní i z toho, že jsem v té ožehavé otázce z galerie rozpoznal hlas právě Rogera Scrutona. Hle, vynořil se z „exilu“ a ne náhodou zase v Brně… No, něco ze sebe vyklopím a studenti mne, nás, vypískají. Příležitost pro Rogerův pobaveně sarkastický úsměv… Pak jsem řekl co možná pevným hlasem: „Myslím, že lépe než je zakazovat, bude porážet je ve volbách…“ Ticho bylo tentokrát kratší. A pak celé divadlo vypuklo v hromový potlesk: bylo to víc než souhlas, znělo to jako odhodlání. Strašně se mi ulevilo. Přičemž nevím dodnes, zda byl stejně spokojen i Roger Scruton.

Vzpomínám na to, aby bylo jasno, že Scruton se sem nevrátil, aby tu „dělal politiku“, aby na ni dohlížel… na své žáky, jak si v nových podmínkách svobody vedou. To by bylo banální vyústění jeho příběhu.

Filozof, politik a spisovatel Roger Scruton se s námi, s Čechy a Moravany, „životně“ zapletl – v příběhu na celý román (také román, románek jeho osobní), mimo jiné i na Dostojevského způsob, ostatně Rogerem pojmenovaný jako *Zápisky z podzemí*. Scruton k nám od začátku přijížděl víc jako pozorovatel a učitel, a nakonec jako organizátor alternativního, podzemního univerzitního vzdělávání než jako politický mentor konzervativního pohledu na svět. A už vůbec ne jako konzervativní politik. Vždyť on to měl rozlité i u britských konzervativců. Přijížděl právě jako jedinečná osobnost: Roger Scruton.

Přijížděla tehdy na konci sedmdesátých a v osmdesátých letech minulého století do Čech a na Moravu řada nejrůznějších filozofů, politologů či sociologů a pochybuji, že někdo z nich, třeba právě Scruton, dbal na nějakou politickou či „filozofickou“ vyváženost. Byli to lidé pravice i levice. Jezdili přednášet na takzvané podzemní bytové semináře (či s dobovou nadsázkou na „Patočkovu univerzitu“), sytit tu hlad po filozofickém myšlení především mladých lidí, kteří nedostali šanci studovat na vysokých školách: neměli vhodný rodinný původ.

Ti intelektuální misionáři – jakoby následníci iroskotských misionářů z Britských ostrovů na Velkou Moravu – k nám jezdili ve svém volném čase, aniž tu mohli očekávat nějaké skvělé individuální výkony té dychtivé mládeže. Tak píše Scruton o úrovni těchto setkání, přednášek a debat v onom poněkud depresívním, ale nakonec osvobodivém románu *Zápisky z podzemí* (CDK, Moravské zemské muzeum, 2015). O to byly jejich mise jaksi nepravděpodobně ušlechtilejší. Neměly jiný, důležitější smysl než udržovat v zemích za železnou oponou

ducha kultivované vzpoury, alespoň tedy intelektuální. Živit hlad po myšlenkové svobodě. Za odměnu poskytovaly oněm obchodním cestujícím s filozofií (která se v těchto souvislostech stávala všechna filozofií politickou) neopakovatelný zážitek zájmu mladých lidí o základní otázky lidského bytí – o otázky, které na univerzitních přednáškách v zemích Západu ne vždycky rezonovaly.

Když Scruton tohle všechno v „knize-rozhovoru“ vypráví, šetří při tom patosem, jaký se zmocňoval spíše domácích účastníků. Nešetří ale chápavou, ba láskyplnou empatií. Naše dvě země si zjevně oblíbil. A věnoval jim spoustu času, energie i peněz. Tvrdí, že se vzácně doplňují, aby „společně vytvořily kulturu, jež nemá mezi kulturami Evropy obdoby“. (Kéž by měl pravdu!)

Je přitom jisté, že zemi moravskou si přímo zamiloval. To nejsou silná, přepjatá slova, úlitba brněnským nakladatelům. Zajel jsem si Rogera poslechnout v říjnu 1998, když pronášel děkovnou řeč při přebírání doktorátu honoris causa, který mu udělila Masarykova univerzita v Brně. Tušil jsem, že právě tehdy se musí Roger vyslovit, vyznat ze svého vztahu k Moravě, případně k Čechám. A stálo mně to za tu cestu! Byla to skvělá řeč, dojímala přítomné, ale také je rozesmávala. Tím spíš, že ji Roger pronášel svou pečlivou, pedantskou, a tím jistě i trochu směšnou češtinou.

Zatímco o Čechách a Češích mluvil Roger s jistým odstupem, ovšemže také láskyplným: ironičtí, cyničtí… tak trochu s vystavovanou mondénností, obluzení velkým světem („Pražák, to je Pařížan narozený na nesprávném místě…“), Janáčkovu Moravu charakterizoval jako požehnaně jedinečnou, zemitou, vážnou: „Brňák je člověk, který se narodil na správném místě a který chce tuto víru sdílet s ostatními a dokázat ji celému světu…“ Rozuměl jsem tomu tak, že Moravan je opravdovější, citovější, ke své zemi přikotvenější; pro Rogera že je Morava zemí, kde se lidé přirozeně cítí doma. Byl to vcelku nezapomenutelný zážitek: ta řeč jako taková, ta atmosféra ve velké posluchárně Právnické fakulty Masarykovy univerzity a ten milý, prudce inteligentní zrzavý chlapík.

◆

Všechno začalo objevením Československa. Nebyl to objev úplně neznámé země, přinejmenším Janáček k nám otevíral múzicky založenému Rogerovi cestu už dávno. Hned v roce 1979 se přidal k aktivitám oxfordské filozofky Kathy Wilkesové, odvážné, idealistické akademičky, spoluzakladatelky Jan Hus Educational Foundation zaměřené na nezávislé vzdělávání za železnou oponou. Právě na ni a na její oxfordské kolegy se původně z Prahy obrátil filozof Julius Tomin, který – tak jako deset let předtím Jan Patočka – vedl domácí filozofické semináře, u sebe doma či v jiných pražských bytech, kde vykládal Platónovy dialogy stejně jako skryté významy v Aristofanových komediích *Žáby* nebo *Oblaka*. Důkladně, jak se mají filozofické semináře vést, to jest společně číst texty, ovšemže v řeckém originálu. Odtud vzešla idea nezávislé bytové univerzity se zahraničními lektory, jak se jí na Tominovu výzvu chopila v Oxfordu právě Kathy Wilkesová. To ona oslovila své britské kolegy: jezděte do Československa, tam všude je hlad po vzdělávání, po opravdovém vzdělání. Tak se Roger dostal mezi první „létající profesory“ na jejich vzdělávacích zájezdech na Východ.

„Účastníci zájezdů“ přijížděli každý sám, s knihami a s rozvrhem přednášek. Ustavoval se systém přijíždění, přednášení, prověřování… Systematicky se na ně chystala i StB. Když přiletěl do Prahy věhlasný francouzský filozof dekonstrukce Jacques Derrida, zadržela jej StB na letišti a držela celou noc ve vazbě na základě údajného podezření, že pašuje drogy… Byla z toho světová ostuda.

◆

Roger Scruton se v Praze scházel i s „žáky“ o generaci staršími, než byli nejmladší studenti

nezávislých seminářů. Tyto „seniorní“ semináře byly zaměřeny na komentovaný vhled do západního politicko-filozofického myšlení, zvláště konzervativního. Někteří z jejich účastníků pak v polistopadovém Československu vstoupí do vrcholné politiky. Na prvním místě příští zakladatelé ODA (Občanské demokratické aliance), po roce 1989 poslanci federálního i republikového parlamentu – původně organizátoři bytových seminářů a jejich lektoři: Pavel Bratinka, Daniel Kroupa, posléze v ODA a v politice angažovaní lidé jako Tomáš Ježek (nadšený propagátor Hayekova ekonomického myšlení, překladatel jeho základních spisů) a dále Jiří Skalický, Roman Češka, Jan Payne… Tehdy tu s jejich přispěním vznikala vzdělávací intelektuální síť, založená na obětavosti, potřebě rozšiřovat a předávat vzdělání mladším, opřená o pomoc západních akademiků, s myšlením strukturálně odlišným, než jsme dosud mohli u nás celistvě pojímat.

Patřil jsem do Bratinkovy menší party – pět šest lidí v Pavlově dejvickém bytě, docházela sem také Alena Hromádková a Rudolf Kučera… Spojovalo nás něco, co jsme zatím sotva uměli pojmenovat: konzervativní „tušení“ světa kolem, raně konzervativní naladění, cítění… Byli jsme cosi jako postgraduál rozjíždějících se bytových univerzit v Praze a v Brně.

◆

Abych byl kronikářsky přesný: Rogera k nám domů na Malou Stranu přivedla Alena Hromádková, milující Velkou Británii, její tradice, instituce, zejména její systém vysokého školství, jak jej mohla v roce 1969 nakrátko studovat ve skotském Edinburghu. Sblížilo nás už kratičké, ale souznějící setkání na sklonku toho roku, když se Alena při svém návratu ze zkušené v Edinburghu stavila za mnou v Oxfordu, kde já ještě za svého krátícího se studijního pobytu sál ze zdejších přebohatých zdrojů politického myšlení.

A pak tedy v Praze společně tváří v tvář Rogeru Scrutonovi… Byl pro nás zjevením. Temperamentní, výmluvný, nekonečně vtipný, hluboce, avšak neokázale vzdělaný. A především s úžasnou empatií vůči nám: přečetl nás. On, velký ironik, porozuměl i našemu patosu – našemu závazku myšlenkovému odkazu Jana Patočky, jak jsme jím jako mravním imperativem pečetili společenství Charty 77.

Takříkajíc epistemologicky, z hlediska teorie poznání Roger pochopil, co víme a co nevíme, co chceme slyšet. Rozhodně nešlo o politickou nalejvárnu. V rozšiřující se skupině „donů“ i profesorů-návštěvníků ze západních univerzit byli leví i praví, staří i mladí. Někteří z nich se vyznávali, že sem jezdí hlavně proto, že na rozdíl od jejich znuděných posluchačů doma je zdejší mladí lidé hltají jako přinejmenším guruy, možná jako proroky… Byli jsme žíznivá poušť. Byli jsme vnímavé, i když asi ne příliš náročné publikum. Ale jak vděčné!

Mně samotnému Scrutonův bohatý jazyk, obrazotvornost, jeho přirozená, věrohodná zakotvenost v běžných situacích všedního dne pomohly objevit cosi ve mně dávno usazeného, ale zatím němého. Spíše postoje, konzervatismus jako temperament než jako politický program. Kdybych se po 15. prosinci 1989 nestal po Václavu Havlovi tzv. představitelem Občanského fóra, patrně bych skončil ve středopravicové, konzervativní ODA, a nakonec s ní nejspíše vypadl z politické hry… Ti lidé, kteří se k ODA hlásili, však ani později z veřejného života nezmizeli (Daniel Kroupa, Michael Žantovský). Často jsou to Rogerovy klony v tom nejlepším smyslu slova. Pochytili jeho konzervativní obrazivost, naladění, obavy, alergie, ale i lásky – konzervatismus nikdy nebyl doktrínou, natož ideologií, kterou si lze prostě osvojit.

Roger byl zároveň antidotem plochého liberalismu, který pokládal za obávanějšího protivníka než notoricky levý socialismus. Konzervativcům i socialistům jde koneckonců o společnost, o její soudržnost, v každém případě o víc než jen

o individuum s jeho svobodami a právy. V románu *Zápisky z podzemí* (to je zase hold Praze, ale třeba také moravským Sudetům) portrétuje hvězdu amerického liberalismu, jak káže v Praze disidentům, se škodolibostí, která musela být daleko víc než osobní. Vůbec je disidentský svět vykreslený v *Zápiscích* pojat s chápajícím vhledem, nakonec ale i s patrným odstupem, což se týká i Jana Patočky.

V celém tom nadšení pro Scrutona jsem instinktivně hmátl po dvou jeho knihách a zamluvil si jejich překlad: *Smysl konzervatismu* a *Slovník politického myšlení*. Tušil jsem v sobě konzervativce zatím němého, intuitivního, který se potřebuje naučit řeč tohoto myšlení… myšlení nejen politického, myšlení i cítění, jež je silnější než jakékoli doktrinální učení.

Cítil jsem se vyznamenán, když mně Roger ty překlady svěřil. Ani on, ale hlavně ani já jsme netušili, jak kolmá stěna nejvyššího stupně lezecké obtížnosti se přede mnou tyčí! Navíc to byly mé první překlady filozofických knih vůbec. A hned cosi nepřeložitelného: mnohá slova v češtině lexikálně chyběla, a ještě horší bylo, že k Rogerovým pojmům u nás neexistovaly ani odpovídající reálie. Nejen slovo, ale ani realita, kterou by to slovo mělo pojmenovat! Rval jsem se s těmi překlady hlemýždím tempem, avšak právě obtíže překladu do mne ukládaly jádro věci. Pomáhali mi přátelé, na prvních stránkách slovníku Jan Sokol, na posledních anglista Miloš Calda a editor Jan Vít.

Měl jsem pocit objevitele. Knihy spatřily světlo světa právě včas: ještě v samizdatu, a přitom symbolicky jako pražsko-brněnský projekt. *Slovník politického myšlení*, objednaný Jiřím Müllerem pro brněnskou edici Prameny, v prvním rozpisu do hesel vyšel ještě jako „vedlejší produkt“ v pražské samizdatové dílně připravující souborné spisy Jana Patočky, v jejich blízkém, čestném sousedství. Přitom už se všemi dobovými atributy: průkopnicky na počítačové klávesnici elitní písařky této oficíny Milady Milerové, hlavním patočkovským editorem Ivanem Chvatíkem rozmnožený do první série na počítačové tiskárně, „pod svícnem“ ministerstva financí, totiž tajně v jeho rozmnožovně. Péčí Jiřího Müllera použijí pak

INZERCE

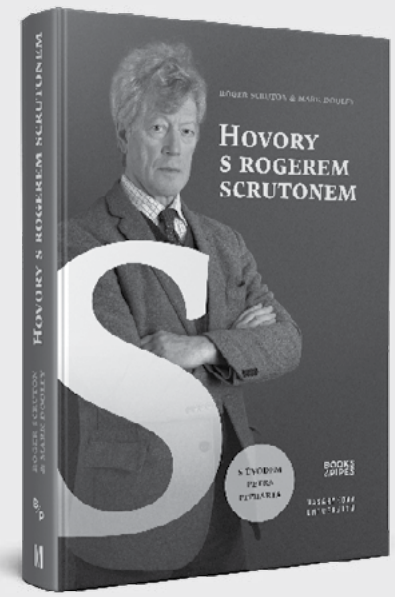

Mark Dooley & Roger Scruton

Hovory s Rogerem Scrutonem

Sir Roger Scruton (1944–2020), britský konzervativní filosof, estetik, politolog, spisovatel a hudebník, je v českém prostředí dobře znám, a to nejen ze svých četných knih. Byl velkým přítelem naší země – již v době komunismu zde organizoval tajné bytové vzdělávací semináře, po roce 1989 pomáhal s přechodem od totality k demokracii především v oblasti vysokoškolského vzdělávání. Kniha rozhovorů, které s ním vedl spisovatel Mark Dooley, přináší podrobný a intimní příběh jeho osobního i profesního života a představuje tohoto skvělého člověka v novém světle.

Úvod k českému vydání napsal **Petr Pithart**.

135 × 200 mm | pevná vazba | 332 stran | 395 Kč

Cena na www.bookspipes.cz: **296 Kč (sleva 25 %)**

BOOKS & PIPES

tyto matrice na přelomu listopadu a prosince ’89 studenti brněnské, tehdy ještě ne Masarykovy univerzity k vydání Scrutonova *Slovníku* univerzitním stávkovým výborem – už jako průvodce do politického pojmosloví nadcházející éry.

◆

V brněnském Jiřím Müllerovi našel Roger Scruton toho, koho by hledal jenom s obtížemi: zosobnění spolehlivosti, organizačních schopností, zároveň střízlivé opatrnosti a ovšem hlubokého zájmu o věc. Za Jirkova nezastupitelného přispění se rozběhla v Brně nejen edice Prameny, ale i Vzdělávací nadace Jana Husa, filiálka oné Jan Hus Educational Foundation, ve které se Roger Scruton angažoval od jejího počátku.

V jednu chvíli jsem začal pozorovat, že Scrutonovy cesty vedou častěji do Brna než do Prahy. Praha byla přitom vždy první na řadě: přijíždělo se do Prahy. Praha, vždycky tak trochu omrzelá, poněkud cynická, přepjatě ironická… Beati possidentes… a pak, když už něco nasákla, poněkud nafoukaná, všeho už dávno znalá.

Ač tedy bylo pražské intelektuálně žíznivé prostředí početnější, tušil jsem, že srdce i rozum táhne Rogera na Moravu. Cítil jsem přitom jakési osobní zadostiučinění. Hledat jeho kořeny by byla dlouhá historie, počínajíc moravským Slováckem, kde jsem trávil dětství, končíc, bohužel, politickým neúspěchem mé vlády se znovuustavením zemského zřízení na jaře 1992.

Je to odvážná hypotéza, ale myslím si už dávno, že konzervativní duch se vznáší spíše nad Moravou než nad Čechami. Morava je přece zbožnější, imunnější vůči českým utopickým záchvatům: vizme už stavovské povstání 1618, doprovodné úkazy reformace, ale i protireformace, rozdíl česko- a moravsko-německých vztahů, parlamentní volby v květnu 1946… V moravské paměti je Velehrad roku 1985, masově navštívená národní pouť s vypískáním komunistických funkcionářů… To Morava měla svého Augustina Navrátila. Čechy byly vždy spíše pokrokářské a ateistické, nejen utopické, ale poněkud anarchistické, a právě proto často zklamané, cynické.

Podobně je tomu s myšlením a psaním o konzervativních hodnotách. V Čechách je původně představoval čtvrtletník *Střední Evropa*, samizdatově vydávaný mým malostranským sousedem Rudolfem Kučerou, ve kterém publikovali lidé blízcí konzervatismu. Ještě v samizdatu vznikla i brněnská verze *Střední Evropy*. Potom *Proglas*, původně kulturní hlídka *Střední Evropy*, ve své moravské verzi s patrnými brněnskými témbry, jak mu je začalo dodávat brněnské Centrum pro studium demokracie a kultury, kromě bohatých knižních edic z politicko-společenské oblasti široce rozkročený vydavatel *Revue Politika* a poté, od roku 2009, skvělého dvouměsíčníku *Kontexty*, který vychází dodnes…

Výsledkem je stav moravské politologie a politického myšlení, univerzitního, především v posluchárnách moravské univerzity, i mimouniverzitního, o němž si celkově myslím, že je vůbec dál než pražské. Přičemž jsem přesvědčen, že to je i „historickou zásluhou“ Rogera Scrutona. To jest, potvrzuji tu zpětně Rogerovu intuici: s tehdejšími omezenými silami bylo moudřejší napřít hlavní síly na Moravu.

Všechno bylo, je a bude jinak – nejen ve Scrutonově románu. Po listopadu 1989 a ještě i po něm. A proč by nemělo být? Čeští protagonisté románu bloudí po světě, Roger honí se smečkou psů lišku a během tří dnů rozhovorů s dychtivým publicistou dokáže skrze své knihy a univerzitní lektury podat výklad světa. Bez velkých nadějí, co a kde z toho zakoření… Ale je zde konzervatismus jako starost a péče o konkrétní svět kolem nás, rovněž o jeho soudržnost…

V knize-rozhovoru jsou obsažena (nepochybně i na základě pečlivé přípravy zpovídajícího) všechna velká Scrutonova témata. Rozhovorem pulsuje i Rogerův přepestrý život na řadě míst západního světa i toho našeho… Na „dělnické“ večerní univerzitě Birkbeck College of London, v Čechách

a na Moravě, v Bostonu, tradiční (konzervativní) americké kulturní metropoli, kde Scruton působil na Boston University: z jistého úhlu pohledu je ovšem svět vskutku jeden.

◆

Dnes však ztrácí tento svět smysl pro skutečnost, je takto vyprazdňován… V knize chybí jedno z posledních dramat Scrutonova života: v příbojích novodobého ikonoklastického hnutí „*cancel culture*“ byl veřejnou pomluvou a následným úřednickým úkonem vyřazen – on, mimo jiné bystrý teoretik moderní architektury – z elitní komise arbitrů nových architektonických děl. Tehdy jsme se my, jeho někdejší žáci v Čechách a na Moravě, za Rogera postavili, jako ve světě jediná skupina nebritských intelektuálů, otevřeným dopisem příslušným britským autoritám. Byla to blesková akce, která určitě Rogerovi pomohla.

Pozvali jsme ho pak do Prahy, předseda Senátu Jaroslav Kubera mu na slavnostní večeři udělil Stříbrnou pamětní medaili Senátu. Přihlásili jsme se k Rogeru Scrutonovi jako k našemu učiteli – nikoli předanými učenými floskulemi, ale postoji, kterými jde člověk vstříc dobrodružství života, neodmítaje vzbuzené vášně, ani ty vlastní, připraven na odpor, jaký svět klade, i na vlastní omyly či přešlapy. Především ale v lásce k životu! Ke všemu, co bylo a je krásné, povznášející, co vesměs mizí a zítra by již být nemuselo.

◆

V závěru „definuje“ Roger Scruton šance konzervativců: neděláme si žádné velké naděje – ale vždyť konzervatismus je to, co nám zbývá po všemožných ofenzivách, atacích i úkladech, jaké proti nám vedou „levice“ všeho druhu, které negaci, kritiku a zavrhování pokládají za svůj stěžejní program.

Roger nezestárl, nerezignoval. Potýkal se s ošklivostmi mnohde už rozbitého světa do konce svých sil, do konce svých dnů. Ukončil kariéru univerzitního profesora v Bostonu, protože našel něco lepšího: opravovat svůj rozpadající se stateček Sunday Hill Farm v jihozápadní Anglii v hrabství Wiltshire (kousek od Salisbury – města na mušce vrahů z Putinovy bandy). Chovat koně, hrát na klavír a bránit při tom stará práva honit lišky po starém způsobu, ani ne tak pro ten sport, pro tu honičku, ale hlavně pro to pospolné úsilí sousedů – myslivců, kteří udržují krajinu jeho Anglie jakžtakž pohromadě… Jeho milované Anglie (té Anglie, o které jsme si už skoro odvykli mluvit; která není Velkou Británií, ale právě „jen Anglií“).

On tedy opravdu ten Roger Scruton nebyl ani tak filozofem, politikem, učitelem, spisovatelem, skladatelem…, jako bojovným zastáncem neoblíbených pravd a odcházející krásy. Přitom odpůrcem fráze, líbivosti, počtářství. A že si uměl ošklivit!

Připouštím, že máloco může znít na první poslech dutěji než předcházející slova. Kdyby za nimi nebyly dramatické příběhy z akademického i veřejného světa, které čtenáře očekávají na stránkách dlouhého rozhovoru. Jsou to příběhy statečného srdce odvážného chlapíka, který dostával rány a také je uštědřoval – to aby jeho země, jeho kraj, jeho statek Na slunečním kopci držely co možná pohromadě. Aby bylo pro co žít, a nejen život proživořit – nedej bože jako zplaněný učenec. ■

Text je mírně upravenou předmluvou z knihy *Hovory s Rogerem Scrutonem*, kterou vydává nakladatelství Books & Pipes ve spolupráci s nakladatelstvím Munipress Masarykovy univerzity.

Petr Pithart (1941), český politik, historik a spisovatel.

Lingvistické toulky Jindřicha Vacka

Alžběta Glancová

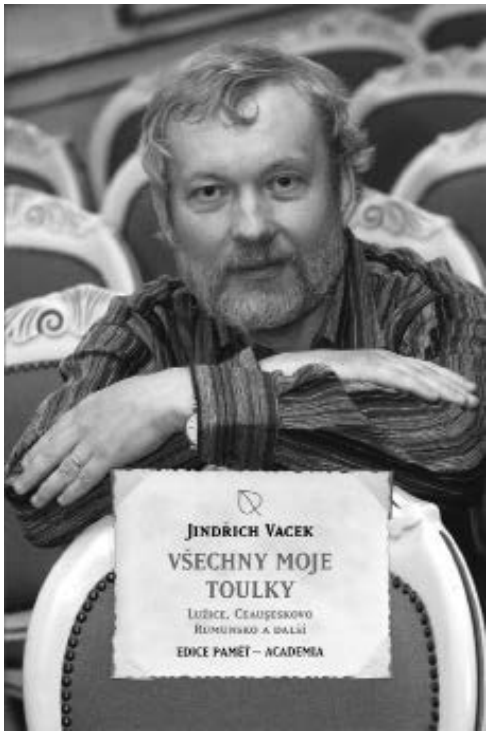

Jindřich Vacek: *Všechny moje toulky: Lužice, Ceauşeskovo Rumunsko a další.* Academia 2021, 484 s.

V edici Paměť, kterou vydává nakladatelství Academia s podporou Galerie a aukční síně Kodl, vyšlo zatím 112 titulů a tato edice se soustavně rozrůstá. Podle Jiřího Padevěta, který stojí v čele nakladatelství, se edice úspěšně podílí na „konzervaci společenské paměti“, již považuje za jedno z hlavních poslání své činnosti. Knihy, které zde vycházejí, nabízejí „memoárově laděné texty“ nejen českých vědců, umělců a všeobecně známých osobností, ale i lidí, jejichž poutavé osobní osudy se odehrály na pozadí velkých dějin 20. století. V edici Paměť vycházejí vzpomínkové texty autobiografické, biografické, ale i literární, někdy se jedná o korespondenci. Nedávno se tato řada rozrostla o autobiografii polyglota, překladatele a někdejšího lektora cizích jazyků Jindřicha Vacka nazvanou *Všechny moje toulky*.

Plzeňský rodák Jindřich Vacek (* 1955) rozdělil své vzpomínky do pěti hlavních okruhů či etap: v prvních dvou memoárových celcích – Dětství a Gymnázium – detailně chronologicky vzpomíná na vyrůstání a dospívání v rodném městě, přičemž s puntičkářskou přesností kronikáře uvádí celou řadu jmen spolužáků a kantorů ze školy spolu s historkami, které jsou s nimi spojené. Se stejným zaujetím pro jména a epizodická setkání potom nabízí cenné shrnutí dějin Plzeňské židovské obce a popisuje setkávání jejích členů na konci šedesátých let. Kromě toho líčí svůj, v raném věku až nebývalý, zápal pro jazyky, mj. jazyky semitské, mezi nimi i hebrejštinu. Již na gymnáziu se také vypravuje na cestu do Lužice, kde s lingvistickým zaujetím sobě vlastním podrobně mapuje jazykovou situaci lužické srbštiny, kterou již v té době vládne. Na pozadí cestopisného vyprávění se tak čtenář dozvídá o historii oblasti a o vztahu Lužických Srbů k němčině a lužické srbštině. Při „toulce“ po

Lužici i všech jeho toulkách následujících je patrné, že víc než co jiného autora na cestách fascinuje právě místní jazyk, specifická nářečí, gramatika, odchylky od naučeného úzu či jazyková specifika navštěvované oblasti. Tento nečekaně silný lingvistický zájem dobře ilustruje krátká anekdota, kterou autor líčí: „Seděl jsem s Norbertem u stolu a opodál sedící německy mluvící děvčata, která jsem znal z domu Nřežanových, mi po něm vzkázala, abych s nimi tancoval, že mi zaplatí pivo. To byl takový zvláštní zvyk v Německu, že dívky chlapcům, kteří s nimi tancovali, platily pití. Po Norbertovi jsem jim poslal odpověď, že pivo mi platit nemusí, ale ať se mnou mluví lužickosrbsky. Když si vyslechly můj požadavek, nežli by mluvily srbsky, raději tancování oželely.“ (str. 121–122) Gymnazista Vacek dává přednost studiu a procvičování lužické srbštiny před zábavou: nežli by mluvil s děvčaty německy, raději oželí tanec.

V následujícím vzpomínkovém celku nazvaném Fakulta potom Vacek stručně líčí studia rumunštiny a francouzštiny doprovázené opět nadšením pro další a další jazyky, mezi nimi katalánštinu, baskičtinu či okcitánštinu. Cest do zahraničí a pobytů na letních jazykových školách využívá k seznámení se zahraničními kolegy a později přáteli a v neposlední řadě k nákupu tolik žádaných, a přitom v tehdejším Československu nedostatkových knih. V další kapitole nazvané Rumunsko již Vacek vzpomíná na své místo lektora jazyků na univerzitě v Bukurešti za Ceaușeskova a později Ilieskova režimu. Vzpomínky jsou vhodně doplněny o autorovy články publikované v týdeníku *Respekt* v roce 1990, které slouží k dokreslení tehdejších událostí. Kromě popisů (ne)fungování státu, společenských struktur a složek státní tajné policie Securitate se autor i během svého působení v Rumunsku opět projevuje jako neúnavný nadšený student dalších nových jazyků, tentokrát mj. bengálštiny či albánštiny, ale i jiných disciplín, například hry na kytaru. Čtenáři tedy předkládá obraz věčného studenta a v tomto životním období již zároveň angažovaného pedagoga sepisujícího učebnice češtiny a lužické srbštiny.

Ukázky z autorových četných publikací, knižních, časopiseckých, ale i didaktických, jsou k dispozici, jak uvádí v poznámkách pod čarou, na jeho osobních webových stránkách. Škoda jen, že hypertextové odkazy neplní ve vytištěné formě svůj účel, nelze je jediným kliknutím otevřít, a stejně jako u (pravda méně častých) odkazů na Youtube by nejspíš bylo vhodnější zvolit jinou citační formu. Nutno však podotknout, že kniha je, jak je v edici Paměť zvykem, pečlivě edičně připravena, ať už se jedná o zmiňované poznámky pod čarou, obrazový doprovod nebo jmenný rejstřík. Tam figurují skutečně všechna zmiňovaná jména, a vedle Tomáše Garrigua Masaryka je zde poněkud komicky jmenovitě odkázáno dokonce i na uklízečku bukurešťské univerzity, jakousi paní Martinescu. Vackova překladatelská tvorba, jejíž přehled nalezneme především v závěru knihy nazvaném příznačně Překladatel, je opět bohatá, a jak sám uvádí, jde o kapitolu dosud zdaleka ne uzavřenou. Za veškeré tituly je možné zmínit Vackův samostatný překladatelský a nakladatelský počin, kdy ve dvou dílech vydal *Majsebuch*, zásadní knihu literatury psané v jidiš, za niž dostal i prestižní překladatelskou cenu Josefa Jungmanna. Jidiš patří k dalším jazykům, jimž se Vacek věnoval, a byl jedním z prvních překladatelů jidiš literatury u nás.

Jak již bylo zmíněno v úvodu, edice Paměť dává prostor memoárové literatuře nejen českých osobností – mezi překladové tituly patří například autobiografické spisy Thomase Manna *O sobě*, deníkové záznamy Paula Valéryho *Sešity (výběr z textů)* nebo čtenářsky úspěšné paměti někdejšího člena osvětimského sonderkommanda a vězně-patologa Miklóse Nyiszliho, přeložené z maďarštiny: *Byl jsem Mengeleho asistentem*.

K plodné edici a její snaze uchovat záznamy o „pohnuté době 20. století“ potom nedílně patří i korespondence. Za všechny můžeme zmínit dopisy spisovatelky, autorky literatury pro děti Ilse

Weberové spolu s jejími básněmi psanými v terezínském ghettu, kde pracovala jako pečovatelka, než spolu se svými svěřenci nastoupila do transportu do Osvětimi. Básně byly v Terezíně uschovány pohřbené v zemi, na konci války je našel a zachoval přeživší manžel básnířky Willi Weber. Kniha nazvaná *Kdy skončí naše utrpení* je, stejně jako řada dalších knih z ediční řady, doplněna o rozsáhlý doslov. Jeho autorka Ulrike Migdalová zasazuje ve své studii publikovaných textů pohnutý osud Ilse Weberové do dobového kontextu a rodinné historie. Taková pečlivá redakční příprava, včetně právě doslovů a také poznámkového aparátu, rejstříků, poznámek a vysvětlivek, přispívá ke kvalitní úrovni edice, která v konečném důsledku společenskou paměť nejen „konzervuje“, ale pomáhá ji pěstovat, udržovat a rozvíjet. Jejím prostřednictvím se čtenáři nabízí vhled do osobních vzpomínek a zážitků lidí, kteří byli účastníky historických událostí a v nemálo případech je mohli i ovlivnit. ■

Alžběta Glancová, hebraistka, vyučuje hebrejštinu a překládá.

INZERCE

IPPO
INSTITUT PRO PRAVICOVOU POLITIKU

INSTITUT PRO PRAVICOVOU POLITIKU

» Otevíráme a promýšlíme témata moderní pravicové politiky
» Hledáme vyváženou kombinaci mezi politickými idejemi a praxí
» Pořádáme debaty a konference
» Zpracováváme odborné analýzy

www.ippo.cz

NOVINKY Z PORTÁLU

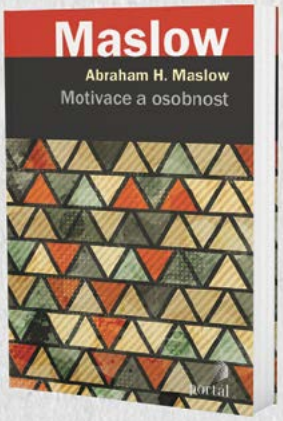

ABRAHAM H. MASLOW

Motivace a osobnost

PŘEKLAD PAVLA LE ROCH

Lidskému životu nikdy plně neporozumíme, pokud nebudeme brát v úvahu nejvyšší aspirace člověka. V knize Motivace a osobnost představuje Maslow systematickou teorii a aplikaci motivace a osobnosti, kterou vyvodil ze syntézy tří přístupů: holistického, dynamického a kulturního. Nabízí rozšíření našeho chápání lidské osobnosti pohledem do „vyšších" úrovní lidské podstaty. Jeho teorie je dnes citována nejen v psychologii, ale také ve vzdělávání, managementu, sociologii a mnoha dalších humanitních oborech. Její znalost patří k základům poznání o lidských potřebách a hodnotách, které člověku „umožňují být dostatečně silný a lidský, aby převzal kontrolu nad svým osudem".

Brož., 432 s., 599 Kč

LEON FESTINGER, HENRY RIECKEN, STANLEY SCHACHTER

Když se proroctví nesplní

Studie skupiny, která předpověděla konec světa

PŘEKLAD HANA ANTONÍNOVÁ

V knize byla poprvé formulována teorie kognitivní disonance. Vědci se infiltrovali do skupiny, která věřila v apokalypsu a svou záchranu prostřednictvím UFO. Když ke konci světa nedošlo, skupina si to vysvětlila tím, že právě díky jejímu působení se bůh země rozhodl naši planetu zachránit. Festinger dochází k závěru, že aby člověk začal ještě silněji věřit nějaké teorii i poté, co se nesplnilo jeho očekávání, musí být splněno několik podmínek – například musel své víře hodně obětovat a musí mít silnou sociální podporu. Kromě své vědecké hodnoty je kniha, kterou lze číst jako román, zajímavým příběhem malé skupiny lidí, jež spojovalo bizarní, ale fascinující přesvědčení.

Brož., 296 s., 499 Kč

PHILIP G. ZIMBARDO

Nesmělost

PŘEKLAD IVO MÜLLER

Znáte odpověď, ale neodpovíte, tančíte rádi, ale nejdete si zatančit… Ať už je za tím strach z výsměchu nebo hlubší pochyby o sobě, nesmělost či stydlivost je jako krunýř, který člověku brání ve svobodném pohybu. A je mnohem častější, než by se na první pohled mohlo zdát. V návaznosti na vězeňskou studii Philip Zimbardo zkoumal do hloubky téma nesmělosti a sám říká, že je to pro něj „nejdůležitější věc, jakou kdy udělal." Díky autorovým poznatkům z výzkumu i jeho praktickým doporučením se může čtenář naučit vlastní nesmělost poznat, pochopit a překonat.

Brož., 200 s., 399 Kč

obchod.portal.cz portál

PETR FIALA

PROČ MUSÍME VYHRÁT BITVU ROZUMU PROTI POPULISMU?
A JAKOU ROLI HRAJÍ MORÁLNÍ ZÁSADY V POLITICE?

Rozhovory s přáteli o sobě, naší zemi a o potřebě změny

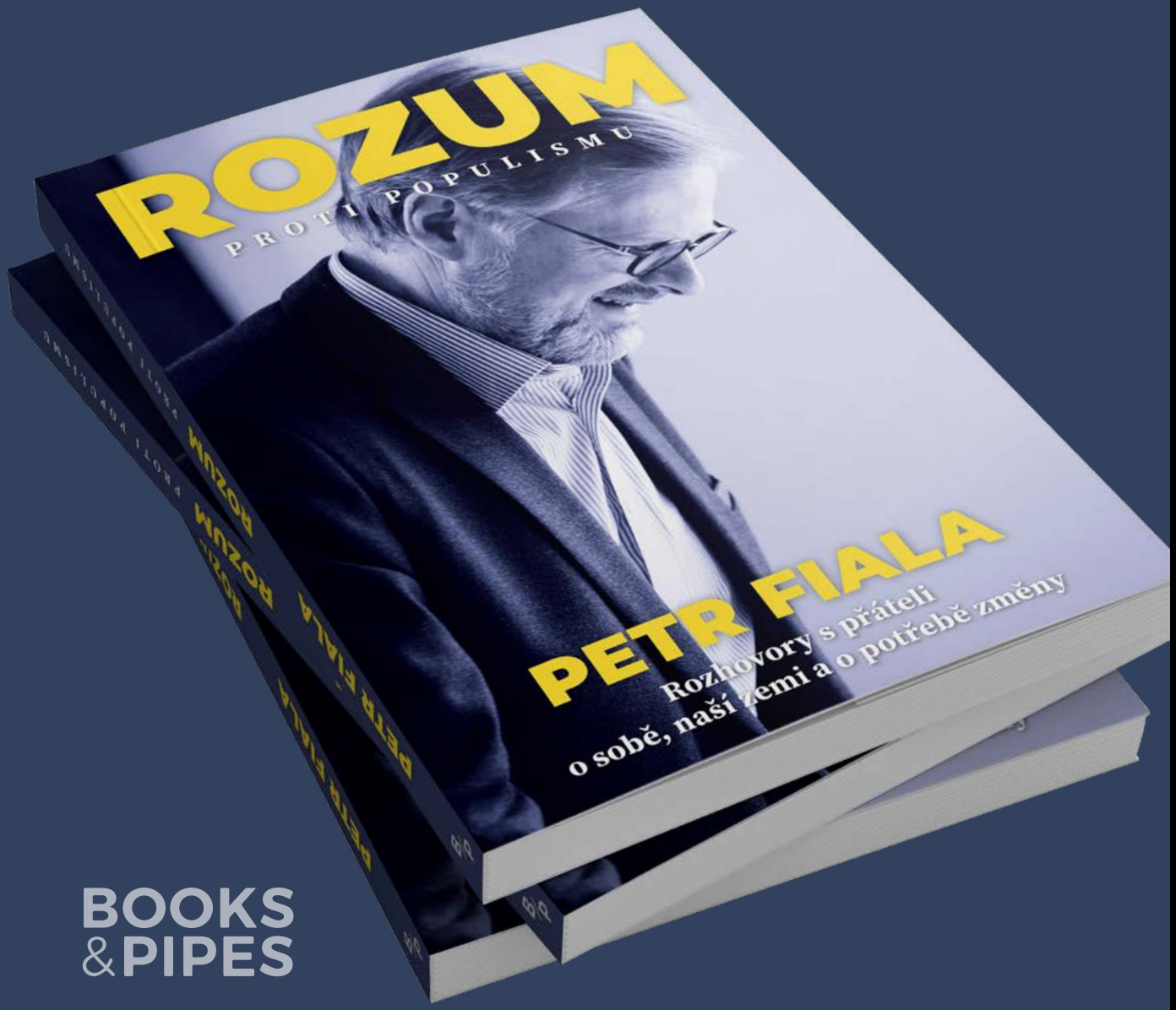

BOOKS & PIPES

Vychází v nakladatelství Books & Pipes, 144 str., 165 Kč

www.bookspipes.cz